

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 07222

ID UN VELT



Kalman Vitman



NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

איר און וועלט

YID UN VELT

THE JEW AND THE WORLD

BY

KALMAN WHITMAN

SHULSINGER BROS. PUBLISHING CO.

NEW YORK, 1938

איד און וועלט

אן אפשאנדלונג וועגען אידען, אידישקייט
און דער ניט־אידישער וועלט

— פון —

קלמן ווייטמאן

פארלאג „שולזינגער ברידער“

ניו-יארק, תרצ"ח

COPYRIGHT, 1938 BY
KALMAN WHITMAN

PRINTED IN THE UNITED STATES OF AMERICA BY
SHULSINGER BROS. LINOTYPING & PUBLISHING CO.
1001 SUTTER AVENUE, BROOKLYN, N. Y.

א שטיקעל הקדמה

אין דער דאזיגער אָפּהאַנדלונג ווערען באטראכט די הויפט פראגען וועגען אידען, אידישקייט און דער ניט־אידישער וועלט, וואָס באאומרוהיגען דיינקענדע אידען פון דעם איצטיגען דור, און עס ווערט געפרואווט צו ענטפערען אויף זיי.

עס ווערען דא באהאנדעלט די פארשידענע באוועגונגען, אדער „איזמען“ אין דער אידישער גאס פאר די לעצטע עטליכע צענדליג יאָהר. די איזמען וואָס האָבען זיך געשטעלט דעם ציל צו ענטפערען אויף דער אידישער פראגע, און וואָס ווערען אין דעם דאזיגען חיבור באצייכענט מיט דעם אלגעמיינעם נאָמען — „די וועלטליכע אידישקייט“.

צוזאמען מיט דעם ווערט דאָ ארומגערעדט די תורה רעליגיע אידישקייט; איהר תמצית; איהר איינפלוס אויפ'ן אידישען פאָלק אין דער פארגאנגענהייט; איהר פלאַץ אין דער געגענוואָרט און צוקונפט און די מעגליכקייטען וואס זי טראַגט מיט זיך צו ענטפערען אויף דער אידישער פראַגע.

דער מחבר גלויבט, אז זיינע ענטפערס וועלען געפינען א סימפאטישען אָפּקלאַנג ביי פילע פון די לייענער. ער גלויבט אויך, אז די אידען און אויספיהרונגען וואָס ער בריינגט דאָ ארויס זיינען ביכולת ארויסצורופען ביי געוויסע יחידים און אַרגאַניזירטע גרופען דעם וואונש דורכצופירען אין לעבען די פראַקטישע אויפגאַבען וואָס פאָלגען ארויס פון די ארויסגעבראַכטע אידען.

עס וועלען זיך געפינען לייענער וואָס וועלען זיין געגען
די הויפטגעדאנקען וואָס ווערען דאָ אַרויסגעזאָגט, אויף א
פּריןציפּיעלען גרונט. אנדערע וועלען באַטראַכטען די אויס-
פּירונגען וואָס טראָגען א סאַרט פּראַקטישען כאַראַקטער —
פאַר אומפּראַקטיש און אַוטאָפּיש. דער מחבר דיינקט אבער,
אַז אפילו די דאָזיגע לייענער וועלען זיך פאַרטראַכטען איבער
די אַרויסגעזאָגטע מיינונגען און דורכדעם וועלען זיי, די לייע-
נער, באַוועגט ווערען צו רעווידירען די געדאַנקען און מיינונג-
גען וואָס זיינען זעהר פּאַפּולער אין געוויסע אידישע קרייזען
און ווערען באַטראַכט אלס די לעצטע אמת'ן.
די דאָזיגע רעוויזיע אליין, דיינקט דער מחבר, איז א
באדייטענדער שריט אויפ'ן וועג וואָס ער צייכענט אָן, כאַטש
אין זעהר אלגעמיינע שטריכען, אלס דער געוואונשטער וועג
פאַר'ן אידישען יחיד און אידישען כלל.

קלמן ווייטמאַן.

חמשה עשר בשבט, תרצ"ח

17-טען יאַנואַר, 1938

א י נ ה א ל ט

ערשטער קאפיטעל

אידישקייט — וועלטליכער און רעליגיעזער..... 11

וואס מיינט וועלטליכע אידישקייט? — איהר צענטראלע אידעע און איהרע פארשידענע פארמען. — איהר אפרייסען זיך פון דער אידישער געשיכטע. — די ראמינירענדע ראלע פון דער תורה'רעליגיע אידישקייט אין דער אידישער געשיכטע. — די תורה'רעליגיע אידישקייט אלס א מיטעל און אלס א ציל פאר ייד.

צווייטער קאפיטעל

פארמען פון וועלטליכער אידישקייט..... 37

איהרע הויפט פיר (4) פארמען: קאמוניזם, ציוניזם, אידישיזם, העברעאיזם. — זייער שייכות צו אידען און אידישקייט. — קאמוניזם, אידען און אידישקייט אין סאוועט רוסלאנד. — ציוניזם, אידעאל און ווירקליכקייט. — ציוניזם אלס א פארמע פון וועלטליכער אידישקייט. — די שאטירונגען און פארצוויי נונגען פון דעם ציוניזם. — דער אידישיזם, זיין שורש און אנטוויקלונג. דובנאוויזם, בונדזם. — דער העברעאיזם. די אנטאליגע השכלה און דער מאדערנער העברעאיזם. — א דער קלערונג וועגען דעם משכיל'ישען „היה אדם בצאתך ויהודי באהלך“ און דעם מאדערנעם „היה יהודי בצאתך ואדם באהלך“. — די אפשטאמונג פון דער וועלטליכער אידישקייט.

דריטער קאפיטעל

די „איזמען“ און די אידישע פראגע..... 73

דער קאמוניזם. ווי ענטפערט ער אויף דער אידישער פראגע? — קאמוניזם פיהרט צום אונטערנאנג פונ'ם אידישען פאלק. — דער ציוניזם, ענטפערט אויף דער אידישקייט־פראגע און טיילווייז אויף דער אידען־פראגע. — איז די אידישקייט פון דעם ציוניזם די אידעאל און ווינשענסווערטע? — די תורה'רעליגיע אידישקייט איז נאציאנאל אין איהר אפשטאמונג און אלוועטליך אין אינהאלט. — פארשידענע אויסזעצונגען נעמען דער תורה רעליגיע אידישקייט. — דער אידישיזם, די ארימסטע פארם פון אידישער נייטניגקייט, זיין באדענלאזיגקייט און אונטערניגקייט. — דער מאדערנער העברעאיזם, זיין זכות אבות, העברעאיש אין אמעריקא, אין ארץ ישראל, אין אנדערע לענדער, די פארדינסטען פון דער וועלטליכער אידישקייט.

פערטער קאפיטעל

וואס ענטפערט יא אויף דער אידישער פראגע? 123

נאציאנאליזם און אסימילאציע לױט דער אויפפאסונג פון דער תורהרעליגיע אידישקייט. — אידישקייט אַלס אַ שמירה־מיטעל פאַר נאציאנאלער עקזיסטענץ און אידישקייט אַלס אַ פערזענליכער ענין. — אידישקייט אַלס אַ באַדינג פאַר'ן נעזונט, פיזישע און נייטמינען. — אידישקייט אַלס עטיק. — אידישקייט אַלס אַ קוואַל פון עסטעטישען נענום. — אידישקייט אַלס אַן ענטפער אויף סאציאל־עקאנמישע פראבלעמען. — אידישקייט און סאציאליזם. אידישקייט און קאמוניזם.

פינפטער קאפיטעל

אידישקייט און די ניט אידישע וועלט 189

אַנטיסעמיטיזם. וואס זיינען די נייטמינע באַדינגונגען פאַר איהם? — די אַננענומענע מעטאָדען איהם צו באַקעמפּען — ווי אַזוי פיהרט די תורהרעליגיע אידישקייט צו דער אַפּשאַפונג פון אַנטיסעמיטיזם? — אונזער פאַרבינדונג מיט ענגלאַנד, אַמעריקא, פראַנקרייך. — דער „אור לַנויים“ געדאַנק.

זעקסטער קאפיטעל

פראקטישע אויפגאַבען פאַר רעליגיעזע אידען 211

יהודים און אַרנאַניזירטע גרופען דאַרפּען זיך שטעלען דעם צוועק צו מאַכען די תורהרעליגיע אידישקייט פאַר אַ וועלט־אידעאַל. — די פאַלשע אויסטיישונג פון דער אידישער „מיסיע“ מצד רעפארמירטע און וועלטליך־נאציאנאלע אידען. — די באַטאַנונג פון דעם עטישיסאציאלען עלעמענט אין אידישקייט. — די מעגליכע השפעה פון אַמעריקאַנעם אידענטום אויף דער ניט אידישער אַמעריקא. דירעקטע און אומדירעקטע השפעה. — די השפעה פון אידישקייט אויף אַמעריקא, ענגלאַנד און פראַנקרייך, און די לייזונג פון דער אידישער פראגע אין ארץ ישראל און דער גאַנצער וועלט.

אִיִּישׁקִיִּיט —
וועלמליכע און רעליגיעזע

מיר האָבען אין דער אידישער וועלט אזא זאך וואס רופט זיך „וועלטליכע אידישקייט“. די דאזיגע אידישקייט איז גוט באקאנט צווישען אידען וואס ווערען באטראכט אלס אינטער לעגענטע אידען. זי איז אויך מער-ווייניגער באקאנט צווישען די גרויסע אידישע מאַסען. סיי די מאַסען וואָס געפינען זיך אונטער דער דירעקטער אדער אומדירעקטער השפעה פון דער דאזיגער אידישקייט, סיי די מאַסען וואס האָבען צו איהר קיין שייכות ניט. אויך די לעצטע האָבען פון איהר געהערט, כאטש זיי האָבען וועגען איהר א זעהר מטושטש'דיגע פאר-שטעלונג.

ביים אָנפאנג פון דער דאזיגער אפהאַנדלונג זאל דא די וועלטליכע אידישקייט דעפינירט ווערען אין איין קורצען זאך: זי איז דער געגענזאך פון דעם, וואס איז באקאנט אלס די תורה-רעליגיע אידישקייט *

(* אין דער דאזיגער אפהאַנדלונג וועט אממערסטען באנוצט ווערען דער אויסדרוק „תורה-רעליגיע אידישקייט“ און ניט די איינצעלענע ווערטער „תורה“, אדער „רעליגיע“, ווייל דאָס וואָרט „תורה“ האָט לעצטענס נישט חו נעווען ביי א טייל פון וועלטליכע אידען, אידישיסטען און העברעאיסטען, און זיי, נאָטירליך, לייגען אריין אין דעם וואָרט זייערע כוונות, וואָס זיינען ניט די כוונות פון דעם שרייבער. „רעליגיע“ איז א וואָרט וואָס דריקט אויס דעם באַגריף וואָס רעפּאַרמט-אידען און זייער גלייכען האָבען וועגען רעליגיע. און דאָס איז ווידער ניט די כוונה פון דעם שרייבער. „תורה-רעליגיע אידישקייט“ אבער איז אן אויסדרוק וואָס אַנטהאַלט ניט דעם וועלטליכען און ניט דעם רעפּאַרמטער באַגריף.

זייענדיג דער געגענוואָץ, איז די וועלטליכע אידישקייט אדער אקטיוו אין איהר געגנערשאפט אדער בלויז גלייכגיל-טיג צו דער תורה-רעליגיע אידישקייט. אזוי צו אזוי, קאָן די וועלטליכע אידישקייט באצייכענט ווערען אלס אנאנדער, א נייער סאָרט אידישקייט, פון וועלכער אונזערע אבות אבותינו האָבען קיין באגריף ניט געהאט.

די וועלטליכע אידישקייט פארמאגט א געוויסע צענטראל-לע אידעע. די אידעע דריקט זיך אויס אין פארשידענע בא-וועגונגען און נעמט אן פארשידענע פארמען. די באוועגונג-גען און פארמען פירען צווישען זיך א שטענדיגען און אָפט מאָל א ביטערען קאמף. זיי זיינען אבער אינערליך פאר-איניגט אין זייער נעגאטיווער באציהונג צו דער תורה-רעלי-גיע אידישקייט דורך זייער בשותפות'דיגער צענטראלער אי-דעע.

די נעגאטיווע באציהונג דריקט זיך אויס אין דעם, וואס די וועלטליכע אידישקייט האלט, אז עס איז געקומען די צייט, ווען דאָס אידישע פאָלק דארף און קאָן אָנהויבען לעבען אלס פאָלק אָהן זיין רעליגיע. אדער, ווען עס דארף לכל הפחות אוועקגענומען ווערען פון דער אידישער רעליגיע די גרויסע מאַכט און השפעה וואס זי האָט געהאט אויפ'ן אידישען פאלק ביז היינטיגען טאג.

די וועלטליכע אידישקייט איז אבער ניט נאר א נעגאטיו-ווער וועזען. זי באזיצט אויך א פאָזיטיווען עלעמענט. דאָס איז דער געדאַנק און דער וואונש, אז צוליב דעם וואס די אידישע רעליגיע פארשווינדעט, אדער פארלירט איהר אמאליגען כח — זאָל דאָס אידישע פאָלק זעהן צו שאַפען פאר זיך די תנאים

וואָס זאָלען איהם דערמעגליכען צו עקזיסטירען און זיך אנט-
וויקלען אלס א וועלטליך פּאָלק.

פונקט ווי אלע מאָדערנע פעלקער. זיי לעבען א גייסטיגען
לעבען דורך זייערע קולטורען און שפראַכען וואָס האָבען קיין
שייכות ניט, אדער א גאנץ קליינע שייכות צו רעליגיע. אזוי
דארף אויך דאָס אידישע פּאָלק לעבען. ער דארף אנטוויקלען
זיין קולטור און שפראַך און זיי אנפילען מיט א וועלטליכען
אינהאַלט. די מאָדערנע פעלקער, אפטיילענדיג שטאַט פון רע-
ליגיע, האָבען געשאַפען סיסטעמען פון בילדונג און דערצי-
הונג וואָס זיינען פריי פון רעליגיעזען אינהאַלט און גייסט.
אזא סיסטעם פון אידישער דערציהונג דארף דאָס אידישע
פּאָלק שאַפען פאר זיך.

עס איז אמת, ווערט פארטגעזעצט דער געדאנקען-גאַנג
פון דער וועלטליכער אידישקייט, אז צוליב די באזונדערע
לעבענס-באדינגונגען פון דעם אידישען פאלק איבער גאר דער
וועלט, איז פאר איהם שווער צו אנטוויקלען זיין שפראַך און
קולטור. ליגט אויף איהם א ספעציעלע אויפגאבע וואס קיין
פּאָלק האָט ניט : מאכען באזונדערע אנשטריינגונגען פאר דעם
קיום און אנטוויקלונג פון זיין שפראַך און קולטור.

אנדערע פארשטייער פון דער וועלטליכער אידישקייט
גייען ווייטער: דאָס אידישע פּאָלק דארף אויף זיך נעמען די
גרויסע אויפגאבע צו ווערען גלייך מיט אלע פעלקער ניט נאר
אינ'ם ענין פון שפראַך-קולטור, נאר אויך אין שייכות צו די
הויפט תנאים וואס מאכען מעגליך א נארמאלען נאַציאָנאלען
לעבען. דאָס מיינט, דאָס אידישע פּאָלק דארף דערווערבען פאר
זיך א טעריטאריע, אדער טעריטאָריעס; שאַפען פאר זיך אן

אייגענע ווירטשאפט אדער ווירטשאפטען, אויב ניט טאקע אן
אייגענע מלוכה, און דורך דעם איינגעשלאסען ווערען אין
דער משפחה פון נארמאלע פעלקער.

דאָס איז דער תמצית פון דעם אידיאישען תוך פון דער
וועלטליכער אידישקייט, און ווי אנגעמערקט, איז דער דא-
זיגער תוך א פאראייניגענדער, א געמיינשאפטליכער צו איהר-
רע פארשידענע פארמען .

אין וואָס באַשטייט די פארשידענקייט פון די פארמען?
אין דער אויסטייטשונג און פראַקטישער אַנווענדונג פון
דעם אידיאישען תמצית. „אידישע שפראך און קולטור“ —
וואָס זיינען זיי און וואָס זאָלען זיי זיין? אידיש אדער העברע-
איז? „א אידישע טעריטאריע“ — וואָס זאל זי זיין? ארץ
ישראל דוקא, אַנאַנדער לאַנד, אדער אויך אַנאַנדער לאַנד?
און אויב אַנאַנדער לאַנד, — זאָל דאָס זיין אין סאַוועט רוסלאַנד
אדער אין אירגענד וועלכער אַנדער מדינה? „א אידישע ווירט-
שאַפט“ — אויב אין ארץ ישראל, זאָל זי זיין א קאַפיטאַליסטי-
שע, א האלב קאַפיטאַליסטישע, אדער א סאַציאַליסטישע, און
וואָס זאָל דאָס אידישע פאַלק טאן, כדי אויסצוקעמפען פאר זיך
א מינימום פון נארמאַלע עקאָנאָמישע און נאַציאָנאַל-קולטור-
רעלע באדינגונגען אין די פארשידענע גלות-לענדער? און
וואָס זאָל זיין דער לעבענסשטייגער פון דעם אידישען פאלק,
א לעבענסשטייגער וואָס צורייסט אין גאַנצען מיט דער רעלי-
גיעזער אידישער פאַרגאַנגענהייט, אדער אזעלכער וואס דער-
האַלט אין זיך נאָך סימנים און זכרונות פון דער דאָזיגער פאַר-
גאַנגענהייט?

דאָס זיינען א צאָל פראַגען, בפירוש'ע און פארשטאַנענע.

אויף וועלכע די פארשידענע פארמען פון דער וועלטליכער אידישקייט גיבען זייערע ענטפערס. אין דער פארשידענקייט פון די ענטפערס ווערט אויסגעדריקט די פארשידענקייט פון די באוועגונגען און פארמען פון דער וועלטליכער אידישקייט. פון די דאזיגע פאך באַמערקונגען איז קלאַר, אז די וועלטליכע אידישקייט איז דער געגענזאץ פון דער תורה-רעליגיע אידישקייט. ניט אין איהר פאָזיטיווען עלעמענט, ניט אין איהר געדאַנק, אז דאָס אידישע פאָלק זאָל זעהן צו שאַפֿען פאר זיך אן אייגען לאַנד און גינסטיגע עקאָנאָמישע און סאָציאַל־פאָליטישע תנאים אין אַנדערע לענדער, נאר אין איהר נעגאַטיווען, אין דעם, וואָס זי פארלייקענט די חשיבות און נויטיגקייט פון דער תורה-רעליגיע אידישקייט; אין דעם, וואָס זי גלויבט ניט, אז עס איז דא א מעגליכקייט פאר דער דאָזיגער אידישקייט צו לעבען אין דער היינטיגער און „מאָר־גענדיגער“ ניט רעליגיעזער צייט, און באַזונדערס אין איהר וואונש און באמיהונג אוועקצושטעלען דאס גאַנצע אידישע גייסטיג־קולטורעל לעבען אויף וועלטליכקייט.

די דאזיגע באמיהונג שטעלט מיט זיך פאר א פולשטענדיגען איבעררייס. מיט דער אידישער געשיכטע. דאָס הייסט, מיט דער נשמה און זין פון דער אידישער געשיכטע. ווייל זינט דאס אידישע פאָלק איז געוואָרען א פאָלק, איז בלויז די תורה-רעליגיע אידישקייט געווען דער קוואל פון זיין קולטור און לעבענסשטייגער.

עס וועט ניט זיך איבעריג זיך אפצושטעלען א ווילע אויף דעם דאָזיגען ענין.

מיר קענען ניט באשטימען מיט פולער זיכערקייט די צייט, פון וועלכער עס הויבט זיך אָן דאָס, וואָס מיר רופען אידישע „געשיכטע“. מיר וויסען אבער יאָ, אז נאָך אין די אוראַלטע צייטען, ווען דאָס אידישע פּאָלק אין באשטאַנען פון וואַנדערעדע שבטים אדער משפחות — אז נאָך אין יענע צייטען האָט זיך דאָס אידישע פּאָלק אונטערשידען און אפגע־זונדערט פון אַנדערע פעלקער דורך זיין רעליגיע.

די גרויסע חשיבות פון אברהם, יצחק און יעקב אין די אויגען פונ'ם אידישען פּאָלק נעמט זיך ניט דערפון וואָס זיי זיינען געווען גרויסע גבורים און דעראַבערער, וואָס איז א יחוס ביי אַנדערע פעלקער, נאָר אין דעם, וואָס זיי האָבען זיך דערגרונטעוועט צום יסוד פון דער אידישער אמונה און גע־לעבט לויט איהרע פּרינציפען און פּאָדערונגען. די מאַדערנע פּאַרשער, אידישע און ניט אידישע, פון דעם אידישען אלטער־טום מעגען באטראכטען די תקופה פון די אידישע אבות פאר א לעגענדארישער. זיי מעגען דענקען, אז די שילדערונגען פון דעם לעבען און דענקען פון די אבות זיינען ניט מער ווי אפ־שפיגלונגען פון די רעליגיעזע פּאָדערונגען און דערפארונגען וואָס די שפעטערדיגע אידישע דורות האָבען געהאט, די דורות ביי וועמען רעליגיע איז שוין געוואָרען דער תּוֹך און זיין פון זייער לעבען. דער פּאַקט גופא אבער, וואָס דאָס אידישע פּאָלק האָט די שיינקייט און חשיבות פון זיינע אבות געזעהן אין רעליגיעזען דענקען און לעבען — דער דאָזיגער פּאַקט איז א

גענוגענדער ראייה, אז דאָס אידישע פּאָלק האָט געזעהן דעם אנפּאנג און זין פון זיין געשיכטע — אין רעליגיע.

דאָס איז געזאָגט, ווען מיר נעמען אן די מיינונג פון יענע פּאַרשער אלס אן אבסאָלוטען אמת. עס איז אבער א פּראָגע: אויף וועלכען יסוד זאָלען מיר דאָס טאָן? פאר וואָס קאן ניט זיין ריכטיג און לאַגיש דער געדאַנק, אז אין א געוויסער תקופה פון דער אוראלטער אידישער געשיכטע האָבען זיך באוויזען יחידים און גרופען, רופט זיי אברהם יצחק און יעקב און דערנאָך — משה און זיין שבט, די לויים, וואָס האָבען זיך דערגרונטעוועט צום תוך פון דער אידישע רעליגיע, און אז די ווייטערדיגע אידישע געשיכטע אין איהר גייסטיג־קולטור־רעלען אינהאלט איז א רעזולטאט און א פאַרצווייגונג פון דעם דאָזיגען ערשטען גרונט תוך? *)

פאר וואָס זאָל אונז ניט דערלויבט ווערען צו דענקען, אז אין א געוויסער פעריאדע פון דעם אידישען אלטערטום איז פארגעקומען אן איבערגאַנג, א פּלוצלומדיגער אדער א גראַד־דועלער, פון א „תרח־תקופה“ צו אן „אברהם־תקופה“, און אז די אידישע געשיכטע הויבט זיך אָן מיט דער אברהם תקופה? נאָר וואָס איז די נפקא מינה? איינער קאן אָננעמען, אז די „תרח־תקופה“ האָט זיך געצויגען נאָך עטליכע הונדערט יאָהר, און די אידישע רעליגיע איז ערשט געשאַפען געוואָרען דורך די נביאים, ווי די מאַדערנע פארשער ווילען האָבען. א צווייטער קאן דענקען, אז די נביאים אליין זיינען א פּראָדוקט

*) א זעהר באַזענדע אַפּהאַנדלונג וועגען דעם ענין וועט דער העברעאישער לייענער נעפינען אין „תולדות האמונה הישראלית“ פון דר. יהוסף קויפּמאַן, ערשטער באַנד, ערשטער ספר.

פון די רעליגיעזע געדאנקען און דערפארונגען וואָס האָבען זיך שוין אָנגעזאַמלט ביים אידישען פּאָלק הונדערטער יאָהרען פריהער (און דער צווייטער געדאַנק, לאָמיר דא זאָגען דרך אגב, ווערט אלץ מער באַפעסטיגט דורך די וואָס באַווייזען די שוואַכקייט פון דער „ביבעל קריטיק“). אזוי צו אזוי, שאַרף און בולט טרעט פאַר אונז ארויס דער פּאַקט, אז אין דער תקופה פון די נביאים און מלכים איז דער „סלע המחלוקת“, דער שטרייט־פּונקט, אין וועלכען עס האָבען זיך אָנגעשלאָגען די שטורמדיגע ליידענשאַפטען פון די פארשידענע פּאָלק־שיכטען געווען — די רעליגיע.

אידישקייט אדער וועלטליכקייט; א „עם לבדד ישכון“ — א פּאָלק וואָס איז אנדערש פון אנדערע פעלקער, אדער א „ככל הגויים“ פּאָלק? די רעליגיע פון די אבות, פון משה רבנו, פון בארג סיני — אדער געצענדינעריי און אלעס וואָס דאָס טראַגט מיט זיך? אַט ארום די דאָזיגע פראגען האָט גע־פלאַקערט דער קאמף פון אליהו הנביא געגען אחאב און איזבל. ארום זיי האָבען די נביאים ארויסגעשאַלט זייערע ליי־דענשאַפטליכע שטראַף־רייד פאר הונדערטער יאָהרען און די דאָזיגע פראגען האָבען געבילדעט מיט זיך דעם קוואל פון דאָס הייליגע און נשמה־דיגע וואָס מיר געפינען אין תנ״ך.

עס איז דאָ דערמאנט געוואָרען „וועלטליכקייט“. איז די תורה און זיינען די נביאים געווען געגען דער וועלטליכקייט וואָס דריקט זיך אויס אין ערדיש־נאַציאָנאלע ווערטען? זיי־נען זיי געווען געגען לאנד און פּאָליטישער זעלבסטשטענדיג־קייט און א געזונט ווירטשאַפטליך לעבען? געוויס ניט. זיי זיי־נען אבער געווען געגען דער וועלטליכקייט אין שיכות מיט

גייסטיגע ווערטען. געגען דער וועלטליכקייט וואָס זעהט דעם תכלית און זין פון לעבען אין „קערפער“, אין „מאטעריע“, אין דער פאַרערונג פון פיזישער ברוטאלער גבורה, וואָס פירט צו קאמף צווישען מענש און מענש און צווישען אומה און אומה. געגען דער וועלטליכקייט וואָס רייסט אויס פון דער מענשליכער נשמה אמת, גייסטיגקייט און צניעות און דער־ציהט איהר אויף שקר און רשעות און קריינקליכע תאות.

און זאָל דאָ ווידער באַטאָנט ווערען: עס איז קיין אונטער שייד ניט, צי די נביאים זיינען געווען די באַשעפער פון דער אידישער אמונה, צי זיי האָבען פארטיפט און באַרייכערט דאס וואָס דאָס פאָלק האָט שוין געהאַט בירושה פון די פריהערדיגע דורות. וויכטיג איז דער אומבאַשטרייטבאַרער פאַקט, אז ביי קיין פאָלק האָט רעליגיע ניט געשפילט אזא ראליע ווי ביים אידישען פאָלק. און דאָס איז געשעהן ביי די סאַמע ערשטע עפאַכען פון זיין געשיכטע.

נאָך קלאָרער ווערט פאר אונז דער פאַקט ביים אנפאַנג פון דער בית שני תקופה, אין די יאָהרען פון עזרא און נחמיה. פון יענע יאָהרען אָן און ווייטער, איז שוין מער ניט צו באַמערקען ביים אידישען פאָלק די „פסיחה על שתי הסעיפים“, די וואַקלעניש אהין און אהער, צווישען „אלהים“ און „בעל“, צווישען אידישקייט און ניט־אידישקייט. פון יענע יאָהרען אָן ווערט די אידישע רעליגיע דער איינציגער קוואַל פון אידישען דענקען און לעבען. די אידישע רעליגיע ווערט אזוי געקערפטגט און איינגעוואַרצעלט, אז זי איז שוין בכח צו קעמפען, פארטיידיגענד און אָנגרייפענד, געגען איהרע מעכ־טיגסטע שונאים און זיי — באַזיגען.

דאָס לערנען מיר פון א שפעטערדיגער תקופה. עס אנט-
 שטייט ווידער א באוועגונג פון „וועלטליכקייט“ — דער „הע-
 לעניזם“. די דאזיגע אינווייניגסטע באוועגונג ווערט געשטיצט
 פון אן אויסענווייניגסטען שונא, פון אנטיוכס עפיפאנעס. וויי-
 סען מיר, אז דאָס קליינע, שלום-ליבענדע און טויבען-שטילע
 אידישע פאָלק ווערט פארוואנדעלט אין א מחנה פון אומ-
 דערשראָקענע גבורים און אונטער דער פירערשאפט פון די
 קנאות'דיג-רעליגיעזע חשמונאים צושמעטערט ער, דאָס אי-
 דישע פאָלק, זיך גרויסען ברוטאלען שונא, און צוזאַמען מיט
 דעם פאַרניכטעט ער די וועלטליך-העלעניסטישע באוועגונג.
 אונזערע וועלטליכע אידען באטראכטען דעם חשמונאים-
 קאַמף פאר א ריין וועלטליכען, א קאַמף פאר עפעס א „נא-
 ציאנאלער קולטור“, וועגען וועלכער די דאזיגע אידען האָל-
 טען אין ריידען אזוי סתם'דיג און פארשטעלט. דאָס איז אָבער
 א פעלשעווען, בשוגג אדער במזיד, פון דער אידישער געשיכ-
 טע. ניט פאר לאַנד און שפראַך און סתם „קולטור“ האָבען די
 חשמונאים געקעמפט, און אויך ניט פאר נאַציאָנאַלען כבוד,
 נאר פאר תורה און רעליגיע און פאר די אלמענשליכע אמת'ן
 און ווערטען, ווי זיי זיינען געלערענט געוואָרען פון די נביאים,
 פון עזרא און נחמיה און פון די „אנשי כנסת הגדולה“.

אידישקייט אלס א וועלט-אנשויואונג און לעבענסשטיי-
 גער אין געגענזאָך צו העלעניזם אלס א וועלט-אנשויואונג און
 לעבענסשטייגער — דאָס איז געווען דער מאַטיוו און זין פון
 דעם חשמונאים-קאַמף .

אָבער ניט נאר דער חשמונאים-קאַמף איז געווען א רע-
 ליגיעזער, אויך דער קנאים-קאַמף געגען די רוימער וואָס

האָט אויסערליך אויסגעזעהן ווי א ריין נאציאָנאַל-פּאָליטי-
שער קאַמף — האָט טיף פאַרבאַרגען אין זיך דעם רעליגיעזען
מאַטיוו. דאָס איז געווען א קאַמף געגען דער „מלכות הרשעה“,
געגען דער פיזישער ברוטאלער מאכט וואָס „אדום“ (רוים)
האָט מיט זיך פאַרקערפערט. און געפיהרט איז געוואָרען דער
קאַמף אינ'ם נאָמען פון דעם אוניווערסאַלען משיח-אידעאַל,
פאַר „תקון עולם במלכות שדי“ (דאָס אויסלייזען פון דער
וועלט דורך גאָט'ס הערשאפט). און דער דאָזיגער אידעאַל
האָט געדינט אלס קוואַל פון דער ברענענדער קנאות פון די
אידישע קעמפער און זייער איבערמענשליכער גבורה.

און אזוי זעהען מיר, אז די אידישע רעליגיע איז געוואָר-
רען דער לייטענדער מאַטיוו אינ'ם לעבען און דיינקען פון
דעם אידישען פאָלק פון סאַמע אָנפאַנג פון זיין געשיכטע, און
באַזונדערס זינט ער איז געקומען אין נאָהענטען קאַנטאַקט
מיט דער באַבילאָניש-פּערסיש-גריכיש-רוימישער וועלט.

און וואָס פאַר א פּלאַץ פאַרנעמט די רעליגיע נאָכדעם
ווי דאָס אידישע פאָלק הויבט אן זיין לאַנגען גלות לעבען?
דאָס איז גוט באוואוסט. עס בלייבט ביי איהם איין איי-
גענטום — זיין תורה. און דאָס קאָן קיין מאַכט, קיין שונאַ
פון איהם ניט אוועקרויבען. ער לעבט מיט דער תורה און
לעבט פאַר איהר. ער ליידעט און שטאַרבט פאַר איהר. ער
באַטראַכט איהר פאַר דאָס טייערסטע און הייליגסטע אין לע-
בען. טייערער און הייליגער פון לעבען. און זי, די תורה, איז
מגדל דור-דורות — ניט פון גבורים, נאר פון קדושים און
און טהורים.

דאָס איז די אידישע געשיכטע און דאָס איז איהר זין.

באקומענדיג אזא באגריף פון דער אידישער געשיכטע איז נויטיג צו פרעגען: אין וואָס באַשטייט דער מהות, די ווע-
זענטליכקייט פון דער תורה־רעליגיע אידישקייט, און וואָס
האָט איהר געגעבען דעם כח צו ווערען דער דאָמינירענדער
פאָקטאָר אין דעם דיינקען און לעבען פון דעם אידישען פאָלק
דורך זיין גאַנצער געשיכטע?

די דאָזיגע צוויי פראַגען זיינען פון אויסער געוויינליכער
וויכטיגקייט ביי דער איצטיגער צייט, ווען די וועלטליכע אי-
דישקייט אין איהרע פאַרשידענע פאַרמען פּרעטענדירט אויף
דער רעכט צו פארנעמען דעם פּלאַץ פון דער תורה־רעליגיע
אידישקייט און גלויבט אויך אז איהר וועט דאָס געלונגען.

3

מיר האָבען בערג מיט חקירות און פּלפּולים וועגען דעם
מהות פון דער תורה־רעליגיע אידישקייט. עס רעדען און
שרייבען וועגען איהר הן איהרע פריינד, הן איהרע געגנער.
איך גלויב אבער, אז דער וואָס איז באקאנט מיט איהר דורך
איהרע אייגענע מקורות און איז מסוגל נאָכדיינקען וועגען
דעם וואָס איהם איז באקאנט — וועט ניט האָבען קיין באזונ-
דער שוועריגקייט זיך ארויסזאָגען וועגען איהר, און דאָס וואָס
ער וועט זאָגען וועט זיין קרוב לאמת.

די תורה־רעליגיע אידישקייט איז א וועלט אנשויאונג
און א שלחן ערוך, א לעבענסשטייגער. דאָס צווייטע איז אין
פולען אנקלאנג מיט דאָס ערשטע און א רעזולטאַט, דירעקט
און אומדירעקט, פון איהר.

אלס א וועלט אנשויאונג, א פּילאָזאָפּיע, באַשטייט די דאָ-

זיגע אידישקייט פון געוויסע געדאנקען וועגען גאט און וועלט, וועגען גוף און נשמה, וועגען לעבען און טויט, וועגען תכלית פון לעבען און זין פון לעבען, וועגען דעם מענשען אלס יחיד און אלס א מיטגליד פון דער געזעלשאפט, וועגען מדות און מעשים און וועגען „יצר טוב“ און „יצר הרע“, מיט דעם גאנג צען קאמפלעקס וואס די דאזיגע צוויי באגריפען אנטהאלטען. דערצו פארמאגט די אידישע פילאזאפיע באשטימטע אידעען און אידעאלען אין שייכות צו דער מענשליכער געשיכטע און באזונדערס אין שייכות צו דעם גורל און ראַלע פונ'ם אידישען פאלק.

קורץ, אינ'ם היקף פון דער אידיש-רעליגיעזער פילאזאָפֿיע גייט אריין אלעס וויכטיגעס וואָס באַאומרוהיגט דעם מענשענס געדאַנק און נשמה. באזונדערס אבער — דאָס וואָס מיר האַלטען פאַר דאָס וויכטיגסטע: דער מענטש. די אידישע רעליגיע באַטראַכט דעם מענשען פאַר דעם „נזר הבריאה“ — די קרוין פון דעם קאָסמאָס. און דערפאַר שיינקט זי איהם דאָס טיפסטע פון איהר אויפמערקזאַמקייט און זאָרג.

די אידיש-רעליגיעזע פילאזאפיע קומט צו איהר אויס-דרוק דורכ'ן תנ"ך, די צוויי תלמודים (תלמוד בבלי און תלמוד ירושלמי), די פילע פארשידענע מדרש-ספרים, די מיטעלאל-טערליכע פילאזאפישע ליטעראטור, מוסר און דרוש ליטערא-טור (דרוש און מדרש זיינען צוויי באזונדערע זאכען), די קבלה, און לעצטענס — חסידות.

מיינען מיינט דאָס, אז אין א משך פון דריי-און-אַהאַלב טויזענד יאָהר בערך האָט זיך געהאַלטען אין איין וועבען דער אידישער געדאַנק.

צי דער דאָזיגער געדאַנק איז אין זיין אורשפרונג, אין זיין עמבריאָ, א מתנה פון גאָט, ווי די אידישע רעליגיע גופא נעמט אָן; צי איז ער א פּראָדוקט פון א ספּעציעלער אידישער ראַסען־אייגענשאַפט, אויב מיר ווייסען וואָס דאָס מיינט; צי איז ער אנטשטאַנען און זיך דערנאָך אַנטוויקעלט א דאנק גע־וויסע „תנאים“, אומשטענדען הייסט דאָס, געאַגראַפישע און פּאָליטישע, און דורך געוויסע לעבענס־דערפארונגען — דאָס איז א חקירה פאַר די וואָס באַטראַכטען זיך פאַר וויסענ־שאַפטליכע פּאַרשער. וויכטיג איז דאָ דער פּאַקט, אויף וועל־כען עס איז שוין דאָ אַנגעוויזען געוואָרען, אז ביי קיין פּאַלק האָט זיך זיין גייסטיגקייט ניט אזוי אויסגעדריקט און קאָנ־צענטרירט אין און ארום זיין רעליגיע ווי ביים אידישען פּאַלק.

עס איז אמת. דער אידיש־רעליגיעזער געדאנק איז ניט אין גאַנצען אויסגעהאַלטען. מיר געפינען סתירות ניט נאר צווישען פסוקים און אויסדרוקען, ווי, א שטייגער, דאָ ווערט גאָט באַצייכענט אלס א „אל קנוא ונוקם“ און דאָרט א „אל רחום וחנון“, דאָ א „איש מלחמה“ און דאָרט א „אוהב שלום“, סתירות וואָס קענען לייכט פארענטפערט ווערען — מיר גע־פינען אויך סתירות וואָס לאָזען זיך ניט אזוי לייכט אויסגע־גליכען ווערען. מיר האָבען, למשל, א צאָל דינים וועגען די קלענסטע פרטים אינ'ם ענין פון קרבנות, און דאָ און דאָרט ווערט אנגעפירט א ביטערער קאמף געגען דעם עצם קולט פון קרבנות. אין א געוויסער תקופה אנטשטייען ביי אידען גרופען און סעקטען, ווי די צדוקים, פרושים און אסיים, וואָס האַלטען אין איין זיך אַמפּערען אין שייכות צו דער אויסטיי־

פון די אדער יענע רעליגיעז-פרינציפען און אויפפאָדערונגען, טשונג פון די אדער יענע רעליגיעזע פרינציפען און אויפ־פאָדערונגען, און די דאָזיגע מחלוקת'ן פיהרען אָפטמאָל צו בלוט פארגיסונגען.

דאָס איז אמת. עס איז אבער אויך אמת, אז די דאזיגע סתירות און מחלוקת'ן באציהען זיך מערסטען אויף געוויסע פרטים פון דעם רעליגיעזען געדאנק. לאז זיין אמאל אויף וויכטיגע פרטים, אָבער ניט אויף כללים, ניט אויף די צענט־ראַלע געדאַנקען פון דער אידישער רעליגיע. דאָס איז אָבער ניט דער עיקר. דער עיקר איז, וואָס ארום א הונדערט יאָהר בערך פאר'ן חורבן בית שני ווערען אין דעם פאָלק באַפעס־טיגט דער געדאַנקען גאַנג און לעבענסשטייגער פון די פרו־שים, און די ווייטערדיגע אנטוויקלונג פון דער אידישער רע־ליגיע איז ניט מער ווי א פארטייטשונג און א פארטיפונג און א פאַרצווייגונג פון די גרונט־געדאַנקען פון די פרושים. אָודאי אנטשטייען אויך שפעטער מחלוקת'ן צווישען פאַרשי־דענע צדדים, יחידים און גרופען. מיר האָבען די מחלוקת'ן פון בית שמאי און בית הלל, פון רבי מאיר און רבי יהודה, פון רב און שמואל, פון אביי און רבא און נאָך און נאָך. דאָס זיינען אבער מחלוקת'ן ניט וועגען די עצם־אידעען און פרינ־ציפען פון אידישקייט, נאָר אין באצוג צו די אויסטייטשונגען פון זיי און אויך אין באצוג צו די אופנים פון זייער אנווענדונג אלס דינים און מנהגים אין דער פראַקטיק. אזעלכע מחלוקת'ן הייסען „מחלוקת לשם שמים“, און עס ווערט געזאָגט וועגען זיי אז — „אלה ואלה דברי אלהים חיים“ . . .

פרטים און אופנים פון אנווענדונג — וועגען זיי קומען

פאר חלוקי־דעות, אָבער נישט וועגען כללים און עיקרים. עס איז ניטא, למשל, קיין פלאץ אין דעם אידיש־רעליגיעזען גע־דאַנק פאר אַטעאיזם. עס איז פארשטענדליך. אַטעאיזם איז דאָך א „כפירה בעיקר“, א אַפלייקענונג פון דעם סאמע יסוד פון דער אידישער רעליגיע. עס איז אפילו ניטא קיין פלאץ פאר דער כפירה אין „השארות הנפש“ — די אומשטערבליכ־קייט פון דער נשמה, כאַטש די דאָזיגע אמונה איז ניט אוי קלאַר אויסגעשפראַכען אין תנ״ך. די אידישע רעליגיע דער־לאַזט אויך ניט צו אַפלייקענען, אז דאָס אידישע פאַלק איז א „עם סגולה“, א „אתה בחרתנו“ פאַלק. עס ווערט אויך ניט דערלויבט די כפירה אינ'ם משיח־געדאנק, אין דער „אחרית־הימים“ האַפנונג. דאָס זיינען אלץ צענטראַלע אידעען אין דער אידישער רעליגיע. לייקענט איינער אין זיי קאָן ער ניט בא־טראַכט ווערען פאר א רעליגיעזען אידען. און דאָס מיינט, לויט דעם עכט־רעליגיעזען באַגריף — ניט קיין איד. עס קע־נען זיין און עס זיינען דאָ פארשידענע אויסטייטשונגען פון די דאָזיגע צענטראַלע אידעען. די אויסטייטשונגען אבער שטיצען זיך אויף דער אידישער רעליגיע גוף. אויב אוי גייען זיי אריין אין דער קאָטעגאָריע פון „מחלוקת לשם שמים“ און פון — „אלה ואלה דברי אלהים חיים“, און עס איז ניטא קיין שוועריגקייט זיך שטיצען אויף דעם און בריינגען ראיות פון דעם . . .

די אידישע רעליגיע איז א פילאָזאָפיע. זי איז אבער אויך, און אנדערע זאָגען אז דאָס איז דער עיקר, א לעבענס־שטייגער, א תורת־חיים. סיי פאר'ן יחיד, סיי פאר דער גע־זעלשאפט.

לויט דער אידישער אמונה, כאַטש עס איז ניט דאָגמאַ-
 טיש פאַרמולירט, איז גאָט ניט קיין אַבסטראַקטער אויסגע-
 טראַכטער באַגריף, נאָר אַ אביעקטיווע רעאלע עקזיסטענץ,
 און אַ עקזיסטענץ וואָס איז אַהן אַ שיעור און אַהן אַן ערך
 נאָהענט צום מענשען, נאָהענט צו זיינע אינטערעסען און נוי-
 טען. אדער אנדערש גערעדט. גאָט איז דער סימבאָל פון צדק
 און יושר, פון חסד און רחמים. אויב אזוי מוזען די דאזיגע
 מדות זיין די הערשענדע אין די מענשליכע באציהונגען; אויב
 אזוי דארף מען העלפען „דעם גר, דעם יתום, דער אלמנה“;
 דארף מען איינפיהרען פארמען פון הילף און סאָציאלען יושר
 ווי לקט און שכחה און פאה און יובל און שמיטה; דארף מען
 באַקעמפען יעדער פאַרמע פון רשעות און אכזריות, טיראני
 און אונטערדריקונג; דארף נתן הנביא קומען צו דוד המלך
 און ארויסדונערען; „אתה האיש“; דארף אחיה השילוני צו-
 רייסען די אידישע מלוכה אויף צווייען, ווען שלמה המלך
 גייט ניט „בדרך הישר“; דארף אליהו התשבי שליידערען אין
 פנים אחאב'ן דעם „הרצחת וגם ירשת?“ קורץ, באלד אז גאָט
 פון ישראל און פון דער גאַנצער וועלט איז דער מקור און
 סימבאָל פון גערעכטיגקייט און רחמנות דאַרפען אלע נביאים
 האַלטען אין איין שטורמען — „כה אמר ד'“. אבער ניט נאר
 צדק און רחמים. גאָט איז דער מקור פון קדושה. דארפען
 מענשען שטרעבען צו קדושה. „קדושים תהיו כי קדוש אני
 ד' אלהיכם“. און הייליגען דארפען מענשען זייערע מדות און
 מעשים, זייערע מחשבות און צינגער. זיי דארפען אויך היי-
 ליגען געוויסע טעג און וואַכען און חדשים און באשטימען
 געוויסע פלעצער וואָס זאָלען זיין כולו קודש — א בית

המקדש, בתי כנסת, בתי מדרש, תלמוד תורה'ס, ישיבות.
 דער קדושה געדאנק — ער לאזט זיך ניט דערקלערען,
 אבער ער ווערט פארשטאנען און געפיהלט פון יעדער ערלי-
 כער, געזונטער מענשליכער נשמה. דער אידישער מענש בא-
 זונדערס פיהלט איהם. ביים אידישען מענשען איז די תורה
 ניט אנדערש ווי „התורה הקדושה“. דערפאר באציהט ער זיך
 צו איהר גאָר אנדערש ווי צו אנדערע למודים. ער ווייסט אז
 נאר דורך איהר ווערט ער שענער, נשמה'דיגער, און דאָס
 מיינט — געהייליגט.

און שבת אין ביים אידען, ניט סתם א רוה-טאָג נאָר
 שבת קודש. ווייל שבת באפרייט פון דאָס געוויינליכע, דאָס
 וואַכעדיגע און גיט א „נשמה יתרה“ און דאָס מיינט — זיין
 געהייליגט.

און יום טוב הייסט „מקרא קודש“. ווייל יום טוב האָט
 ניט נאָר א נאַציאָנאַל-היסטאָרישען יסוד נאָר אויך א ריין
 פּערזענליך-רעליגיעזען — זיך ארויס רייסען פון דער אל-
 טעגליכקייט און דאָס מיינט ווידער זיך הייליגען. און די
 „ימים נוראים“ זיינען באזונדערס הייליג, ווייל זיי זיינען טעג
 פון חשבון הנפש און מאקסימאלער גייסטיגקייט און קדושה.
 אָבער ניט נאר געוויסע טעג ווערען באשטימט פאר
 קדושה. אין יעדען וויכטיגען אקט, אין יעדער האַנדלונג דארף
 אריינגעטראָגען ווערען עטוואָס פון דעם קדושה-מאַמענט.
 חתונה האָבען הייסט מקדש זיין, האָבען „חופה וקידושין“. און
 אפילו ווען דו טוסט די סאַמע געוויינליכסטע מצוה דארפסטו
 מאַכען א ברכה „אשר קדשנו במצוותיו.“
 און דאָס אידישע פּאַלק איז א „עם קדוש“. און ניט צוליב

עפעס א ראסען-יחוס. ווארום א ניט-איד וואס איז זיך מגייר ווערט באלד און גלייך א איד. נאך מער. „הסידי אומות העולם (פיינע, ערליכע ניט אידען) האָבען אויך א חלק לעולם הבא“. דאס אידישע פּאַלק איז א הייליג פּאַלק, ווייל ער איז געווען דאָס ערשטע פּאַלק וואָס האָט אויף זיך גענומען די אויפגאַבע צו גייסטיגען דאָס לעבען, אריינטראָגען געטליכ-קייט און זיניגקייט אין לעבען . . .

און באטראכטענדיג זיך אלס א „עם קדוש“ האָט זיך דאָס אידישע פּאַלק באַוואַפענט מיט כל המינים מצוות אום זיך דורך זיי לייטערען, אום ניט זינקען אין דער וואַכעדיג-קייט, און דאָס וואולגאַרע. די מצוות. דאָס זיינען די טויזענד און איינס סימבאָלען וואָס דריקען אויס מיט זיך די צענט-ראַלע געדאַנקען פון דער אידישער רעליגיע, די טויזענט און איינס פארצווייגונגען וואָס גערען זיך פון די ערשטע וואַרצ-לען פון תורה און קדושה, וועלכע זיינען אנטשטאַנען גלייך מיט דער אנטשטייאונג פונ'ם אידישען פּאַלק.

און אלס א עם קדוש האָט דאָס אידישע פּאַלק אויך באטראכט זיין לאַנד אלס א „ארץ הקדושה“ און זיין שפראך (העברעאיש) אלס „לשון קודש“. און איינגעקריצט האָט זיך אין איהם דער געדאַנק, אז ער טאר ניט פארשווערען זיין לאַנד און שפראַך, אז ביידע טאַרען ניט זיין „ככל הגויים'דיגע“ לענדער און שפראַכען . . .

און די מענשליכע פערזענליכקייט איז הייליג. ניט נאר טאַרסטו ניט פארגיסען מענשליך בלוט. טאַרסט אויך ניט מבייש זיין דעם מענשען, טאַרסט איהם אויך ניט „פארצא-פען קיין בלוט“, לויט דעם פאלסק-אויסדרוק. ווייל דער מענש

איז באשאפען געוואָרען „בצלם אלהים“, ווייל ער איז הייליג.
 דאָס איז די תורה־אידישקייט אלס פילאזאפיע און לע־
 בענסשטייגער אין א פאָר אַלגעמיינע שטריכען, וואָס וועלען
 אין די קומענדע קאָפיטלען גענויער געצייכענט ווערען.

4

דאָס וואָס איז דאָ געזאָגט געוואָרען איז שוין ממילא
 אן ענטפער אויף דער צווייטער פראגע: דורך וואָס איז די
 תורה־אידישקייט געוואָרען דער דאָמינירענדער כח אין דעם
 לעבען פונ'ם אידישען פאָלק?

אחד העם און מיט איהם די משכילישע און וועלטליכע
 נאַציאָנאַליסטען ענטפערען אויף דער פראגע אויף זייער
 שטייגער: ווייל זי האָט געדינט אלס דער מיטעל פאר דער
 נאַציאָנאַלער דערהאַלטונג פונ'ם אידישען פאָלק אין די גלות
 עפאָכען.

דאָס איז טיילווייז ריכטיג, אָבער ניט אין גאַנצען ריכ־
 טיג. די תורה אידישקייט איז ניט אנטשטאַנען אין די גלות־
 לענדער, וואו עס האָט געדראָהעט די סכנה פאר דער אידיש־
 נאַציאָנאַלער עקזיסטענץ. די תורה אידישקייט האָט זיך צו־
 בליהט אין איהר פולקייט אין ארץ ישראל נאָך איידער עס
 האָט זיך אָנגעהויבען די גלות געשיכטע. דער גלות האָט,
 אמת, גורם געווען אז די תורה אידישקייט זאָל זיך באפעסטי־
 גען און מעהר דעטאַליזירט ווערען. צוליב גוט באוואוסטע
 סבות. זי איז אבער קיינמאָל ניט באטראַכט געוואָרען, כאַטש
 זי איז דאָס געווען, אלס א מיטעל פאר'ן אידיש־נאַציאָנאַלען
 קיום. די תורה אידישקייט איז באטראַכט געוואָרען בעיקר

אלס א ציל „אן און פאר זיך.“ און דער דאָזיגער ציל איז גע-
ווען אזוי גרויס און חשוב ביים פּאָלק, אז ער האָט זיך גע-
וואונשען, דאָס די תורה זאָל ניט פארבלייבען בלויז זיין איי-
גענטום, נאָר זאָל ווערען דאָס אייגענטום פון דער גאַנצער
וועלט. דאָס איז דער גרויסער חלום, אז אלע פעלקער „זאָלען
גיין ביי דער ליכט פון גאָט“, און דער דאָזיגער חלום האָט
זעהר ווייניג אין זיך פון דעם מאַמענט פון נאציאָנאלער אי-
זאָלירטקייט און דערהאַלטונג . . .

די תורה אידישקייט איז געוואָרען דער דאמינירענדער
כת, ווייל דאָס פּאָלק האָט אין איהר געזעהן א מתנה פון גאָט
און א סימן אז ער איז אן „אויסערגעוויילט פּאָלק“. דאָס
דריקט אויס דער איד, ווען ער איז עולה לתורה, אין דער
ברכה „אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו“ דאָס
איז איינס. דאָס פּאָלק האָט אויך געפונען אין דער תורה נעה-
רענדע שפייז פאר זיין אַקטיווען און שעפּערישען מוח און
פרייד און טרייסט און פארגעניגען פאר זיך געווייטאָגטער
נשמה. צו דעם דארף צוגעגעבען ווערען דער „סוחרישער“
מאָטיוו, אויב איהר ווילט דאָס אזוי רופען: דער איד האָט דורך
תורה לערנען און מצוות טאָן געוואָלט קריגען א „חלק לעולם
הבא“.

דאָס זיינען ריין פּערזענליך-מענשליכע מאָטיווען און ניט
קיין נאציאָנאלע. און אין זיי, געראדע אין זיי, איז געלעגען
דער כח פון דער תורה אידישקייט.

אונזערע וועלטליכע נאציאָנאליסטען זעהן „הימעל און
ערד“ און נאציאָנאליזם. מיט דעם דערקלערען זיי די אידי-
שע גלות געשיכטע. אזא סאָרט דערקלערונג איז ריכטיג בלויז

מיט דעם, וואָס די תורה אידישקייט האָט אויף א ממילאדי-
גען אופן געדינט אלס א שמירה-מיטעל פאר נאציאנאלער
דערהאַלטונג. די דערקלערונג איז אבער לחלוטין פאַלש ווען
זי נעמט אָן, אז די תורה אידישקייט איז לכתחלה און בא-
וואוסטזיניג געוואָרען אלס אזא שמירה-מיטעל.

ווען ראובן און שמעון און לוי א. ז. וו. האָבען דערוואר-
בען און אָנגעהאַלטען איין בשותפות'דיגען געדאנקען-גאנג און
איין בשותפות'דיגען לעבענסשטייגער האָבען זיי מיט זיך, נא-
טירליך, געבילדעט א באשטימטע נאציאנאלע איינהייט, און
דורך זייער בשותפות'דיגקייט איז דערהאַלטען געוואָרען זיי-
ער נאציאנאלער קיום. ראובן און שמעון און לוי א. ז. וו.
האָבען אבער קיינמאָל ניט געזאָגט איינער צום צווייטען:
„קומט ברידער, לאָמיר לערנען תורה, היטען שבת און יום
טוב, לייגען תפלין, בענטשען ציצית א. ז. וו. — כדי מיר
זאָלען פארהיטען אונזער פאָלק פון נאציאנאלען אונטער-
גאַנג.“ . . .

און ניט נאָר האָבען זיי אזעלכעס ניט געזאָגט און גע-
טראכט. אויך זייער אינסטינקט, וואָס האָט זיי דיקטירט צו
לערנען תורה און טאָן מצוות האָט אין זיך ניט געהאַט פון
דעם מיסטעריעזען „חוש הקיום“ מיט וועלכען אונזערע וועלט-
ליכע נאציאנאליסטען דערקלערען די אידישע געשיכטע.
ניט קיין נאציאנאלער אינסטינקט איז דאָס געווען, נאר א
אינדיווידועל-מענשליכער, און ער האט דאס געגעבען די
תורה-אידישקייט איהר וואונדערבארען כח.

דער נאציאנאלער „חוש הקיום“, זאָל דאָ באַטאָנט ווערען
נאָך אַמאָל און נאָך אַמאָל אז נאָר וועלטליך-נאציאנאלע אידען

וועלען זאגען איינער צום צווייטען; „קומט, ברידער, לאמיר עפענען א אידישע (אדער העברעאישע) שולע פאר אונזערע קינדער; לאמיר שאפען א אידישען (אדער העברעאישען) טעאטער; לאמיר גרינדען א „אידישע קולטור געזעלשאפט“ (אדער א „הסתדרות עברית“); לאמיר פארשפרייטען דעם אידישען (אדער העברעאישען) בוך, א. א. וו. — כדי מיר זאלען דערמעגליכען די נאציאנאלע עקזיסטענץ פונ'ם אידישען פאָלק. אנדערש איז אבער מיט אידען וואָס לערנען תורה, פאסטען יום כפור, בענטשען אתרוג, א. א. וו. זיי טוען דאָס אלעס פאר זיך, און נאר פאר זיך. צוליב מאַטיווען פון א העכערען אדער נידעריגען כאראקטער. און אין דעם פער־זענליכען מאַטיוו איז געווען און איז נאָך ביז היינטיגען טאָג דער כח פון דער תורה־רעליגיע אידישקייט.

ווארום וואלט די תורה־רעליגיע אידישקייט, פונקט ווי די וועלטליכע, זיך געדארפט שטיצען אויף דעם נאציאנאלען „חוש הקיום“ — אזוי וואָלט איהר מאַכט און השפעה אויפ'ן אידישען פאלק געווען פון דעם זעלבען סארט און דער זעלבער מאס ווי פון דער צווייטער, די „קולטור“ אדער „תרבות“ אידישקייט. אין אזא פאל איז א גרויסע פראגע, צי עס וואָלט נאך פארבליבען איין איד וואס זאל פראקטעצירען די תורה אידישקייט אדער וועלטליכע אידישקייט, אדער אפילו קלערען און דאגה'ן פאר דער ערשטער אדער צווייטער . . .

ביי דער איצטיגער צייט טרעטען מיר אריין אין א תקופה פון דער אידישער געשיכטע, ווען די וועלטליכע אידישקייט פארניינט, לייקענט אפ אי די חשיבות פון דער תורה־רעליגיע אידישקייט, אי די מעגליכקייט פאר איהר. זיינען מיר בא-

רעכטיגט צו פרעגען: וואס אזוינס באזיצט די וועלטליכע אידישקייט וואס מאכט איהר ראוי און ווירדיג צו פארנעמען דעם פלאץ פון דער תורה־רעליגיע אידישקייט? גענויער גערעדט—וואס פאר א זין און חשיבות טראגט זי אריין אין דעם פערזענליכען לעבען פון דעם אידישען יחיד, און וואס פאר א זין און חשיבות טראגט זי אריין אין דעם נאציאנאלען לעבען פון דעם אידישען פאלק, כדי מיר זאלען האבען דעם רצון איהר אוועקשטעלען אלס יסוד פון אונזער דיינקען און לעבען, און אויך האבען די אמונה אין איהר מעגליכקייט צו ווערען דער יסוד?

אבער איידער מיר וועלען זיך דערשלאגען צו אן ענטפער אויף דער דאזיגער פראגע לאמיר זיך גענויער באקאנען מיט די פארשידענע פארמען פון דער וועלטליכער אידישקייט.

פארמען פון
וועלטליכער אידישקייט

צווייטער קאפיטאל

1.

די וועלטליכע אידישקייט דריקט זיך אויס אין פיר (4) פארשידענע פארמען אדער „איזמען“. די איזמען קענען ווידער איינגעטיילט ווערען אין צוויי גרופען.

די ערשטע גרופע באשטייט פון די „איזמען“, וואס האבען זיך געשטעלט די אויפגאבע צו ענטפערען אויף דער אידישער פראבלעם אין איהר גאנצען היקף, דאס הייסט, וואס נעמען זיך אונטער צו לייזען אי די אידען-פראגע, אי די אידישקייט-פראגע. די דאזיגע איזמען זיינען: קאמוניזם און ציוניזם. די צווייטע גרופע זיינען די איזמען וועמעס היקף איז א באגרענעצטער. זיי באצוועקען צו לייזען בלויז די אידיש-קייט פראגע, די פראגע פון דער נאציאנאל-קולטורעלער עקזיסטענץ פונ'ם אידישען פאָלק. די דאָזיגע איזמען זיינען: אידישיזם און העברעאיזם.

די גרופירונג קאָן אפשר אויסקוקען אן אויסגעטראכטע, א געקינסטעלטע. באמת אבער שטימט זי מיט דער ווירקליכ-קייט. און ניט נאר דאס. די דאזיגע איזמען שליסען אין זיך איין יעדען סארט פארצווייגונג און שאטירונג פון דער וועלט-

ליכער אידישקייט וואָס מיר האָבען געהאט די לעצטע עטליכע צענדליג יאָהר און האָבען איצט.

נאר איידער דער ענין וועט גענוי באהאנדעלט ווערען. איז נויטיג צו מאכען א פאר ספעציעלע באמערקונגען בנוגע קאמוניזם און ציוניזם.

קאמוניזם ווערט דאָ דערמאָנט אלס א פאַרמע פון דער וועלטליכער אידישקייט און ניט „סאָציאליזם“, כאַטש דאָס צווייטע איז אויך איינע פון די פארמען, און דערצו נאך איז דער סאציאליזם אין זיין פראקטישער פאזע, געשיכטליך עלטער פון דעם קאמוניזם — ווייל נאָר דער קאמוניזם, ווי ער ווערט אויסגעטייטשט און פראקטיצירט אין סאָוועט רוסלאַנד, איז אויסגעשפראַכען און קלאָר וועגען אידען און אידישקייט. דער סאָציאליזם אבער, סיי דער וואָס האָט עק־זיסטירט פאר'ן קאמוניזם, סיי דער איצטיגער, איז וועגען דעם אידישען ענין ניט קלאָר גענוג. אויסער דעם ווערען די ענט־פערס פונ'ם קאמוניזם אויף די אידען־און אידישקייט פראגען שוין פראקטיצירט אין סאָוועט רוסלאַנד, בעת אז די ענטפערס פון דעם סאָציאליזם, אויב אזעלכע זיינען בנמצא, זיינען ניט מער ווי טעאריעס — אין דער בחינה פון „הלכתא למשיחא“... דער ציוניזם ווערט דא באהאנדעלט אלס א פארמע פון דער וועלטליכער אידישקייט, כאטש ביי געוויסע לייענער, ציוניסטען און ניט ציוניסטען, וועט דאָס ארויסרופען פאר־וואונדערונג: „אָ היתכן? ציוניזם אַ פאַרמע פון וועלטליכער אידישקייט? רופט דאָך דער ציוניזם צו „תחית היהדות“ (די אויפלעבונג פון יודענטום) און באנוצט זיך מיט פסוקים און תפלות פון דעם סאָרט ווי „ותחזינה עינינו בשובך לציון“.

עס קאן אויך זיין, אז געוויסע לייענער, ציוניסטען, וועלען ווערען שטארק ברוגז, וואס „קאמוניזם“ און „ציוניזם“ ווערען דא ארויסגעזאגט אין איין אָטעם, אָן א „להבדיל“ צווישען זיי, און די דאזיגע לייענער, גיב איך צו, וועלען אפשר זיין גערעכט. דאך ווערט דא דער ציוניזם באטראכט אלס א פארמע פון דער וועלטליכער אידישקייט. עס וועלען דא שפעטער אנגעגעבען ווערען די טעמים דערפאר, און איך האף אז זיי וועלען אנערקענט ווערען פאר ריכטיגע.

און איצט צום עצם ענין.

מיר וועלען אָנפאַנגען מיט'ן קאמוניזם.

צווישען די פארשידענע איזמען איז דער קאמוניזם דער נעגאטיווסטער צו דער תורה-רעליגיע אידישקייט. די ביי-טערע געגענערשאפט פונ'ם קאמוניזם צו רעליגיע בכלל איז איינער פון די הויפט עלעמענטען פון דער קאמוניסטישער אידעאלאגיע. די סבות זיינען באוואוסט צו די וואס זיינען באקאנט מיט'ן ענין. באזונדערס פארביטערט איז דער אידישער קאמוניזם צו דער אידישער רעליגיע. די פאר-ביטערקייט איז כמעט א פאטאלאגישע. און עס איז ניט שווער צו געפינען די סבות דערפאר: עס האט צו טאן מיט דער אויסערגעווייליכער אינטענסיוויטעט מיט וועלכער אידען צייכענען זיך אויס אין זייערע עמאציעס פון ליבע און שנאה. דאס איז אפשר א ראסען-אייגענשאפט וואס דריקט זיך נאך אויס אינ'ם אלטען-אלטען פסוק — „בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך“. עס איז אויך מעגליך, אז די ביטערקייט איז א רעאקציע צו דער עקסטרעמיטעט, צו דער גרינטליכקייט און גענויאיקייט פון דער אידישער רעליגיע. און אפשר איז דאס

גאר אן אייסדרוק פון דעם טיף פארבארגענעם, אומבאוואוסט־
זיניגען אבער ליידענשאפטליכען אסימילאציאַנס־וואונש. דאס
איז דער וואונש וואס טליעט אפילו ביי אידען, וואָס האָבען
שוין לאנג פארווארפען דעם אסימילאציאַנס־געדאַנק. מיט דעם
דאזיגען פארבארגענעם וואונש קאן טיילווייז דערקלערט ווען־
רען די ברענענדע שנאה פון דעם אידישען קאמוניזם צום
העברעאזים און צום ציוניזם אין אלע זיינע פארצווייגונגען.
ווייל ווי וועלטליך דער העברעאזים און ציוניזם זאלען ניט זיין
זיינען זיי דאך פארט א זכר פון דער טויזענטער־יעריגער
אידישער רעליגיעזער פארגאנגענהייט...

דער קאמוניזם איז אבער ניט נאר נעגאטיוו. ער פאר־
מאגט אויך א פאזיטיווען עלעמענט. ער ענטפערט אויף זיין
שטייגער אויף דער אידען פראגע און אויך אויף דער אידיש־
קייט־פראגע, אויף דער פראגע פון „קיום האומה“.

דער קאמוניזם איז גאנץ קלאר וועגען ביידע:
די אידען־פראגע. זי קאן און וועט געלייזט ווערען דורך
דער אפשאפונג פונ'ם קאפיטאליזם און דעם איינפיהר פון
קאמוניזם. דורך דעם וועט פארשווינדען דער אנטיסעמיטיזם,
ווייל ער איז (לויט דער קאמוניסטישער אידעאלאגיע) א
פראדוקט פון דעם קאפיטאליזם. דער אנטיסעמיטיזם וועט
פארשווינדען אויף א נאטירליכען, א ממילא־דיגען אופן, און
אויך דורך א דירעקטען, בידי'ם־דיגען און אומברחמנות־דיגען
קאמף געגען איהם. וואס איז שייך די באזונדערע עקאנאמישע
איבלען וואס פלאגען דעם אידישען פאלק—וועלען זיי דאך
געוויס אפגעשאפט ווערען. און א קאמוניסטישער געזעלשאפט
וועט דאס אידישע פאלק, ריכטיגער—דער אידישער פרא־

לעטאריאט עקאנאמיש אַריינגעגלידערט ווערען אין'ם אל-
וועלטליכען פראלעטאריאט און—א סוף צו די אידישע עקא-
נאמישע צרות.

די אידישקייט פראגע. בנוגע צו דעם האט די קאמו-
ניסטישע פלאטפאָרם א בפירוש'ן פונקט. דאָס איז—נאציאנאל-
קולטורעלע זעלבסטבאשטימונג פאר יעדער נאציאנאליטעט
און ממילא פאר דער אידישער נאציאנאליטעט.

דאס איז דער ענטפער פונ'ם קאמוניזם, און ער איז שוין
ניט מער קיין טעאריע, סאוועט רוסלאנד האט איהם שוין
רעאליזירט. פאר אלע נאציאנאליטעטען און פאר דער אידיש-
ער. אידישקייט מיינט די אידישע שפראך און די וועלטליך-
אידישע (אויפ'ן קאמוניסטישען לשון הייסט דאס „די פרא-
לעטאריש-אידישע“) קולטור און אלע איהרע פארצווייגונגען.
דאס איז דערציהונג און בילדונג, ליטעראטור, טעאטער, מו-
זיק, אנדערע צווייגען פון קונסט און אפילו „חכמת ישראל“—
אידישע וויסענשאפט, הייסט דאס. אט די דאזיגע קולטור
ווערט דערמוטיגט און אויך געשטיצט אויף אן אמת'ן מלוכה
פארנעם. און ועל כולם—באמיהט זיך די סאָוועט רעגירונג צו
שאפען דעם גינסטיגסטען תנאי פאר דער דערהאלטונג און
אנטוויקלונג פון דער אידישער קולטור. דער תנאי איז—א
ספעציעלע אידישע טעריטאריע. דאס איז—בירא בידזשאן.
באריענדיג דעם פונקט פון דער קאמוניסטישער „אידיש-
קייט“ זיינען מיר בארעכטיגט צו פרעגען, צי די אידישע
קאמוניסטען זיינען באמת פאראינטערעסירט אין דער עק-
זיסטענץ פונ'ם אידישען פאָלק, זאָל זיין אן עקזיסטענץ ווי זיי
פארשטייען, אדער זייער באמיהונג צו דערהאלטען די אידישע

עקזיסטענץ דורך זייער אידישער קולטור, — איז ניט מער ווי א וואונש צו דערפילען א געוויסען זייטיגען פארטיי חוב — צו דורכפירען א געוויסען „סעיף“ אינ'ם קאמוניסטישען שלחן ערוך?

די נפקא מינה איז א גרויסע. אויב דער וואונש פאר קיום האומה, אדער קיום פונ'ם אידישן פראָלעטאריאַט איז עכט און אונמיטעלבאר; אויב דער דאזיגער וואונש איז אזוי טיף ווי דער וואונש פאר'ן עצם קאמוניזם—איז דא א גרונט צו גלויבען, אז עס וועט געמאכט ווערען די גרעסטע אנשטרייב־גונג צו רעאליזירען די קאמוניסטישע „אידישקייט“ פראגראם. נישט אפשטעלענדיג זיך פאר קיינע שוועריגקייטען, פאר די שוועריגקייטען וועגען וועלכע עס וועט דא גערעדט ווערען אויף אנאנדער פלאץ, אויב אבער דער ענין פון קיום האומה איז ניט מער ווי א טפל, א צוטשעפעניש—אזוי מעגען מיר זיך דערלויבען צו דיינקען, אז ווען אפילו עס וועלען ניט זיין קיינע גרויסע שוועריגקייטען, וועט די באמיהונג פאר דער „אידישער“ קולטור ווערען אלץ שוואכער, ביז זי וועט אין גאנצען פארשווינדען.

ווי די מעשה זאל אבער ניט זיין, דערווייל שטעלט מיט זיך פאר דער קאמוניזם א „איזם“, וואָס האָט זיך אונטערגע־נומען צו לייזען די אידישע פראבלעם און איהר גאנצען היקף. נאטירליך, לעת עתה ווערט זי געלייזט אין רוסלאנד. מיט דער צייט אבער, ווען דער קאמוניזם, אלס א וועלט אידעאל־באוועגונג, וועט פארווירקליכט ווערען אין דער גאנצער וועלט, וועט דורך דעם אויך געלייזט ווערען די אידישע פראגע אין די לענדער, וואו זי נויטיגט זיך אין לייזונג.

איך גלויב אז די דאזיגע פאר ווערטער וועגען קאמוניזם
אין שייכות מיט דער אידישער פראבלעם זיינען גענוג.

2.

מיר גייען אריבער צום ציוניזם.

נאך א סך פריהער ווי דער קאמוניזם האט דער ציוניזם
פאר זיך געשטעלט די ריזיגע אויפגאבע צו לייען די אידישע
פראבלעם—די אידען-און-אידישקייט פראגע. דערביי מוז
אנערקענט וועדען, אז אין דעם דאזיגען ענין איז דער ציוניזם
פיל טיפער און ליידענשאפטליכער און עקשנות'דיגער ווי דער
קאמוניזם. דאס איז נאטירליך. ביים קאמוניזם איז די אידישע
זאך ניט מער ווי א בייזאך, א פרט. דער ציוניזם איז כולו
אידיש. ביי איהם איז דאס אידישע פאלק דער איינציגער תוך
פון זיין אידעאלאגיע און טעטיגקייט.

דער ציוניזם אלס א מאדערנע אידישע באוועגונג (און
דא רעדט זיך וועגען איהם בלויז אלס אזעלכע) האט שוין אונ-
טער זיך א בערך לאנגע געשיכטע, ער האט שוין דורכגעמאכט
פארשידענע שטופען פון אנטוויקלונג, און אין איהם האבען
זיך צוזאמענגעשטויסען און עד היום שטויסען זיך צוזאמען
פארשידענע מיינונגען און שאטירונגען. פון דעסטוועגען איז
דא א מעגליכקייט איהם באהאנדלען מיט דער זיכערקייט און
באשטימטקייט ווי מען באהאנדעלט א אידעאל-באוועגונג וואס
איז שוין פולשטענדיג אויסגעקריסטאליזירט און פארפארטיגט.
דער תמצית פון ציוניזם לאזט זיך אויסדריקען אין איין
זאך: מאכען צוריק דאס לאַנד וואָס הייסט „ארץ ישראל“, אדער

פאלעסטינא, פאר ארץ ישראל מיט אנאמת. דאָס מיינט—פאר דאָס אידישע לאַנד.

ווי אזוי?—דורך באזעצן אין איהר מיליאָנען אידען און זיי פארזאָרגען מיט די פאָליטישע און ווירטשאפטליכע באדינ- גונגען וואָס יעדער נאָרמאַל פאָלק פאַרמאָגט אין זיין אייגען לאַנד.

דאס איז דער ציל פון דעם ציוניזם און דאס איז זיין אויפגאבע. עס אנטשטייט די פראגע: „מיליאנען אידען“ — וויפיל מיליאנען? אויף דעם האט דער ציוניזם ניט קיין באשטימטען ענטפער, און ווי עס ווייזט אויס וועט נאך פאר פילע יאָהרען ניט געגעבען ווערען קיין ענטפער.

מיר האלטען איצט ביים חלוקה-פלאן וואס די ענגלישע רעגירונג וויל איינפירען לויט דער רעקאמענדאציע פון איהר „קעניגליכער קאמיסיע.“ די אידישע וועלט איז אויפגערוד- ערט אין שייכות צום פלאן. מיר האבען „יא זאגער“ און „ניין זאָגער“. מיר ווייסען נאָך ניט, צי דער פלאן וועט אָנגענומען ווערען צי ער וועט פארוואַרפען ווערען. די פראגע אבער וועגען דער צאל מיליאנען אידען אין ארץ ישראל, אין דער נאָהענטער אדער ווייטער צוקונפט איז ניט געענטפערט פון דער קאָמיסיע גופא, ניט פון די וואָס זיינען מסכים צום חלוקה- פלאן און ניט פון די וואָס זיינען געגען איהם.

עס דארף אבער אנערקענט ווערען פון יעדען וואס האט א שטיקעל חוש אין געשיכטע, אז די אונבאשטימטקייט אין שייכות מיט דעם צאל אידען אין ארץ ישראל קאָן אויף א האָר ניט פוגם זיין דעם געדאנק, אז דער ציוניזם האט און וועט האבען א רעוואלוציאנערע, אנטשידענע ווירקונג אויפ'ן גאנ-

צען געשיכטליכען לעבען פון דעם אידישען פאלק. דער עיקר שבעיקר אין ציוניזם איז דער גלויבען, אדער אפילו די איבער-צייגונג, אז ארץ ישראל וועט ארייננעמען און מפרנס זיין פיל פיל מער ווי איין מיליאן אידישע נפשות. און אויב זי קאן דאס ניט טאן איצט, וועט זי דאס טאן מיט יאהרען שפעטער. מערסטע ציוניסטען גלויבען ווייטער, אז דורך ארץ ישראל וועט מיט דער צייט אויך ראדיקאל געענדערט ווערען דער עקאנאמישער צושטאנד פון די אידישע מאסען אין די לענדער, וואו די ענדערונג איז נויטיג. אנדערע גייען נאך ווייטער. זיי גלויבען, אז דורך ארץ ישראל וועט אפגעשאפט ווערען די אייביגע קללה וואס איז אויסגעגאסען אויפ'ן אידישען פאלק— דער אנטיסעמיטיזם. נאך מער. עס וועט געהויבען ווערען דער אידישער כבוד און פרעסטיזש, פאליטיש און סאציאל, בפרט ווען מיר וועלען זיך דערשלאגען, איצט אדער שפעטער, צו אן אמת'ער מדינה-מלוכה.

וועגען די דאזיגע גלויבענס וועט שפעטער גערעדט ווע-ר'ען. דערווייל אבער איז גענוג צו באצייכענען דעם פאקט, אז סיי ציוניסטען און סיי ניט ציוניסטען הויבען אן צו אנער-קענען, אז דער ציוניזם האט איצט דערגרייכט דעם מאמענט אין זיין געשיכטע, ווען דער גרויסער חלום פון פינסקער און הרצל האלט ביים פארווירקליכט ווערען אויף אן אמת, ניט קוקענדיג אויף די געוואלטיגע שטערונגען וואס שטייען פאר איהם.

דאס איז בנוגע דער אידען-פראגע. וואס איז שייך דער אידישקייט-פראגע, די פראגע פון „קיום-האומה“, איז דער ציוניזם שוין געווארען די ווירקליכע לייזונג. די פיר (4)

הונדערט טויזענט אידען אין ארץ ישראל פארמאגען זייער נאציאנאלע שפראך-קולטור, זייער אייגענעם סיסטעם פון דערציהונג און בילדונג, זייער אייגענעם לעבענסשטייגער אויף וועלכען די ארומיגע ניט אידישע סביבה האט קיין השפעה ניט. וואס נאך קאן זיין גינסטיגער פאר א נארמאלער אידיש-נאציאנאלער עקזיסטענץ?

דאס איז גערעדט וועגען דער געגענווארט, ווען דער ישוב ציילט בלויז פיר הונדערט טויזענט אידישע נפשות. וואס פאר א ווירקונג וועט ער האבען בנוגע צום נאציאנאלען קיום מיט יאהרען שפעטער, ווען ער וועט ציילען צוויי אדער מער מילי-אנען, און ווען אנשטאט א „ישוב“ וועט ער זיין א אידישע מדינה-מלוכה?

עס בלייבט נאך די פראגע, צי איז דער ציוניזם ביכולת ענטפערען אויף דער פראבלעם פון קיום האומה אין די גלות לענדער. וועגען דעם זיינען דא חלוקי-דעות. אחד העם האט געדיינקט, אז אפילו א קליינער אידישער ישוב אין ארץ ישראל איז בכח צו דינען אלס א „מרכז רוחני“ (א גייסטיגער צענטער) פאר דעם אלוועלטליכען אידענטום, א פשיטא שוין א מילי-אניגער אידישער ישוב. אנדערע אבער (צווישען וועלכע דער העברעאישער דענקער דר. יעקב קלאצקין איז דער אויסגע-שפראכענסטער) דינקען ניט אזוי. זיי האלטען, אז דער גלות-אידענטום איז פאר'משפט צו נאציאנאלען אונטערגאנג. ווי די מעשה זאל ניט זיין בנוגע צום גלות-אידענטום, זיכער איז, אז ארץ ישראל גיט איהר אידענטום די פולסטע מעגליכקייטען פאר א געזונטען קולטור-נאציאנאלען לעבען.

דאס אליין איז שוין א ליזונג פון דער פראגע פון קיום

האומה. ווייל נאציאנאלער קיום איז א זאך וואס האט ניט צו טאן מיט כמות (צאָהל), נאר מיט איכות (קוואליטעט). איינער פון די קליינע סקאנדינאווישע פעלקער איז פונקט א פאלק ווי דאס רוסישע, ענגלישע, א. ז. וו. פאלק. דאס אידישע פאלק, דאריבער, אין ארץ ישראל, לעבענדיג פולשטענדיג אידיש-נאציאנאל וועט זיין דאס אידישע פאלק.

קורץ, דער ציוניזם ענטפערט אויף דער אידישקייט-פראגע. אין דעם קענען אלע מודה זיין. דער ציוניזם בריינגט אלץ געהענטער צו דער לייזונג פון דער אידען-פראגע. אין דעם גלויבען די מערסטע, אדער א באדייטענדער טייל ציוניסטען.

3.

עס איז ביי אונז פארבליבען די פראגע: פאר וואס זאל דער ציוניזם באטראכט ווערען פאר א פארמע פון דער וועלט-ליכער אידישקייט?

ווייל סיי אלס א אידעאלאגיע, סיי אלס באוועגונג און סיי אלס א ווירקליך לעבען אין דער מאדערנער ארץ ישראל (און דאס מאדערנע ארץ ישראל איז דאס כאראקטעריסטישע)— האט דער ציוניזם צוריסען מיט דער פילאזאפיע און לעבענס שטייגער פון תורה-רעליגיע אידישקייט.

די ציוניסטישע אידעאלאגיע. דער אחד העם'זם איז איינער פון איהרע דאמינירענדע עלעמענטען. און וואס איז דער הויפט טעארעטישער יסוד פון אחד העם'זם? אז דער ציוניזם קומט ראשית כל אויספילען דעם גרויסען חלל וואס די אידישע רעליגיע לאזט איבער נאך זיך מיט איהר אונטער-

גאנג. דער ציוניזם פילט אויס די פונקציע פון דער אידישער רעליגיע—דערמעגליכען די נאציאנאלע עקזיסטענץ פון דעם אידישען פאלק. אחד העם איז ניט געווען געגען דער אידישער רעליגיע. ריכטיגער געזאגט, זיין באציהונג צו איהר איז געווען גאר אנדערש ווי די באציהונג צו איהר מצד די אַמאָליגע משכילים און מצד די „אפיקורסים“ פון אונזערע איצטיגע וועלטליך-ראדיקאלע קרייזן (דער ענין וועט דא נאך בארירט ווערען). צוזאמען אבער מיט די אנדערע פאר-שטייער פון דער וועלטליכער אידישקייט איז ביי איהם גע-ווען איינגעקריצט די אמונה (וואס האָט איהם אפשר פארשא-פען טיפען צער). אז די צייט פון רעליגיע בכלל און ממילא אויך פון דער אידישער רעליגיע איז פאראיבער. זארגענדיג זיך פאר „קיום האומה“ האט ער זיך דערשלאגען צום געדאנק פון דער נאציאָנאַל-קולטורעלער „יהדות“ (יודענטום). דאָס איז די אידישקייט וואס באשטייט פון וועלטליכען אינהאלט אין א אידישער, דאָס הייסט א העברעאישער פאַרמע. די דאזיגע יהדות וואס שטימט מיט'ן „צייט גייסט“ איז ביכולת, לויט דעם אחד העם'יזם, צו פארנעמען דעם פלאץ פון דער שטארבענ-דער תורה-רעליגיע אידישקייט. איז אבער די צרה, אז דער „גלות“ איז ניט גינסטיג אויך פאר דער דאזיגער יהדות. עס איז דאריבער נויטיג—ארץ ישראל. די דאזיגע יהדות וועט דורך ארץ ישראל ראטעווען זיך, און מיט זיך וועט זי אויך ראטעווען די „אומה“, דאָס הייסט, איהר עקזיסטענץ איבער דער גאנצער וועלט.

דעם דאזיגען געדאנק האט אחד העם געפריידיגט אויף פארשידענע נוסחאות און ער, דער געדאנק, איז געווארען אן

ארגאנישער טייל פון דער ציוניסטישער אידעאלאגיע. פריהער אין „חבת ציון“ און דערנאָך אין דעם ציוניזם. געוויס. דער ציוניזם באשטייט ניט בלויז פון אחד העם'ס „יהדות“ עלעמענט. ער אנטהאלט אין זיך דעם פאליטיש-עקאנאמישען עלעמענט—דעם הערצעליזם. און דער הערצעליזם, צי מיר וועלען איהם געבען א „רעוויזיאניסטישען“ פירוש, צי מיר וועלען אין איהם אריינטראגען דעם תוך פון דעם סאציאליסטישען ציוניזם—דער הערצעליזם האָט ניט דירעקט צו טאן מיט „יהדות“. ער האט מער צו טאן מיט „יהודים“—די רעאלע פאליטיש-עקאנאמישע גויטען פון די אידישע מאסען. עס איז אבער גוט באוואוסט, אז סיי דער רעוויזיאניסטישער, סיי דער ארבייטער, אדער סאציאליסטישער ציוניזם אונטערשיידען זיך ניט אין זייער קוק אויף „יהדות“ פון דעם וואָס עס האָט דער אחד העם'זם. דאָס מיינט. דער עקאנאמיש-פאליטישער ציוניזם איז וועלטליך פונקט ווי דער אחד העם'זם. און אויב עס איז יאָ דאָ א אונטערשייד, באשטייט ער אין דער מאס און כאראקטער פון „וועלטליכקייט“ וואס די דאזיגע ציוניזם-פארמען פארמאגען. קלארער גע-רעדט: אי דער רעוויזיאניזם, אי דער ארבייטער-ציוניזם און זאל שוין דא אויך צוגעגעבען ווערען—אי דער אזוי גערופענער ער „אלגעמיינער“ ציוניזם — זיינען אוועק א סך ווייטער אין זייער וועלטליכקייט ווי דער אחד העם'זם.

די „שיבה אל היהדות“ (דער צוריקקער צו יודענטום) אלס איינער פון די פאָפולערסטע לאַזונגען פון דעם ציוניזם מיינט—דער צוריקקער צו דער „תרבות עברית“, צו דער העברעאישער שפראך-קולטור, און די דאזיגע „תרבות“ קאן

מיינען וואָס איהר ווילט, אבער ניט די תורה-רעליגיע אידיש-קייט.

דאס איז בנוגע דער ציוניסטישער פילאזאפיע. נאך בולט'ער טרעט ארויס די וועלטליכקייט פון ציוניזם אין זיין טעטיגקייט אלס באוועגונג און אלס א שטיק ווירקליכקייט אין דער מאדערנער ארץ ישראל.

די אפיציעלע פירער און טאן געבער, גרעסערע און קלענערע, פון דעם „אלגעמיינעם“ ציוניזם, פון דעם רעוויזיא-ניזם, א פשיטא שוין פון דעם סאציאליסטישען ציוניזם זיינען פולשטענדיג אויסגעליידיגט פון דעם רעליגיע-געדאנק און מכל שכן פון דעם רעליגיעזען לעבענסשטייגער. אין דער מאדערנער העברעאייטישער דערציהונג, אויף וויפיל זי איז א פראדוקט פון דעם ציוניזם, ווערט דער תורה-רעליגיעזער אינהאלט באטראכט אלס א גלות-אינהאלט, און אלס אועלכער פארדינט ער בלויז געדולדעט צו ווערען אלס „קולטור“, ער האָט אָבער קיין חשיבות ניט אלס „תורת חיים“. און ועל כולם—דער חלוציזם, אלס א באוועגונג וואס איז בעצם איינע פון די שענסטע און פריידיגסטע דערשיינונגען אין דער אידישער געשיכטע—אויסקריצענדיג אויף זיין פאן דעם לאזונג פון „דת העבודה“ האָט אָבער אויסגעמעקט פון די הערצער און לעבען פון זיינע טרעגער דעם „דת ישראל“.

וואס איז שייך דעם מאדערנעם ישוב אין ארץ ישראל—די שטעט, די קאלאניעס, די קבוצות וואס געפינען זיך אונטער דער השפעה פון דעם ארבייטער ציוניזם—מוז דאך אנערקענט ווערען, אז ער איז דורכגעדרונגען מיט וועלטליכקייט הן אין זיין דערציהונגס סיסטעם, הן אין זיין לעבענסשטייגער.

דער ציוניזם האט אויך א „רעכטען“ פליגעל. דאס איז דער „מורחי“ וואס שטרעבט און באמיהעט זיך צו בויען ארץ ישראל „על פי תורת ישראל“. דער דאָזיגער פאקט אבער גופא, דער פאקט, וואס דער „מורחי“ האלט אין איין פרא-טעסטירען געגען דער וועלטליכקייט פון ארץ ישראל, וואס ער האלט אין מאכען „אפמאכען“ מיטן אפיציעלען ציוניזם בנוגע רעליגיע—איז גענוג אונז צו איבערצייגען, אז דער ציוניזם איז אין זיינע כאראקטעריסטישע אייגענשאפטען, אין זיין עיקר און תוך א פארמע פון דער וועלטליכער אידישקייט.

רעזומירענדיג דאָס דאָ ארויסגעזאָגטע, זאָל דאָ דערמאנט ווערען, אז די תורה־רעליגיע אידישקייט האט אלס תמצית פון איהר געדאנקען־גאנג דעם באוואוסטען אויסדרוק פון „הקב"ה ישראל ואוריתא חד הוא“ — גאָט, דאָס אידישע פאָלק און די תורה זיינען איינס. דער ציוניזם האָט אלס זיין לאָזונג א נייע דריי אייניגקייט. דאס איז: „עם ישראל, ארץ ישראל ושפת ישראל“—דאס אידישע פאלק, ארץ ישראל, העברעאיש. די אידישע רעליגיע שליסט כלל ניט אויס דעם דאזיגען ציוניסטישען לאזונג. די אידישע מאסען, למשל, וואס זיינען געטריי דער תורה־רעליגיע אידישקייט זיינען בלב ונפש פאר דער פאליטיש־עקאנאמישער אויפריכטונג פון דעם אידישען פאלק, נאך מער. דת ישראל איז אין פולער הארמאניע מיט „דת־העבודה“. און די לעצטע יאהרען איז אויך אויפגעשטא-נען א אידישע יוגענד וואס האט זיי ביידען צוזאמענגעגאסען. דאס זעלבע איז בנוגע צו „פאלק“ און „שפראך“. די ליבע צו זיי קאן לחלוטין ניט זיין די מאנאפאליע פון דעם וועלטליכען ציוניזם. דער דאזיגער ציוניזם האט אבער אויסגעשלאסען פון

זיין תוך „קוב"ה" און „אוריתא". דאָס טוענדיג איז ער א „ככל הגויים'דיגע" באוועגונג, און אלס אזעלכע דארף ער באהאנדל-עלט ווערען.

.4

דער קאָמוניזם און ציוניזם, שטעלענדיג זיך די אויפגאבע צו לייזען די אידישע פראבלעם אין איהר גאנצען היקף, זיינען די צוויי „איזמען" פון דער ערשטער מדרגה. דער אידישיזם און העברעאיזם וואָס געבען זיך אָפּ הויפטזעכליך מיט דער פראַגע פון דער אידיש־נאַציאָנאַלער קולטור, זיינען איזמען פון דער צווייטער מדרגה. אלס אזעלכע קענען זיי אויך באַ־צייכענט ווערען מיט איין וואָרט: „קולטוריזם" אדער „שפראכזים".

דער אידישיזם זעהט אין דער אידישער שפראך־קולטור דעם איינציגען, אדער כמעט דעם איינציגען מיטעל צו דער־האַלטען די עקזיסטענץ פונם אידישען פּאָלק. דר. חיים זשיטלאַווסקי, וואס פארנעמט אין דער טעארעטישער באגרייב־דונג פון דעם אידישיזם דעם זעלבען פלאך וואס אחד העם אין דעם העברעאיזם און קולטורעלען ציוניזם, האלט אין איין באווייזען מיט גאַנץ שכל'דיגע ארגומענטאציעס (אפשר שוין צו שכל'דיגע), אז די אידישע שפראך־קולטור איז דער יסוד היסודות אינ'ם גאנצען קאמפלעקס פון דער אידיש־נאַציאָנאַ־לער פראבלעם. דאס טוט ער פאר די לעצטע עטליכע יאהר, און זאָל דאָ דרך־אגב באמערקט ווערען, אז דר. זשיטלאַווסקי איז, באנוצענדיג זיך מיט'ן תלמודישען אויסדרוק, א „רואה

עולמו בחייו" — קריגט זיין שכר אויף דער וועלט. דר. זשיט-לאווסקי האט זוכה געווען צו מגדל זיין תלמידים און נאכפאלגער, ביי וועמען דער אידישיזם איז דער קוואל פון זייער אייגענעם נשמה-לעבען און דער אלף און תיו פון אידישקייט בכלל.

דר. זשיטלאווסקי האט פארטיפט און פאפולאריזירט (ביידע קענען גיין צוזאמען) דעם אידישיזם, אבער ניט מיט איהם הויבט זיך אן דער אידישיזם. די ערשטע קערענדלאך פון דעם דאזיגען געוואוקס זיינען באהאלטען אינ'ם געדאנק פון „אויטאנאמיזם", וועמעס פאטער איז דער אידישער היסטאריקער שמעון דובנאו.

אין זיינע „בריו" וועגען דער אלטער און נייער אידישקייט, וואס זיינען דערשינען אין א משך פון יאהרען אינ'ם אידיש-רוסישען „וואסכאד", האט דובנאו ארויסגעבראכט א שיטה וואס קאן אויך אריינגערעכענט ווערען אין דעם קלאס פון די „איזמען" פון דער וועלטליכער אידישקייט. עס איז כדאי זיך אפשטעלען א וויילע אויפ'ן תמצית פון דעם „אויטאנאמיזם", כאטש ער איז מער ניט צווישען די לעבעדיגע איזמען.

דער תמצית איז: דער נאציאנאלער קיום פונ'ם אידישען פאלק איז ניט אפהענגיג פון איין לאנד אלס א אידיש פאליטיש-נאציאנאלע לאנד ווי א שטייגער ארץ ישראל. דאס אידישע פאלק קאן עקזיסטירען אפילו ווען ער איז צווייט און צושפרייט אין פארשידענע לענדער. פאקטיש איז די אידישע געשיכטע מערסטען א גלות געשיכטע. דער אידישער גלות האט זיך אנגעהויבען ניט מיט'ן חורבן בית שני, נאר מיט'ן

חורבן בית ראשון. דאס איז א קיימא לן פון קרוב צו צוויי טויזענט און פינף הונדערט יאָהר צוריק. דורך וואָס האָט זיך דאס אידישע פאלק געקענט דערהאלטען אין די פארשידענע גלות־לענדער אין א משך פון אזוי פיל הונדערטער יאהרען? דורך זיין גייסטיגקייט. דורך זיין באזונדער קולטור. ביז אהער האט זיך די אידישע גייסטיגקייט אויסגעדריקט און פארקער־פערט אין תורה־רעליגיע. פון היינט אן און ווייטער (דער געוויינליכער נוסח), ווען די רעליגיע קאן שוין מער ניט שפילען איהר דעהאלטונגס־ראלע. דארף און קאן פארנעמען איהר פלאץ רי מאדערנע אידישע גייסטיגקייט. די דאזיגע גייסטיגקייט, פונקט ווי די אלטע, דארף דערהאלטען און גע־שיצט ווערען פון מאדערנע ארגאניזירטע אידישע קהלות, און די דאזיגע קהלות וועלען אויסגעהאלטען ווערען, לויט'ן פרינ־ציפ פון „נאציאנאליטעטען רעכט.“ פון די דעמאקראטישע מלוכות־מדינות, וואו עס וועלען זיך געפינען אידישע ישובים. די קהלות וועלען האבען זייערע אייגענע געריכטען, זייערע אייגענע סיסטעמען פון אידישער דערציהונג און בילדונג און אויך באַזאָרגען די אַנדערע נאַציאָנאַל־קולטורעלע נויטען. דורך אזא סארט ארגאניזירט אידיש לעבען וועט געזיכערט ווערען דער נאציאנאלער קיום פונ'ם אידישען פאלק, פונקט ווי דאס איז געווען דורך דער גאנצער גלות־געשיכטע.

דאס איז דער תמצית פון דעם „אויטאנאמיום“, וואס האט בשעתו פארנומען א גאנץ השוב'ן פלאץ אלס א טעאריע פאר דער לייוונג פון דער אידישער פראגע.

דרך אגב זאל דא באמערקט ווערען, אז די באוועגונג פאר אן אלוועלטליכען פערמאַנענטען אידישען קאָנגרעס וואָס האָט

זיך אָנגעפּאַנגען אין אמעריקא אין די וועלט-מלחמה יאָהרען; די פּאדערונגען פון דער אידישער דעלעגאציע אויפ'ן ווער-סיילער פרידענס-קאנגרעס פאר אידיש-נאציאנאלע „מינארי-טעטען-רעכט“, און די מיינונגען און שלוסען פון פראפעסאר מרדכי קאפלאן אין זיין בוך „דזשודאאיזם עז איי סיוויליזיי-שאן“, וואס האבען צו טאן מיט'ן פלאן צו ארגאניזירען א מאדערנעם אידישע קהלה-לעבען אין אמעריקא—ציהען זייער יניקה, דירעקט אדער אומדירעקט, פון דובנאו'ס אויטאנא-מיזם.

נאר לאמיר גיין צוריק צום אריגינעלען אויטאנאמיזם. דובנאו, כאטש ער זעהט די לייזונג פון דער אידישער פראגע הויפטזעכליך אין דעם גלות אויטאנאמיזם, איז ניט קיין געגנער פון ציוניזם. ער איז דאס געווען אין די ערשטע יאהרען פון זיין ליטערארישער טעטיגקייט. ער האט זיין געגנערשאפט ארויסגעבראַכט אין זיין פּאָלעמיק מיט אחד העם'ען. מיט דער צייט אָבער האָט ער אויך דעם ציוניזם באטראכט אלס אן עלעמענט אין זיין טעאריע. דובנאו איז אויך ניט קיין אידישיסט. העברעאישע קולטור איז ביי איהם א זעהר חשוב'ער ענין. דאך, בלא יודעים, ליגען פארבארגען, ווי שוין דאָ באַמערקט, אין זיין אויטאָנאָמיזם די ערשטע זאמען פון דעם אידישיזם.

דאס איז דערפאר, ווייל דובנאו האלט, אז אויך אין דער צוקונפט וועט די אידישע שפראך זיין (און דאָרף זיין) די שפראך פון דער גרעסטער מערהייט פון דעם אידישען פאלק. ממילא דארף דאס אידישע אויטאנאמע קהלה-לעבען זיך שטיצען אויף דער אידישער שפראך-קולטור.

דאס איז דער אנפאנג פון אידישיזם.
 עס איז אז מעגליך אז ביי דעם וואלט דער אידישיזם
 געבליבען. פון איהם וואלט געווארען דאס וואס איז געווארען
 פון דעם אויטאנאמיזם—דאס הייסט, א „איזם“ וואס איז געווען
 און איז ניטא מער. האט אבער די געשיכטע זיך אויפ'ן
 אידישיזם מרחם געווען און איהם צוגעשיקט א „רווח והצלה
 ממוקם אחר“—א הילף פון גאָר אנאנדער צד: דער דובנאָווי-
 שער אויטאנאמיזם איז מגולגל געווארען אין א נייעם „איזם“
 אין דעם „בונדזיס“, און ער האט דאס געשטעלט דעם אידיש-
 יזם אויף די פיס.

דער „בונד“, אָט די אידיש-סאָציאליסטישע פארטיי וואָס
 האט בשעתה מרעיש עולם געווען, האט לכתחלה זיך ווייניג
 אינטערעסירט מיט דער אידיש-נאציאנאלער פראבלעם. עס
 איז געווען אפילו א צייט, ווען עס איז געווען א בפירוש'ער
 איסור ארויפבריינגען אויף די ליפען די ווערטער „דאס
 אידישע פּאָלק“, אָט א שטייגער ווי עס איז געווען א איסור ביי
 אויבזערע היינטיגע אידישע קאמוניסטען, איידער עס האט זיך
 אנגעפאנגען די נייע סדרה פון דעם „פאראייניגטען פראנט“.
 איז אבער מיט דער צייט פארגעקומען א ענדערונג (און די
 וואס זיינען באקאנט מיט דער געשיכטע פון „בונד“ ווייסען
 אויך איהרע סבות) און דער בונד האט געפונען פאר נויטיג
 אנצונעמען א „שטעלונג“ צו „אידישקייט“.

דובנאוויס אויטאנאמיזם און די „נאציאנאליטעטען-פרא-
 גע“ וואס האט אזוי באשעפטיגט די דאמאלסדיגע סאציאליסט-
 ען פון דער צונויפגעשטצאבעטער עסטרייך האָבען פיל גע-
 האלפען דעם בונד צו קלאר מאכען פאר זיך, זיין „שטעלונג“.

דער רעזולטאט דערפון איז געווען די באוואוסטע „קולטורעל-נאציאנאלע אויטאנאמיע“ וואס דער בונד האט אָריינגעשטעלט אין זיין שלחן ערוך.

עס איז דער זעלבער דובנאווישער אויטאנאמיום אבער פראָלעטאַריש געשלייערט. אידישע „קהלות“ — דאָס מיינט פראָלעטאַרישע קהלות. אַנשטאט „דעמאָקראַטישע“—סאַציאַליסטישע מדינות-מלוכות וואָס וועלען אויסהאלטען די אידישע פראָלעטאַרישע קהלות. און נאטירליך, דער נאציאנאלער תוך פון די דאזיגע קהלות וועט זיין די אידיש-פראָלעטאַרישע שפראך-קולטור.

דורך דעם בונדיסטישען אויטאנאמיום איז אידיש נתעלה געווארען. האט באקומען מער חשיבות. ווייל דער בונדיסטישער אויטאנאמיום האט אנגענומען אידיש אלס דעם איינציגן קולטורעלען תוך פון דער קומענדער אידישער אויטאנאמיע. אבער אפילו ביים בונד האט נאך אידיש ניט דערגרייכט די מדרגה פון א „איזום“, פון א נייער תורה, ווייל סוף כל סוף איז דער סאציאליזם געווען דער עיקר תורה פון דעם בונד. פון ווען אן ווערט אידיש—„אידישיזם?“ אדער פון ווען אן ווערט אידישיזם א זעלבסטשטענדיגע תורה?

פון נאך דער טשערנאָוויטשער קאָנפערענץ אין 1908. אויף דער דאזיגער קאָנפערענץ קומט פאר דער „מתן תורה“ פון אידישיזם. די דאזיגע קאָנפערענץ בריינגט אריין קלאַרקייט אין די מטושטש'דיגע געדאנקען און געפילען פון די אידישיסטיש-משכילישע יחידים און גרופען און פון דאמאָלס אן ווערט דער אידישיזם א באוועגונג. עס גרינדען זיך שולען פאר קינדער, פאראיינען פאר דערוואקסענע און עס הויבט זיך

אן דער „שפראכען-קאמף“ וואס האט זיך נישט געענדיגט ביז היינטיגען טאג.

באלד נאך די מלחמה יאהרען האט זיך געדוכט אז דער אויטאנאמיזם, צי אין זיין דובנאווישער, צי אן זיין בונדיסטי-שער פארמע, וועט פארווירקליכט ווערען און דאס וואלט גע-מיינט אז דער אידישיזם וועט פאליטיש עולה לגדולה זיין. זיינען דאך קליינע פעלקער פאליטיש אויפגעריכט געווארען און דער פרידענס-קאנגרעס האט אויך אנגענומען דעם פרינ-ציפ פון קולטור-נאציאנאלע רעכט פאר די מינאריטעטען-פעלקער. אזוי האט זיך געדוכט. אויסגעלאזט האט זיך אבער גאר אנדערש. דער באלשעוויזם אין רוסלאנד, דער ווילדער שאוועניזם אין פוילען, דער תהו ובהו אין די מערסטע איירא-פעאישע לענדער נאך די מלחמה יאהרען האבען דער'הרג'ט אי דעם בונד אי דעם דובנאווישען אויטאנאמיזם. דאס האט געפיהרט צו דעם, אז פאליטיש איז דער אידישיזם אויסגע-שפילט (חוץ אין סאוועט-רוסלאנד וועגען וועלכער ס'וועט נאך גערעדט ווערען). פארבליבען איז דער אידישיזם א ריין אידיש-קולטורעלער „איזם“ און אזוי האלט דאס מיט איהם ביז דעם היינטיגען טאג.

5.

דער העברעאיזם.

זיין אינטערעס אין דער פראבלעם פון „קיום האומה“ איז פיל טיפער ווי דער אינטערעס פון דעם אידישיזם, און זיין ענטפער אויף דעם איז באוואוסט: די העברעאישע שפראך-קולטור.

דער העברעאיזם ווערט דא באטראכט אלס א פארמע פון דער וועלטליכער אידישקייט, ווייל דער תוך פון זיך אידעאל-באוועגונג איז די מאדערנע העברעאישע ליטעראטור, אנדערע צווייגען פון דער מאדערנער העברעאישער קולטור און העברעאיש אלס א לעבעדיגע שפראך.

דאס מיינט ניט אז דער העברעאיזם שליסט אויס „תורה“ ניין. אין דעם „תרבות“ אידעאל איז אויך איינגעשלאסען די נויטיגקייט צו לערנען און פארשען די טויזענט יעהריגע אידיש-רעליגיעזע לימודים. אין דעם באשטייט דער הויפט אונטערשיד צווישען דעם העברעאיזם און דעם אידישיזם, אדער דעם עקסטרעמען אידישיזם. ער איז אבער ענליך צום אידישיזם מיט דעם, וואס אויך ער באטראכט די „תורה“ למודים פאר „תרבות“, פאר „קולטור“ וואס האט א ווערט אלס א שטודיום, אבער קען ניט דינען אלס א יסוד, א קוואל פאר „אונז“ מאדערנע אידען-מענשען, אין אונזער מאדערנעם דיינקען און לעבען.

איך וועל נאך צוגעבען: פון א תורה-רעליגיע שטאנד-פונקט איז די אפשאצונג פון דעם מאדערנעם העברעאיסט פון דער חשיבות און נוצליכקייט פון דער תורה-רעליגיע — פיל ווייניגער אידיש ווי די אפשאצונג פון דעם פארשטארבענעם אסימילאנט-משכיל. דער אמאליגער משכיל האט געפאדערט „תיקונים“, רעפארמען הייסט עס, אין דער אידישער רעליגיע, אמאל קליינע און אומוויכטיגע רעפארמען, און אמאל גרינטליכע. מיט דעם אליין האט דער משכיל באוויזען אז ער האט א פאזיטיווע באציהונג צו רעליגיע, אז ער אנערקענט איהר חשיבות און נויטיגקייט. אנדערש איז מיט דעם מאן-

דערנעם טיפישען העברעאישען משכיל. ער איז פולשטענדיג גלייכגילטיג צו דער אידישער רעליגיע, און איהם הויבט ניט אָן צו אַרען ווי זי איז, צי מיט „תיקונים“ צי אָהן זיי.

די השכלה אידעאלאגיע, סיי פונ'ם ערשטען דור, ווי אשטייגער, יצחק בער לעווינסאן, אדם הכהן לעבענזאן, אברהם מאפו, און אפילו פון דעם צווייטען דור, ווי פּרץ סמאלענסקין, יהודה ליב גארדאן און משה ליב ליליענבלום (אין זיינע ערשטע השכלה יאָהרען)—האַבען געשטרעבט צו פאראייניגען „דת ודעת“, „תורה און חכמה“, „אמונה און תבונה.“ די העברעאישע שרייבער און פאעטען פון אונזער דור אבער, פון דעם דור פון „נאציאנאלער רענעסאנס.“ האלטען די גאנצע חקירה וועגען דעם ענין פאר בטלניש-נאאיוו און באציהען זיך צו זייערע טאטעס און זיידעס, די משכילים, מיט דעם באוואוסטען רחמנות-געפיהל.

און זאל דא, דרך אגב, באמערקט ווערען, אז אויב איינער וויל זיך ענטפערען די פראגע, צי אונזער מאָדערנע העברע-איש-אידישע ליטעראטור איז מיט אנאמת וועלטליך, צי איז נאך עד היום פארבליבען פראווינציעל—זאל ער זיך פאר-טראכטען וועגען איהר באציהונג צו דער רעליגיע-פראבלעם בכלל. אין דער ענגלישער, אמעריקאנער, א. ז. וו. ליטעראטור, ווערט דער ענין רעליגיע שטודירט מיט דעם ערנסט וואס אמת'ע פרייע דיינקער (פרייע דיינקער, ניט „פריידינקער“) און אומרוהיגע זוכענדע נשמות פארמאגען. ביי אונז אבער (פון זעלטענע אויסנאמען רעדט זיך דא נישט) האלט מען נאך ביי דער אפיקורסישער זיכערקייט פון א ביכנער און א פּיטאַדעוו און אויב איינער פארווארפט די דאָזיגע זיכערקייט.

א משיטא שוין ווען ער איז פאזיטיוו רעליגיעז—ווערט ער באטראכט פאר א משונה'דיגע בריאה. ווייסען מיר דאך ווי מען קוקט אויף הלל צייטלין און אויף מתתיהו בירענבוים ע"ה. נאר לאמיר גיין צוריק צום ענין.

אונזערע נאציאנאליסטען־משכילים האלטען די אמאליגע משכילים פאר „אסימילאנטען“ זיי האבען געפונען א פסוק ביי יהודה ליב גארדאן—„היה אדם בצאתך ויהודי באהלך“— זיי א מענש, וועלטליך, אין גאס, און א איד ביי זיך אין דער היים. אין דעם דאזיגען פסוק זעהן זיי דעם תמצית פון דעם אסימילאציאנס־געדאנק. אונזערע מאדערנע משכילים האבען אבער קיין מאל ניט א טראכט געטאָן, אז דער נאַציאָנאַליס־טיש־וועלטליכער געדאנק וואָס לאָזט זיך אויסדריקען אין דעם איבערגעקערטען אויסדרוק—„זיי א איד אין גאָס און א אדם באהל“ (דאָס איז אחד העם'ס אן אויסדרוק ווען ער באהאנט דעלט דעם זעלבען ענין)—אז דער דאָזיגער געדאנק איז בעצם מער אסימילאטאריש ווי דער אמאליגער, דער משכילישער.

ווייל א איד קאן זיין א „אָדם בצאתו“—וועלטליך, און אין דער זעלבער צייט זיין א „אידישער איד.“ ער מעג זיין פולשטענדיג אייראפעאזירט אדער אמעריקאניזירט אין שפראך, הלבשה, מאניערען, סאָציאַל־פּאָליטישע אינטערעסען, געזעלשאפטליכען קאָנטאַקט—און דאך בלייבען א פולשטענ־דיגער איד, כל זמן ער איז א „יהודי באהל“—ער טראכט לויט דער אידישער וועלט אנשואונג, איז באלעבט פון אידישע געפילען, פיהרט זיך אויף מער־ווייניגער לויט דער אידישער רעליגיע און אנערקענט אז ער איז אנדערש פון ניט אידען. ווייסען מיר דאך פון אידען, אמאל און היינט, וואס

זיינען שפראכליך און סאציאל „אסימילירט“ און עס וועט קיין בר דעת ניט באצייכענען יענע אידען אלס „אסימילירטע.“ גאר אנדערש איז מיט דעם „יהודי בצאתו ואדם באהלו“ אידען. אין גאס איז ער א איד. פאר דער וועלט דעמאנסט־רירט ער זיין אידישקייט. ער שטאלצירט מיט זיין אידישקייט. ער רופט אדער באטייליגט זיך אין קאנפערענצען און קאנג־רעסען לטובת אידיש־נאציאנאלע ענינים. ער ארבייט מעשים פאר זיין שפראך־קולטור (אידיש אדער העברעאיש). אין דער זעלבער צייט אבער איז ער א „אדם באהלו.“ זיין גאנצער געדאנקען־גאנג איז ניט קיין אידישער, זיינע האנדלונגען אין זיין פריוואטען און משפחה לעבען זיינען ניט בהסכם צו דער תורה־רעליגיע אידישקייט. זיין שבת איז—זונטאג, זיין ראש השנה איז—„ניירוס“, זיינע אלע ימים טובים זיינען די ניט־אידישע ימים טובים—קורץ, ער איז א „אדם באהלו.“ איז דאס לאגיש איהם צו באצייכענען אלס א „נאציאנאלען“ אידען? איז אזא איד ניט אסימילאטאריש?

אבער דאס איז שוין א ענין וועגען וועלכען עס לאזען זיך אנטשטיין שארפע חלוקי דעות, און איך פיהל זיך ניט מחוייב צו באווייזען אז מיין דעה איז די ריכטיגע. איך האלט אבער יא פאר נויטיג דא אנמערקען, אז דער עצם באגריף פון אונזערע וועלטליכע נאציאנאליסטען וועגען „נאציאנאליזם און אסימילאציע“ איז ניט קיין אידיש־נאציאנאלער, איז אן אסימילאטארישער, א „ככל הגויים דיגער“...

עס איז שוין דא אויף אן אומדירעקטען אופן באמערקט געווארען, אז דאס אידישע פאלק האט פון סאמע אנפאנג פון

זיין געשיכע געשטעלט דעם טראפ אויף אינהאלט, בעת אז פארם איז ביי איהם געווען ניט מער ווי א טפל. שפראך, למשל, וואָס איז גוואלדיג חשוב ביי אנדערע פעלקער, איז קיינמאל ניט באטראכט געווארען ביי אידען אלס א עיקר אין זיין קולטורעלען אוצר. אפשר איז דאס אידישע פאלק אין זיין מזלזל זיין אין דער שפראך אוועק צו ווייט. ער האט געביטען שפראכען מיט דער לייכטקייט וואס מ'בייט א בגד. אבער דאס צייגט ווידער אז ער האט באטראכט שפראך פאר ניט איבעריג חשוב. און ניט וויכטיג איז זי געווען ביי איהם, ניט נאר אלס א מיטעל צו ריידען, נאר אויך אלס אן אויס-דרוקס-מיטעל פון ליטערארישער שאפונג. דער תלמוד איז אין זיין גרעסטען כמות אין דער אראמעאישער שפראך. דער זוהר — איז אין גאנצען אראמעאיש. דער „אמונות והדעות“ פון ר' סעדיה גאון, דער „כוזרי“ פון ר' יהודה הלוי, דער „חובות הלבבות“ פון רבנו בחיי הספרדי, דער „מורה נבוכים“ פון רמב"ם — אט אזעלכע קלאסישע ספרים פון דער אידיש-רעליגיעזער פילאזאפיע און עטיק און א צאל אנדערע וויכטי-גע און ניט וויכטיגע ספרים, זיינען געשריבען אין אראביש. אמת, די דאָזיגע ספרים זיינען איבערגעזעצט געוואָרען אין העברעאיש און זיינען באקאנט צום אידישען פאלק דורך העברעאיש. דאָס אבער וואָס אזעלכע גרויסע אידישע גייס-טער ווי די מחברים פון יענע ספרים האָבען לכתחלה געשא-פען אויף א ניט אידישער שפראך איז א גענוגענדער סימן. אז פרעמד שפראַכיקייט איז ביי אידען קיינמאָל ניט פאררע-כענט געוואָרען פאר „אַסימילאַציע“.

נאָר לאַמיר זאָגען אז די פריהערדיגע דורות האָבען א

טעות געמאכט; אז מיר פון דעם היינטיגען דור זיינען קליגער פון זיי און פארשטייען בעסער די נאציאנאלע חשיבות פון שפראך. איז א פראגע, פאר וואס האבען אונזערע וועלטליכע נאציאנאליסטען גענומען דאס וואס איז פון אייביג אָן געווען א טפל ביי אידען און געמאכט פאר א עיקר, און דעם עיקר, תורה-רעליגיע, וואס קיינער קאָן ניט צווייפלען אין איהר כח אלס א מיטעל צו דערהאַלטען דעם אידישען פאָלק ביים לעבען — געמאכט פאר א טפל, ריכטיגער געזאָגט — אין גאַנצען פארווארפען?

די ענטפערס אויף דער דאזיגער פראגע זיינען גוט בא-וואוסט, און אין זיי ווערט אמקלאָרסטען אנטפלעקט דער תוך פון דער וועלטליכער אידישקייט.

ביים פארענדיגען די אָפּהאַנדלונג וועגען אידישיזם און העברעאיזם, זאָל דאָ באַמערקט ווערען, אז כאַטש די דאזיגע ביידע „איזמען“ זיינען ריין-קולטורעלע און זעלבסטשטענדיג בנוגע צו דער אידישקייט-פראַגע, האַבען זיי אידעאישע פאר-בינדונגען מיט'ן קאָמוניזם און ציוניזם אין שייכות צו דער אידען-פראַגע. אידישיסטען זיינען לויט זייער עקאָנאָמיש-סאָ-ציאלער אנשויאונג קאָמוניסטען (אדער סאָציאליסטען), און העברעאיסטען — ציוניסטען.

עס זיינען, אמת, דאָ אידישיסטען וואָס זיינען ציוניסטען. נאָר ציוניסטען, אדער אויך ציוניסטען (וואָס האַלטען אויך פון אנדערע טעריטאריעס — ווען זיי זאָלען זיין). נאָך מער, מיר האַבען אידישיסטען, ווי א שטייגער דר. זשיטלאָוסקי און זיינע חסידים, וואָס ווילען, אז ארץ ישראל זאָל זיין דער פלאַץ.

וואו דער אידישיזם זאל זיך ערשט צובליהען. (א קלייניגקייט — אן אייגען לאַנד). דער אידישיזם אָבער אין זיינע כאַראַקטעריסטישע אייגענשאַפטען איז מער נוטה צום קאָמוניזם (אדער סאָציאַליזם).

און פארקערט. עס זיינען דאָ העברעאיסטען וואָס סימפאטיזירען מיט'ן קאָמוניזם אלס א וועלט אידעאל- באוועגונג. אדער האָבען סימפאטיזירט מיט איהם, איידער ער האָט זיך ארויסגעוויזען אין זיין פולען ברוטאל-בלוטטיגען געשטאַלט. מיר האָבען אויך העברעער וואָס זיינען נאָך עד היום דאַנקבאַר דעם קאָמוניזם פאר זיין אופן פון לייזען די אידען פראגע. דער העברעאיזם אבער אלס אן ענטפער אויף דער אידישקייט פראגע איז דורך און דורך ציוניסטיש.

דאָס איז די וועלטליכע אידישקייט אין אירע פארשידענע פארמען. יעדע פארמע האָט איהר פארטיי, אדער אַרגאניזאציע, איהר ליטעראטור, איהר סיסטעם פון דערציהונג און בילדונג און אלע צוזאַמען רודערען אונזער אידיש וועלטעל פאר די לעצטע עטליכע צענדליג יאָהר.

6

עס וועט ניט זיין איבעריג צו אָפּשטעלען זיך אויף נאָך איין פראגע: פון וואָנען שטאַמט די וועלטליכע אידישקייט? אַ פאַר אַלגעמיינע קורצע באַמערקונגען וועלען זיין א גענוגענדער ענטפער אויף דער פראגע.

די וועלטליכע אידישקייט איז א פראָדוקט פון דער גרינטליכער ענדערונג, וואָס איז פאַרגעקומען אינאָם אידישען געזעלשאַפֿט און לעבען פאַר די לעצטע הונדערט און פופציג יאָהר

בערך. און די דאָזיגע ענדערונג גופא איז א רעזולטאט פון דער רעוואָלוציאָנערער ענדערונג אינ'ם גייסט און לעבען פון דער ציוויליזירטער וועלט.

די אַסימילאציע און רעפּאַרם באוועגונגען צווישען אידען אין די מערבֿ־אייראָפּעאישע לענדער; די השכלה באוועגונג אין גאַליציע און רוסלאַנד; די נאַציאָנאַליסטישע באוועגונג צווישען א טייל פון דער אידישער אינטעליגענץ אין די אכ־ציגער יאָהרען פונ'ם לעצטען יאָהר־הונדערט; די סאַציאַ־ליסטישע באוועגונג צווישען אַנאַנדער טייל פון דער אידישער אינטעליגענץ; דער מאָדערטער נאַציאָנאַליזם ביי די אונטער־דיקטע פעלקער, דער נאַציאָנאַליזם וואָס האָט זיך פון איין זייט אויסגעדריקט אין קאַמף פאַר פּאָליטישער באַפֿרייאַונג, און פון דער צווייטער זייט אין דער שטרעבונג צו אויפלעבען די נאַציאָנאַלע קולטורען — דאָס זיינען די פאַקטאָרען פאַר דעם געבורט און אַנטוויקלונג פון דער וועלטליכער אידישקייט אין איהרע פאַרשידענע פאַרצווייגונגען.

די רעפּאַרם און השכלה באוועגונגען זיינען געווען די ערשטע אויסדרוקען פון א קריטישער באַציהונג צו דער תורה־רעליגיע אידישקייט. קריטיש — אדער צו איהר גאַנ־צען וועזען, אדער צו געוויסע עלעמענטען פון איהר, חשוב'ע און ניט חשוב'ע. דוד פרידלענדער און זיינע נאַכפּאָלגער האָבן בען זיך באַצויגען נעגאַטיוו צום גאַנצען מהות פון אידישקייט און זיך אָפּגעטרייסעלט פון איהר דורך שמד. דער צווייטער דור פון רעפּאַרם און השכלה האָט זיך נעגאַטיוו באַצויגען בלויז צו געוויסע חלקים פון אידישקייט און דער דאָזיגער דור האָט דאָס איבערגעלאָזט יורשים אין דייטשלאַנד און

אמעריקא און גורם געווען צו דער אַנטשטייאונג פון דער השכלה באוועגונג אין גאַליציע און רוסלאַנד.

דער אסימילאַציאָנס־געדאַנק, דער הערשענדער ביי א געוויסען שיכט פונ'ם אידישען פּאָלק אין די מערסטע צענדליגער יאָהרען פונ'ם פאריגען יאָהר־הונדערט, האָט געקראַכען זיין ערשטען קלאַפּ דורכ'ן אַנטיסעמיטיזם אין דייטשלאַנד. איז שטאַרקער געשלאָגען געוואָרען פון דער רעאַקציע אין רוסלאַנד און די פּאָגראַמען וואָס האָבען איהר באגלייטעט אינ'ם אָנפאַנג פון די אכציגער יאָהרען. אַנטיסעמיטיזם, רע־אַקציע און פּאָגראַמען — זיי זיינען די הויפט קוואַלען פון דעם מאַדערנעם אידישען נאַציאָנאַליזם. זיי האָט אבער אויך מיט־געהאַלפען א פּאַקטאַר פון א פּאָזיטיווען כאַראַקטער: דער אלץ וואַקסענדער נאַציאָנאַליזם ביי די ניט־אידישע אונטער־דריקטע פעלקער.

דער אידישער נאַציאָנאַליזם, שטיצענדיג זיך אויף דעם מאַדערנעם ניט אידישען נאַציאָנאַליזם, האָט פארוואַרפען דעם אסימילאַציאָנס־געדאַנק און צוזאַמען מיט איהם — דעם תורה־רעליגיע תוך. דער אידישער נאַציאָנאַליזם האָט זיך געשטעלט אויף אן עקסטרעם־להיפּוכ'דיגען שטאַנדפּונקט פון דעם וואָס דאָס רעפּאָרם און אסימילאַציע אידישקייט האָט געהאַט. די רעפּאָרם האָט פארלייקענט דאָס אידישע פּאָלק און איבערגעטראָגען דעם שווער־פּונקט אויף רעליגיע (ווי דאָס איז פון איהר פארשטאַנען געוואָרען). דער אידישער נאַציאָנאַליזם האָט פארוואַרפען רעליגיע, אָפּגעלייקענט איהר חשיבות און נויטיגקייט, און געשטעלט דעם טראַפּ אויפ'ן אידישען פּאָלק. ביי דעם האָט זיך אָבער די אַנטוויקלונג פון

דעם אידישען מאָדערניזם ניט אָפגעשטעלט. עס איז אָנט-
שטאַנען דער אידישער סאָציאַליזם וואָס האָט פארליקענט
ביידע — אי די אידישע רעליגיע אי דאָס אידישע פּאַלק . . .
פון די דאָזיגע אלע בלאַנדזשענישען פון דעם אידישען
געדאַנק ביי דער אזוי גערופענער „אידישער אינטעליגענץ“
האָט זיך ענדליך אויסגעקריסטאַליזירט די איצטיגע אידישע
וועלטליכקייט וואָס איהר כאַראַקטעריסטישע אייגענשאַפט איז
דער אידישער נאַציאָנאַליזם, די אייגענשאַפט וואָס מיר געפי-
נען שוין די לעצטע צייט אפילו ביי דעם אידישען סאָציאַ-
ליזם און ביים אידישען קאָמוניזם, לויט דעם לעצטענס פּרע-
טענזיעס.



מיט'ן ציוניזם אלס דער חשוב'סטער חלק פון דעם אידי-
שען נאַציאָנאַליזם איז פאַרגעקומען אביסעל אַנדערש ווי
מיט'ן אידישען נאַציאָנאַליזם בכלל.
אין זיין אורשפרונג איז דער מאָדערנער ציוניזם א פאַר-
זעצונג פון דעם תּפּלוּת-און-חצוּת „ציוניזם“ וואָס האָט גע-
לעבט ביי אידען פון אַנפאַנג פון זיין גלות געשיכטע. דאָס
הייסט, ער איז פארוואַרצעלט אין דער אידישער רעליגיע.
דאָס איז די סבה וואָס ביז גאָר דער לעצטער צייט איז ער
באַקעמפט געוואָרען פון דעם אידישען סאָציאַליזם און ווערט
עד היום באַקעמפט פון דעם אידישען קאָמוניזם. דער רעלי-
גיעזער כאַראַקטער פון ציוניזם האָט זיך בולט ארויסגעוויזען
דורך דעם, וואָס זיינע שאַפּער און ערשטע טוער זיינען געווען
רבנים: הרב צבי הירש קאַלישער, ר' יהודה אלקאלעי, ר'
אליהו גוטמאַכער, און אַנדערע. די דאָזיגע רבנים האָבען אין

זייערע שריפטען און דרשות זיך באמיהט צו באווייזען אז די מצוה פון „שוב ארץ ישראל“, וואָס ווערט אזוי געריהמט אין תלמוד, אין קבלה, אין חסידות — איז ניט סתם א מצוה, נאר א „אתחלתא דגאולה“; אז די „ביאת המשיח“ איז ניט פארבונדען גראדע מיט נסים, מיט איבערנאַטירליכע געשע- הענישען, נאר מיט מעשים — מיט בויען און אַקערען און זייען און פלאַנצען.

אויפבויען ארץ ישראל אויף א פשוט'ען מענשליכען שטייגער און דערמיט מקרב זיין דעם „קץ“ — דאָס איז גע- ווען דער תורה-רעליגיעזער תוך פון דעם ציוניזם אין די זעכציגער און זיבעציגער יאָהרען פון דעם פאַריגען יאָהר- הונדערט, אין דער תקופה פון „שוב ארץ ישראל“ אדער „שיבת ציון“.

דער דאָזיגער תוך האָט אויך טיילווייז באַלעבט דעם ציוניזם אין זיין צווייטער שטופע פון אַנטוויקלונג — אין זיין „חבת ציון“ פארמע אין די אַכציגער יאָהרען. אויך אין „חבת ציון“ זיינען געווען אקטיוו אַזעלכע באַרימטע רבנים ווי ר' מרדכי עליאשבערג, ר' נ. צ. י. ברלין (דער נצי"ב) פון וואלאזשין, ר' יצחק אלחנן, און באַזונדערס ר' שמואל מאהליווער. עס האָט אָבער ניט לאַנג געדויערט און „חבת ציון“ איז אלץ מער אַרונטער געפאַלען אונטער דער פירער- שאַפט און השפעה פון וועלטליכע אידען ווי ליאָן פינסקער און מ. ל. ליליענבלום און לעצטענס איז אויף איהר געלייגט געוואָרען דער שטעמפּעל פון אַחד העם'ען, וועמענס ציוניס- טישע אידעאָלאָגיע איז געווען, ווי שוין דאָ אַנגעמערקט, גאַנץ פאַרשידען פון דער רבנישער.

דער אחד העם'איזום איז פארבליבען א דאָמינירענדער עלעמענט אויך אין דעם ציוניזם וואָס פינסקער און הערצל האָבען געשאַפֿען — אין דעם פּאָליטיש־עקאָנאָמישען ציוניזם. דער דאָזיגער עלעמענט איז נאָך מער פּאַרשטאַרקט געוואָרען דורך דער השפּעה פון די ארבייטער־פּליגלען אין ציוניזם, ווי די פּועלי ציון, הפּועל הצעיר, צעירי ציון, השומר הצעיר און די סאציאליסטישע אדער קאָמוניסטישע קבוצות און „נקודות“.

און ביי היינטיגען טאָג איז דער ציוניזם א ריין נאציאָנאַל־וועלטליכער ענין.

די דאָזיגע פּאַר באַמערקונגען וועגען דער אָפּשטאַמונג פון דער וועלטליכער אידישקייט און איהרע פּאַרצווייגונגען פיהרען אונז צום געדאַנק, אז זי איז געשיכטליך בארעכטיגט. נאָך מער — אז געוויסע פּאַרמען איהרע (עס געווענט זיך אין דעם, ווי מען קוקט אויף זיי און ווער עס קוקט אויף זיי) האָבען ביז אהער געבראַכט אן ענדערונג אין אונזער לעבען וואָס קאָן אָהן ספּק באַטראַכט ווערען אלס א גרויסע „עליה“ פּאַרן אידישען פּאָלק. די פּראָגע איז אָבער: איז די וועלטליכע אידישקייט בארעכטיגט צו דינען אלס דער קוואל פון דעם אינערליכען אידישען לעבען אויך אין דער צוקונפּט? אדער, באנוצענדיג זיך נאָך אַמאָל מיט'ן נוסח פון דער פּראָגע ווי זי איז שוין דאָ געשטעלט געוואָרען, באַזיצט די וועלטליכע אידישקייט דעם תּוך וואָס מאַכט איהר ראוי און ווירדיג צו פּאַרנעמען דעם פּלאַץ פון דער תּורה־רעליגיע אידישקייט? מיר וועלען זעהן.

די „איזמען“
און
און די אידישע פראגע

דער קאמוניזם.

איינע פון זיינע זייטיגע אויפגאבען איז צו לייזען די אי-
דישע פראגע.

איז זיין אופן פון דער לייזונג ווינשענסווערט פון א אי-
דיש-נאציאנאלען און פון אן אלמענשליכען שטאנדפונקט?
מיר וועלען אָננעמען, אז זיין לייזונג פון דער אידען
פראגע איז די אמת'ע לייזונג. מיר וועלען אָננעמען, אז דער
קאמוניזם שאַפט אָפּ די ספעציעלע אידישע עקאָנאָמישע צרות
און אויך דעם אַנטיסעמיטיזם אין זיינע פארשידענע פאַרמען.
לייזט אָבער אויך דער קאמוניזם די אידישקייט פראַגע, די
פראַבלעם פונ'ם אידיש-נאציאָנאַלען קיום?

מיר זיינען בארעכטיגט צו שטעלען דעם קאמוניזם די
דאָזיגע פאדערונג, ווארום אויב ער קאָן ענטפערען בלויז אויף
דער אידען-פראגע, אָבער ניט אויף דער פראגע פון דער
אידישער עקזיסטענץ — איז אויך זיין ענטפער אויף דער
אידען-פראגע קיין ענטפער ניט.

דאָס וואָלט געווען פונקט ווי א דאקטאר זאָגט צו א
חולה: „יא, איך נעם זיך אונטער דיך אויסהיילען פון דיין
קראַנקהייט דורך אן אָפּעראַציע. איך קאָן דיר אָבער ניט
פארזיכערען, אז נאָך דער אָפּעראַציע וועסטו בלייבען לע-
בען . . .”

א ריכטיגע לייזונג פון דער אידישער פראגע מיינט אפשאַ-
פּען די אידישע קראַנקהייטען, ווי אידישע עקאָנאָמישע און פּאָ-
ליטישע איבלען און דעם אַנטיסעמיטיזם, און מיט דעם צוזאַם-
ען מאַכען מעגליך, אַז אידען זאָלען בלייבען לעבען אַלס פּאָלק.
ומאַכט דאָס דער קאָמוניזם מעגליך?

דער קאָמוניזם זאָגט: יאָ. דאָס אידישע לעבען אָבער אין
סאָוועט רוסלאַנד גיט אונז גאָר אנאנדער ענטפער.

דער קאָמוניזם פארטייטשט „אידישקייט“ אלס אידישיזם.
דאָס איז די אידישע, ריכטיגער — די „אידיש פּראָלעטארי-
שע“ שפּראַך קולטור. דער קאָמוניזם אין רוסלאַנד וויל אַז די
דאָזיגע קולטור זאָל וואַקסען און בליהען (גאָר די לעצטע
צייט באַמערקט זיך אַן ענדערונג צום שלעכטען). און ער באַ-
נוגענד זיך ניט מיט וועלען, ער האַנדעלט. ער טוט מעשים
לטובת דער דאָזיגער קולטור. די סאָוועט רעגירונג גיט יערליך
אויס מיליאָנען פאַר איהר. דאָך ווייסען מיר, אַז אלע באַמי-
אונגען פון דער דאָזיגער רעגירונג גייען לאיבֿוד; אַז די אידי-
שע שפּראַך-קולטור האַלט אין פאַרשווינדען; אַז דער יונגער
דור וויל פון דעם ניט וויסען; אַז די אידישע עלטערען ווילען
ניט שיקען זייערע קינדער אין די אידישע שולען, טראָץ דעם
וואָס די אידיש-קאָמוניסטישע מגידים האַלטען אין אים
מוסר'ן זיי פאַר זייער גלייכגילטיגקייט צו „אידישקייט“.

דאָס זיינען די שטענדיגע ידיעות וועגען דעם צושטאַנד
פון אידיש אין סאָוועט רוסלאַנד, ידיעות פון פּערזאָנען און
גרופען וואָס זיינען בפירוש פריינדליך צום סאָוועטישען רע-
זשים און צו זיין אידישקייט. אויב אזוי ווי איז דאָ אַ מעגליכ-
קייט פאַר דער אידיש-נאַציאָנאַלער עקזיסטענץ, לאָז זיין

אפילו לויט דער קאמוניסטישער אויסטייטשונג פון דער דאָ-
זיגער עקויסטענץ?

און צוריק רעדענדיג, איז דען דאָ צו וואונדערען זיך
אויף דעם צרה'דיגען צושטאַנד פון דער סאָוועטישער אידיש-
קייט?

דאָס אידישע לעבען אין סאָוועט רוסלאַנד האָט זיך אזוי
גרינטליך געענדערט פאר די לעצטע צוואנציג יאָהר, אז עס
וואַלט געווען די אומנאַטירליכסטע זאך, ווען דאָרט זאָל זיין
פלאַץ פאר דער אידישער שפראַך-קולטור. האָבען מיר דאָך
א גאנץ לאַגישען קל וחומר: מה דאך אין די צארישע צייטען,
ווען דאָס אידישע לעבען איז געווען פול מיט אינהאַלט, האָט
זיך די אידישע יוגענד געריסען צו דער רוסישער שפראַך-
קולטור, א פשיטא שוין איצט, ווען דאָס אידישע לעבען איז
גייסטיג חרוב ונחרב געוואָרען — וואָס זאָל צוציהען און האַל-
טען דער אידישער יוגענד ביי אידיש?

די סאָוועט רעגירונג, ווי עס ווייט אויס, ווייט דאָס.
באַמיהט זי זיך, דאריבער, צו שאַפען פאר דער „אידישער“
קולטור א מקום מקלט. דאָס איז בירא בידזשאַן. דאָרט, הייסט
עס, וועט פּרעזערווירט ווערען די ניי-געבוירענע אידיש-פּראַ-
לעטארישע קולטור. ווייסען מיר אבער, וואָס פאר א געקניס-
טעלטער ענין דער בירא בידזשאַניזם איז. ווארום עס איז
דאך אן אומזין צו שאַפען א ספעציעלע אידישע אויטאָנאָמיע
פאר סאָוועט-רוסלענדישע אידען, וואָס קיין עקאָנאָמישע און
קיין קולטורעלע נויט איז ניטא וואָס זאָל זיי טרייבען אהין,
בפרט נאָך ווען זי, די אויטאָנאָמיע אדער טעריטאָריע, איז
ערגעץ אונטער די הרי חשך.

עס קאָן זיין, אז ביים עלטערען דור אידישיסטען טוט וויי דאָס האַרץ אויף דעם אונטערגאַנג פון זייער אידישקייט און זיי וואָלטען זעהר געוואָלט איהר ראַטעווען אין א ספּע־ציעלען מקום מקלט. פון וואנען אבער זאָל זיך נעמען אזא „אידישער“ ווייטאג ביים יונגען אידישען דור אין באַלשעוויא? און עס איז ווירקליך צו שטוינען, ווען מען זעהט דעם צוגאַנג פון קאָמוניזם צו דער אידישער פראגע. אזוי איז דער קאָמוניזם דורך און דורך מאַרקסיסטיש. קומט אבער צו אי־דישקייט איז אן עק צו זיין מאַטעריאליסטישער וועלט אנשווי־אונג. מ'דאַרף זיין בלינד ניט צו זעהן, אז עס איז ניטא קיין לעבענס־נויט אין א באַזונדערער אידישער שפראַך־קולטור. דאך דרשה'ט מען פאר איהר און מ'שאפט מיטלען און באדינ־גונגען פאר איהר דערהאַלטונג.

דער קאָמוניסטישער פונקט וועגען „נאציאָנאלער זעכסט־באַשטימונג“ איז א גאַנץ שיינער פונקט. ער איז גוט פאר גא־ציאָנאָליטיעטען וואָס האָבען זייערע טעריטאָריעס. ער האָט אָבער קיין זין ניט פאר דער אידישער באפעלקערונג. האָט קיין זין ניט, ווען די אידישע יוגענד ווערט צווייט און צו־שפרייט אין רוסלאַנד אויף שבעה ימים; ווען די אידישע יו־גענד ווערט עקאָנאָמיש צוזאַמענגעשמאַלצען מיט דער ניט־אידישער באַפעלקערונג, און באַזונדערס ווען דאָס אידישע לעבען איז לחלוטין אויסגעליידיגט געוואָרען פון אידישען אינהאַלט .

פאר די צוואנציג יאָהר וואס דער קאָמוניזם מאַכט זיין עקספּערימענט איז ער אָנגעפיקעוועט מיט סתירות און אומ־זיניגקייט, באַוואוסטזיניג און אומבאַוואוסטזיניג. איינע פון

זיינע גרעסטע אומזיניגקייטען אָבער איז זיין באמיהונג צו באַפעסטִיגען די „אידישע“ קולטור אומעטום אין רוסלאנד און צו שאַפען פאר איהר א רעטונג פלאַץ אין ביראַ-בידושאַן. קריגען מיר א ריכטיגע באקאנטשאַפט מיט דער אידי-שער ווירקליכקייט אין סאַוועט רוסלאנד מוזען מיר קומען צום שלום, אז דאָס רוסלענדישע אידענטום איז פאר'משפט צום אונטערגאנג. דאָס איז דער איינציגער לאַגישער שלום, סיידען מיר זאָלען אָננעמען, אז עס וועט צוריק אויסוואַקסען א אידען-פראגע אין סאַוועט רוסלאנד. מיינען מיינט דאָס, אז עס וועט צוריקקומען דער אַנטיסעמיטיזם און די סאַוועט רעגירונג וועט איהם דערמוטיגען, אדער, לכל הפחות, דול-דען. אדער עס זאָל דערלויבט ווערען, אויב ניט דערמוטיגט ווערען די פולע פרייהייט פאר רעליגיעזער דערציהונג, העב-רעאיזש, ציוניזם, קורק, פאר דער גאַנצער „קאַנטראַ רעוואָל-ציאָנערער“ אידישקייט. אין דעם ערשטען פאַל קאָן פאַרקור-מען דאָס וואָס עס קומט געוויינטליך פאר אלס א רעזולטאַט פון אַנטיסעמיטיזם: עס דערוואַכט דער אידיש-נאַציאָנאַלער באוואוסטזיין און ער געפינט שוין זיין אויסדרוק אין אמת אידישער קולטור. אינ'ם צווייטען פאַל וועט צוריק אַנטשטיין א אידישער אינהאַלט, און דורך איהם, נאַטירליך עכט אידישע פאַרמען.

ביידע השערות, אבער, ווי ווייט דאָס מענשליכע אויג איז מסוגל דורכצודרינגען די פארבאָרגענע מעגליכקייטען פון דער ווירקליכקייט, זיינען פאַנטאַסטיש. סאַוועט רוסלאנד וועט ניט דערלאָזען, אז דער אַנטיסעמיטיזם זאָל אויפשטיין תחת המתים. דאָס וואָלט געווען א טיפער ברוך אין די סא-

מע עיקרים פון איהר אידעאָלאָגיע פון אינטער-נאַציאָנאַליזם. נאָר אויב יאָ אַנטיסעמיטיזם, א קשיא אויף א מעשה, ווערט דאָך צוריק באשאפען א אידען-פראגע. וואָס איז שייך דער צווייטער השערה — דאָס דערלויבען פון אידישען אינהאַלט — לייגט זיך דאָס אויך ניט אויפ'ן שכל. עס לאָזט זיך ניט אָנ-נעמען, אז דער קאָמוניזם וועט פארווארפען זיין געדאנק וועגען רעליגיע אלס „אפיום“ און וועט דערלויבען א פולע רעליגיע-זע דערציהונג. נאר אויב דאָס וועט פאסירען, אויב דער רע-ליגיע „סם“ וועט מיט דער צייט דערלויבט ווערען — וועט שוין ניט זיין ווער עס זאָל פון איהם „געניסען“: די אידען-פראגע וועט שוין דאמאלס זיין א געלייטע, אבער צוזאמען מיט איהר וועט שוין זיין געלייזט די אידישקייט-פראגע. דאָס הייסט, עס וועלען שוין מער ניט זיין קיין אידען, וואָס זאָלען האָבען א אינטערעס אין אירגענד וועלכער אידישקייט.

עס איז דאָ גערעדט געוואָרען וועגען דעם אידענטום אין סאָוועט רוסלאַנד. דאָס זעלבע קאָן געזאָגט ווערען וועגען דעם אלוועלטליכען אידענטום, ווען דער קאָמוניזם, אַלס א וועלט אידעאָל, זאָל פארווירקליכט ווערען איבער דער גאַנצער וועלט. דאָס הייסט, דער וועלט-קאָמוניזם וואָלט מיט זיך גע-בראַכט דעם אונטערגאַנג פון דעם אַלוועלטליכען אידענטום. אין דער קאָמוניסטישער וועלט וואָלטען עקזיסטירט דאָס רוסישע, דאָס דייטשע, דאָס ענגלישע א. ז. וו. פאַלק, אָבער ניט דאָס אידישע. נאָך מער. דעם קאָמוניזם וואָלט געווען פיל לייכטער אומצובריינגען דאָס מערב אייראָפּעאישע און אמע-ריקאַנער אידענטום ווי דעם רוסישען. עס איז פארשטענדליך: דאָס רוסישע אידענטום איז געווען פאר „מתן תורה“, פאר

דער קאמוניסטישער רעוואָלוציע, רייך אין אינהאַלט — אין רעליגיע, תורה, השכלה, ציוניזם, נאַציאָנאַליזם, בעת דאָס מערב אייראָפּעאישע און אמעריקאַנער אידענטום איז שוין לאַנג אויסגעליידיגט געוואָרען פון דער טראַדיציאָנעלער אידישקייט און זעהר ווייניג פאַרמאָגט עס פון דער וועלטליכער אידישקייט.

פון א ריין אַבסטראַקטען שטאַנדפּונקט איז דער אונטער-גאַנג פון א פּאָלק קיין אומגליק גיט. אין דעם פאל פונ'ם אידישען פּאָלק, ווען מיר באַפרייען זיך פון נאַציאָנאַליסטישען סענטימענטאַליזם, איז דאָך זיין אונטערגאַנג דער זיכערס-טער מיטעל צו מאַכען א סוף צו אומענדליכע יסורים וואָס האָבען קיין זין און קיין תכלית גיט. און דאָס איז דאָך דער גרונט-מאָטיוו פון אידישע אסימילאַנטען אין זייער אסימילאַ-ציאָנס-געדאַנק. עס איז באַזונדערס קיין אומגליק גיטא אין דעם אונטערגאַנג פון א פּאָלק, ווען דאָס קומט פאַר „בנשיקה“ — אַהן פיזישען און גייסטיגען צוואַנג, און אויף א לאַנגזאַ-מען און נאַטירליכען אופן. און וואָלט דער קאָמוניזם אין זיין באַצוג צו דער אידישער פראגע געווען לאַגיש און אויסגע-האַלטען — וואָלט ער דאָס געדאַרפט זאָגען. ער וואָלט גע-דאַרפט מכריז ומודיע זיין: „מיין ליזונג פון דער אידישער פראגע באשטייט אין דער נאַטירליכער פרייוויליגער אויפליי-זונג פון דעם אידישען פּאָלק“. דער קאָמוניזם זאָגט דאָס אָבער גיט. פאַרקערט, ער באַמיהט זיך צו דערהאַלטען דעם אידישען פּאָלק און דאָס — אויף א ניט נאַטירליכען אופן. אזוי האַנדלענדיג, איז דער קאָמוניזם אדער זעלבסט-פאַרפיי-רעריש אדער פאַרפירעריש. א תועה אדער א מתעה.

נאר וואָס איז די נפקא מינה, צי מיר וועלען יא געפינען עוולות ביים קאָמוניזם צי ניט — קלאָר דאָרף זיין פאר יעדען וואָס האָט אן אויג צו זעהן, אז אונטער א קאָמוניסטישען ריז-זשים קאָן דאָס אידישע פּאָלק ניט לעבען.

אַבער דאָ איז דאָ פּלאַץ פאר דער עצם פראגע: וואָס איז טאַקע דער אומגליק אז דאָס אידישע פּאָלק וועט אונטער-גיין? פאר וואָס זאָל טאַקע די בנשיקה-אסימילאציע ניט זיין דער אידעאל פון די, וואָס ווילען מאַכען א סוף צו א יסורים-דיג לעבען וואָס ציהט זיך שוין טויזענדער יאָהרען?

די דאָזיגע פראגע וועט באַהאַנדעלט ווערען אין אן אנ-דער קאָפיטעל. דערווייל וועט געשלאָסען ווערען דער ענין מיט דער באהויפטונג, אז דער קאָמוניזם קאָן ניט פּרעטענדי-רען דאָס ער פארענטפערט די אידען-פראגע, כל זמן ער לייזט ניט, בשוגג אדער במזיד, די אידישקייט-פראגע, די פראגע פון דער אידיש-נאַציאָנאַלער עקזיסטענץ.

2.

דער ציוניזם.

ער איז בכח צו ענטפערען אויף דער אידישקייט-פראגע לויט ווי אחד העם און אנדערע וועלטליך-נאַציאָנאַלע אידען פאַסען איהר אויף. ער איז אויך ביכולת צו לייזען טיילווייז די אידען-פראגע, אויף וויפיל ער מאכט מעגליך, אז טיילען פון דעם אלוועלטליכען אידענטום זאָלען זיך באזעצען אין ארץ ישראל און פיהרען א זעלבסטשטענדיג עקאָנאָמיש-פאַ-ליטישען לעבען. ער איז אבער ניט ביכולת צו לייזען די אי-

דען-פראגע לויט ווי הערצל האָט איהר פארשטאַנען. דאָס הייסט פולשטענדיג אָפּשאַפּען די עקאָנאָמישע איבלען פון דעם גלות-אידענטום און דעם אַנטיסעמיטיזם.

ארץ ישראל האָט שוין ביז אהער געמאכט מעגליך די אַנטוויקלונג פון דער העברעאישער שפּראַך-קולטור און אויך א געוויסען סאָרט אידישען לעבענסשטייגער. און עס קאָן גאָר קיין ספק ניט זיין, אז וואָס מער ארץ ישראל וועט זיין אידיש באַפעלקערט, אזוי זיכערער וועט דאָרט זיין די אידיש-נאַציאָנאַלע עקזיסטענץ. ארץ ישראל קאָן אָבער ניט אריינ-נעמען און אַבסאָרבירען די מיליאָנען אידען וואָס נויטיגען זיך אין דעם און געוויס קאָן ארץ ישראל ניט אָפּשאַפּען דעם אַנטיסעמיטיזם אין די לענדער וואו ער געפינט זיך.

ארץ ישראל האָט דאָס ניט געקענט טאָן פאר די לעצטע צוואַנציג יאָהר אונטער דער באַלפור דעקלאַראַציע, צוליב גוט באַוואוסטע סבות. זי וועט דאָס אויך ניט קענען טאָן שפּעטער, ווען זי וועט ווערען לויט'ן חלוקה פלאַן א מלוכה-מדינה, מיט אויסגעברייטערטע גרעניצען. דאָס מאַקסימאַלסטע וואָס מיר קענען פון איהר דערווארטען איז, אז אין די קומענדע צוואַנ-ציג, פינף און צוואַנציג יאָהר זאָל זי ארייננעמען צוויי-דריי מיליאָן אידען. דר. וויצמאן האָט אין זיין אָפּיעל צום צוואַנ-ציגסטען ציוניסטישען קאָנגרעס אַנצונעמען דעם חלוקה-פלאַן — מדקדק געווען און גערעדט פון בלוז צוויי מיליאָן. מיר וועלען זיך ברייטהארציגער און מוסיף זיין נאָך א מיליאָן.

צוויי-דריי מיליאָן אידישע נפשות זיינען גאָר קיין קליי-ניגקייט ניט. דורך זיי וועט ארץ ישראל זיין פולשטענדיג בא-רעכטיגט צו באַצייכענט ווערען אלס א אידישע „מלוכה“

מדינה". דארף מען אָבער דערביי אין זינען האָבען, אז אין דעם מאַמענט וואָס מיר וועלען זוכה זיין צו האָבען אַזאַ צאָל אידען אין ארץ ישראל, וועט דאָס אידישע פּאָלק אין דער וועלט ציילען פון צוואנציג ביז פינף און צוואנציג מיליאָן.

דאָס וועט מיינען, אז די אידישע מדינה וועט אַנטהאַלטען בלויז איין צענטעל פון דער אידישער נאַציע, א זאך וואָס מיר געפינען ניט ביי קיין אומה ולשון. דאָס מיינט, אז דער גלות וואָס דער ציוניזם באצוועקט צו אָפּשאַפען וועט ווייטער פאַר- בלייבען און מיט איהם — אלעס וואָס מיט איהם איז פאַר- בונדען.

און וואָס מער מיר וועלען אין אונזער פאַרשטעלונגס- קראַפט פאַרגרעסערען דעם חשבון פון אידען אין ארץ ישראל, אזוי וועלען מיר מוזען פאַרגרעסערען פּראָפּאָרציאָנעל דעם חשבון פון אידען אין די גלות לענדער. און מיר וועלען סוף סוף מוזען קומען צו דער אַנערקענונג, אז ווען עס וועט קור מען דער מאַמענט, ווען די גרעסטע מערהייט פון דער ארץ ישראל באַפעלקערונג וועט זיין די אידישע, וועט די גרעסטע מערהייט פונ'ם אידישען פּאָלק לעבען אין גלות.

די דאָזיגע באַטראַכטונג באַצוועקט כלל ניט גרינגצושע- צען דעם ציוניזם. אויף וויפיל ער ענטפערט טיילווייז אויף דער אידישער פראגע; אויף וויפיל ארץ ישראל, לאַמיר האָ- פען, וועט געבען צו הונדערטער טויזענטער, אויב ניט מיל- יאָנען אידען, ברויט און ארבייט און זעלבסטשטענדיגקייט — דארף דער ציוניזם דינען אלס דער קוואַל פון אידישער בא- גייסטערונג און דער צענטער פון אידישער ענערגיע און אקטיוויטעט. די פראגע אָבער וואָס מיר זיינען באַרעכטיגט

צו פרעגען איז: קאן אויך ארץ ישראל דינען אלס דער אידע-אלער גייסטיגער צענטער? איז דער קולטורעל-נאציאנאלער קיום וואָס ארץ ישראל פארזיכערט אונז דער געווינשטער? דער ציוניזם, סיי דער „אלגעמיינער", סיי דער ארביי-טער-ציוניזם, ענטפערט אויף דעם מיט א זיכערען „יא". מײן ענטפער איז: „ניין".

„ניין" — אויב די נאציאנאל-קולטורעלע רענעסאנס אין ארץ ישראל וועט זיין א כאַראַקטעריסטיש-וועלטליכע ווי זי איז איצט.

איך וועל דאס נאך מער באטאנען: א וועלטליכע, א ככל הגויים'דיגע ארץ ישראל איז ניט קיין נאציאנאלע „תחיה", נאר א נאציאנאלע דעגראדאציע.

די דאזיגע באהויפטנונג ביי דער איצטיגער צייט, ווען ארץ ישראל איז געווארען ליב און טייער יעדען שיכט פון דעם אידישען פֿאָלק, וועט אויסקוקען חוצפה'דיג. זי איז אפשר ביכולת ארויסרופען די טיפסטע אנטריסטונג צווישען די ציוניסטישע קרייזען, און די דאזיגע אנטריסטונג וועט זיך פולשטענדיג בארעכטיגט פון דעם אַנגענומענעם ציוניסטי-שען שטאַנדפּונקט.

איך פיל דאריבער פאר נויטיג צו געבען א ברייטערע דערקלערונג וועגען דעם דאזיגען ענין און דאס צווינגט מיד זיך צוריק אומקערען צו דער תורה-רעליגיע אידישקייט.

3.

די וועלטליך-נאציאנאליסטישע אידען זיינען מודה, אז די תורה-רעליגיע אידישקייט האט דערהאלטען דעם אידישען

פאלק ביים לעבען דורך זיין צוויי טויזענט יעהריגער גע-
שיכטע. אין דעם זעהן זיי איהר הויפט, אדער איינציגע
חשיבות. זיי פארזעהן אבער איהר עיקר פארדינסט: זי האט
מגדל געווען א העכערען און שענערען טיפ מענשטן.

עס האט גענומען פילע הונדערטער יאהרען ביז איהר
איז דאס געלונגען. מיר געפינען, למשל, אין דער תקופה פון
בית ראשון דערשיינונגען און האנדלונגען וואס שטעלען ארויס
אידישע יחידים, מלכים און כהנים, און גאנצע פאלקס-שיכטען
גאר ניט אין קיין שיינער ליכט. ווען דער טיפ מענש וואס מיר
רופען „איד“ איז שוין אבער פארטיג געווארען, האט ער מיט
זיך פארגעשטעלט ניט נאר אנאנדער טיפ אין דעם
נאציאנאל-עטנישען זין, נאר אויך אינ'ם סאציאל-עטישען.
אנאנדער און א העכערער טיפ.

שמואל דוד לוצאטו (שד"ל), דער געפילפולסטער אידיש-
רעליגיעזער דיינקער אין דעם פאריגען יאהר הונדערט, איז
געווען דער איינציגער, אדער דער אויסגעשפראכענסטער
אין זיין דור, וואס האט דאס אנערקענט. ער האט דאס דער-
שפירט די אויבערפלעכליכע פארפירערשע שיינקייט פון
וועלטליכקייט; איהר ווינטיגקייט און צופעליגקייט; איהר אונ-
מעגליכקייט צו דינען אלס א שטיץ-פונקט, אלס א מורה דרך
פאר דעם יחיד און געזעלשאפט אין דעם מורא'דיגען פלאנטער
און כאָאָס פון די לעבענס-פראָבלעמען. און באזונדערס האָט
ער דערשפירט די שעדליכקייט פון וועלטליכקייט אין שייכות
מיט דער אידישער אייגענטימליכקייט. און אין דער צייט ווען
דער השכלה און אסימילאציאָנס אידעאל האָט פארכאפט די
אידישע אינטעליגענטע שיכטען האָט ער אַמשאַרפסטען ארויס-

געבראכט די אידישע אנדערשקייט, די אידישע שענקייט פון דעם סאציאל-עטישען שטאנדפונקט.

אין זיינע בארימטע אפהאנדלונגען וועגען יודענטום (מחקרי היהדות), לערנט אונז שד"ל, אז דער תמצית פון יודענטום, אדער „אבראמיזם“ אין זיין לשון, דריקט זיך אויס הויפטזעכליך אין דער מדה פון אקטיווען רחמנות, אין דער פאדערונג צו העלפען דעם צווייטען.

קיין חידוש אינ'ם עצם געדאנק האָט שד"ל ניט אנטדעקט. נאך הלל הזקן האט דאס אויסגעדריקט אויף זיין שטייגער, ווען ער האָט פראַקלאַמירט, אז דער „ואהבת לרעך כמוך“ איז דער יסוד און תמצית פון דער תורה. דער חידוש פון שד"ל באשטייט אין דער ליידענשאפטליכקייט מיט וועלכער ער האט דערקלערט דעם דאזיגען תוך פון אידישקייט, און אין די פילע ראיות וואס ער האט געבראכט צו בא'אמת'ן זיין געדאנק. שד"ל'ס שנאה צו שפינאזא'ן האָט זיך גענומען ניט אזוי צוליב דעם וואס שפינאזא האט אזוי פארשידען אויסגעטייטשט דעם ענין פון גאָטהייט אין פארגלייך מיט דעם וואָס דער תנ"ך, תלמוד, א. ז. וו. האָבען דאָס אויסגעטייטשט—נאר צוליב דעם וואָס שפינאזא האָט פאראכטעט דעם רחמנות געפיהל. און אויך שד"ל'ס ביטערע געגנערשאפט צו שפינאזא'ס אויסטייטשונג פון גאָטהייט קוועלט ארויס פון דעם זעלביגען מאַטיוו. מער מיט זיין טיף אידיש-מענשליכען חוש ווי מיט לאַגיק האָט זיך שד"ל דערשלאָגען צום געדאנק, אז כפירה, אַטעאיזם, אדער דאָס אוועקרויבען פון גאָט יעדען פערזענליכען עלעמענט, דאָס פארוואנדלען איהם אין א געוויסער אויסגעפולטער אבס-טראַקציע — מוז שטופענווייז אַפשוואַכען און ענדליך אין גאַנ-

צען אַפּטויטען דאָס שענסטע און הייליגסטע וואָס די מענש-
ליכע פּערזענליכקייט פּאַרמאַגט. דאָס איז — די מדה פּון
רחמנות און די פּאַרשידענע מעשים וועלכע די דאָזיגע מדה
באוועגט צו טאָן.

לויט שד"ל'ס דערקלערונג באצוועקט ניט די תורה
לכתחלה איינפלאנצען אינ'ם מענשען די רחמנות-מדה, די
גרייטקייט צו העלפען דעם צווייטען. די תורה אנערקענט, אז
די דאָזיגע מדה איז אן איינגעבוירענע אייגענשאפט צוזאמען
מיט אנדערע גוטע און שלעכטע אייגענשאפטען פון דעם
דורכשניטליכען גייסטיג-געזונטען מענשען. וואָס זי בא-
צוועקט איז צו פלעגן די דאָזיגע מדה. איהר פאַרשטאַרקען
און פאַרטיפּען, און צוליב דעם פּאדערט זי פּונ'ם מענשען
געוויסע מעשים וואס זאלען ווערען געוואוינהייטען. דאס איז,
ווי באוואוסט, א פונדאמענטאלער פּרינציפּ אין דער פּעדאגאָ-
גישער וויסענשאַפט. אויך באצוועקט די תורה צו באַשיצען
די דאָזיגע מדה פון שעדליכע השפּעות וואס הערשען אינ'ם
ארום און אינ'ם מענשען גופא.

די תורה אידישקייט האט אין דעם אידען אנטוויקעלט
נאָך א מדה וואָס איז א נאָהענטע קרובה צו רחמנות. דאָס
איז די מדה פון שלום. און עס וועט ווידער-ניט זיין קיין
גוזמא'עדיגע באהויפטונג, אז צווישען די שלום-ליבענדע
פעלקער איז דאס אידישע פאלק דאס שלום ליבענדסטע.
אוודאי קען מען די דאָזיגע מדה דרשה'נען לגנאי, און אזוי
ווערט זי טאקע געדרשה'ט אין אנטיסעמיטישע קרייזען. עס
איז אויך לייכט צו געפינען אנדערע סבות, חוץ די תורה-סבה,
און זעהר וויכטיגע, פאַר דער אנטשטייאונג און וואקס פון

דער אידישער שלום אייגענשאפט. דאס מאכט אבער ניט אויס. גענוג איז די אנערקענונג, אז דאס אידישע פאלק בא-זיצט צו דער העכסטער מדרגה די מדה פון שלום, פון פאָצי-פיזם — די מדה וואָס ווערט באטראכט פון די איידעלסטע גייסטער פון דער מענשהייט אלס די הייליגסטע און שענסטע און גרינטליכסטע פאר דער עקזיסטענץ פון אן עטישער און גליקליכער מענשליכער געזעלשאפט.

האנד און האנד מיט די מדות פון רחמנות און שלום גייט שוין ביי אידען די גרענעצלאזע שנאה צום „כח האגרוף“, צו ברוטאליטעט, צום פרינציפ פון „מאכט איז רעכט“, וואס איז די לעצטע יאָהרען גאָר אויף א באזונדער אופן דערהויבען געווארען אי ביים קאמוניזם, אי ביים פאשיזם. דער איד האסט דעם דאָזיגען פרינציפ מיט אלע ציטערען פון זיין נשמה. און מיט דעם דאָזיגען געפיהל זיינען שוין פארבונדען די גע-פיהלען פון ליבע און כבוד צו „שלטון הרוח“, צו גייסטיגקייט. תורה און חכמה, שיינע מדות און מעשים טובים—דאס איז דער אידעאל פונ'ם אידען. גייסטיגקייט—בלויז אין איהר געפינט דער אמת'ער תורה-רעליגיע איד דעם זין און תכלית פון דעם מענשליכען לעבען.

רחמנות, שלום, דרך ארץ פאר גייסטיגקייט—קאנקרעטי-זירט אין די פארשידענסטע פארמען פון צדקה און גמילות חסדים, אין לימוד התורה און אהבת התורה און כבוד התורה; שנאה צו רוער ברוטאלער מאכט, די שנאה וואס אנטפלעקט זיך אין אן אַקטיווען ווידערשטאַנד און קאַמף, ווען די תנאים (די אומשטענדען) דערלויבען דאָס (דער חשמונאים-קאמף, דער קנאים-קאמף, דער בר-כוכבא קאמף), אדער די שנאה

וואס דריקט זיך אויס אין פאסיווען אבער בייזען-עקשנות'דיגען ווידערשטאנד, אין מסירת נפש און מארטירערטום — ווען די תנאים דערלאזען ניט מער קיין קאמף; און ועל כלם, דער אייביג לייכטענדער און מוטיגענדער חלום פון „ותעבור ממשלת זדון מן הארץ“, אז רויע מאכט און טיראניי וועלען אָפּגעווישט ווערען פון דער וועלט — דאָס זיינען די אידיש-מענשליכע אייגענשאַפטען פון דעם אידען וואָס זיינען געדאנק-ליך און נשמה'דיג דורכגעדרונגען מיט'ן גרונט-תוך פון דער תורה-רעליגיע אידישקייט.

נאר דא איז צו דערווארטען א צאל אויסזעצונגען געגען די באהיפטונגען וואס זיינען דא געמאכט געווארען. מען וועט זאגען: אט די אלע שיינע מדות זיינען ניט גראדע אידישע. אויך אנדערע רעליגיעס לערנען זיי און אויך סתם עטישע מענשען, ניט קיין רעליגיעזע, פריידיגען זיי. דאס איז אמת. דארף אבער דערביי אנערקענט ווערען, אז דא רעדט זיך ניט בעיקר וועגען לערנען, נאר וועגען פראקטיקע. ניט נאר איז אידישקייט אין איהר עצם א עטישע, נאר דאס אידישע פאלק האט איהר פאר טויענטער יאהרען פראקטי-צירט. ווייל, און דאס דארף אומאויפערליך באטאנט ווערען, קיין פאלק אין דער וועלט האט אזוי גרינטליך און אזוי בלבב שלם'דיג מקיים געווען די מצוות וואס פאלגען ארויס פון יענע עטישע געדאנקען—ווי דאס אידישע פאלק, און אפילו די מצוות, זאל דאס דא דערמאנט ווערען, וואס האבען, אויבער-פלעכליך קוקענדיג, קיין שייכות ניט מיט יענע מדות, זיינען בעצם צוליב דעם צוועק פון „לצרף את הבריות“ — לייטערען, גייסטיגען, מכשיר זיין דעם מענשען צו ריינע מדות און

מעשים טובים. וואָס איז שייך גייסטיגקייט בכלל, וועט ווידער ניט זיין קיין איבערטרעייבונג אין דער באהויפטונג, אז קיין פאַלק האָט זיך ניט אָפגעגעבען מיט גייסטיגקייט, (רופט דאָס „קולטור“) ווי דאָס אידישע פאַלק — מיט זיין גייסטיגקייט — מיט זיין תורה.

עס וועלען זיך געפינען פילע וואס וועלען זאגען: עס איז נאך א פראגע, צי יענע אויסגערעכענטע מדות זיינען לויבענס-ווירדיגע מדות. אנדערע זאגען בפירוש אז זיי זיינען חסרונות. די איבערפליסיגע אידישע גייסטיגקייט, למשל, איז א חסרון און אן אומליק. זי האט געמאכט דעם אידישען פאלק פאר א בטלניש פאלק. זי האט איהם אוועקגעריסען פון עולם הזה, פון דער ערדישער ווירקליכקייט מיט איהרע לעבענדיגע אינטערעסען און פראבלעמען און איהם פארטראגען אין עולם הבא, אין דעם טראדיציאָנעלען זין און אין עולם הבא וואָס מיינט עולם הדמיון. דאָס זעלבע איז מיט'ן פאסיפיום. ער איז געווען אן אומגליק פאר'ן אידישען פאַלק, הן ווען ער האָט נאָך פארמאָגט זיין אייגען לאַנד, אין די תקופות פון בית ראשון און בית שני, הן אין די גלות תקופות.

די דאזיגע אויסזעצונגען געגען דער אידישער גייסטיג-קייט און פאסיפיום ווערען געמאכט מיט צארן און גאליגקייט פון דעם משכיל'ישען פאַעט י. ל. גארדאן אין זיינע פאַעמען „צדקיהו בבית הפקודות“ און „בין שני אריות“; פון דעם נאציאנאליסטיש-„העלעניסטישען“ פאעט שאול טשערניכאו-סקי אין זיינע פארשידענע „כנענישע“ און „גריכישע“ גע-דיכטען; פון דעם פאבליציסט-דערציילער מיכה יוסף באר-דיטשעווסקי אין דער יונגער, שטורמידגער פעריאדע פון זיין

ליטערארישער טעטיגקייט, און פון דעם דערציילער-פאבלי-
ציסט י. ח. ברענער אלע זיינע יאהרען. דער לעצטער האט
זיך באזונדערס אויסגעצייכענט מיט זיין פארביטערטקייט גע-
גען דער אידישער „בטלנות“, „פוילקייט“, „מנחם מענדעל-
שער“ לופטיגקייט און שווערמעריי.

דערצו דארף צוגעגעבען ווערען, אז א זעהר חשוב'ען
פלאץ אין דער ציוניסטישער אידעאלאגיע פארנעמט די שנאה
צום „גלות“ ניט נאר ווייל ער שטעלט מיט זיך פאר צו-
שפרייטקייט, באדענלאזיגקייט, אנטיסעמיטיזם, אייביגע אומ-
זיכערקייט, א. ז. וו.—נאר ווייל ער איז דער קוואל פון
אידישער „בטלנות“ און „עולם הבא'דיגקייט“. אחד העם גיט
נאך צו צו דעם: „די פארשטיינערקייט פון דער אידישער
הארץ“, „דאס ארויספליהען פון דער אידישער נשמה און איהר
פארגליווערונג אין דעם 1900“.

אויף דעם זאל דא באמערקט ווערען:

אָננעמענדיג אז די באהויפטונגען פון די פארשטייער פון
דער וועלטליכער אידישקייט זיינען ריכטיג, דאָס הייסט, אז דאָס
אידישע פאלק איז באמת „פארשאלטען“ געווארען דורך יענער
שעדליכער איבערפליסיגקייט פון די אויסגערעכענטע מדות
(דא שפעטער וועט באוויזען ווערען, אז אונזערע וועלטליכע
אידען האבען פיל פיל מגום געווען אין זייערע באהויפט-
ונגען וועגען דער „איבערפליסיגקייט“) — איז נאך א פראגע
צי זייער עצם קוק אויף דעם איז א ריכטיגער. דאָס הייסט,
עס איז א פראגע, צי די אידישע איבערפליסיגע „עולם הבא'-
דיגקייט“, „גייסטיגקייט“, „פאסיפזם“, „בטלנות“ און אלץ
וואס קאן אין די דאזיגע טערמינען איינגעשלאסען ווערען—

זיינען באמת שעדליך און מיאוס און אומנארמאל. עס גע-
ווענט זיך ווי מען קוקט אויף דעם. עס געווענט זיך אין דער
דערציהונג, געשמאק, געדאנקען-גאנג, לעבענס דערפארונגען
פון די וואס טרעטען צו צו דער פראגע.

איינעם, צום ביישפיל, געפעלען די ניט-אידישע „העלד-
ישע“ פעלקער פון די אמאליגע און היינטיגע צייטען וואס
האבען אין זיך קיין ברעקעל ניט פון „בטלנות“, „עולם הבא“
דיגקייט, א. ז. וו. עס געפעלען איהם די גריכישע
ספארטאנער וואס האבען זייערע עופה'לאך, ווי נאר זיי זיינען
אנערקענט געווארען אלס שוואך, איבערגעלאזען געווארען
אויף די פעלזען און טאלען צו פארניכטעט ווערען; עס געפע-
לען איהם די העלענטן בכלל און די אלע פעלקער וואס הא-
בען זיך געפונען אונטער זייער „ציוויליזירענדען“ איינפלוס,
וועלכע האבען געלעבט אויף שקלאפעריי, און קיין „שוואכ-
הערציגקייט“ האט זיי ניט אפגעהאלטען צו מאכען זייערע
שקלאפען פאר בעלי-מום, אדער זיי צום טויט פארמוטשען;
עס געפעלען איהם די רוימער, וואס האבען זיך צושמאלצען
פון פארגעניגען, זעהענדיג ווי מענשען-קינדער ראנגלען זיך
אין אמפי-טעאטער מיט אויסגעהונגערטע לייבען.

און אויב עס רעדט זיך שוין וועגען די ניט-אידישע,
„ניט-בטלנישע“ פעלקער קען מען אויך דערמאנען די קריסט-
ליכע פעלקער וואס האבען פאר הונדערטער יאהרען דורכ-
געפיהרט קרייצצוגען, אינקוויזיציעס, בארטאלמייער-נעכט,
גע'משפט מענשען דורך „ארדיעלס“, געפיהרט דריסיג-
יעהריגע קריג, אויסגעקוילעט און אויף אייביג פארקריפעלט

מיליאָנען מענשען, אָט דאָ ערשט נעכטען, פאר אונזערע איי-
גענע אויגען, אין דעם וועלט-קריג.

און איהר קאנט נאך גיין ווייטער: אט דא ערשט איז גע-
שאַפען געוואָרען דער שוין גאר „ניט בטלנישער“ קאָמוניזם,
וואָס כדי צו בריינגען דעם גן עדן אויף דער וועלט האָט ער גע-
מאַכט עקספערימענטן מיט צענדליגער מיליאָנען מענשען יונג
און אַלט, און אויף זיי געבראכט טויט, הונגער און קעלט און
שמוץ און כל המינים קראַנקהייטען און גיהנום־דיגע יסורים,
און עד היום האלט ער אין איין שיסען רעכטס און לינקס פאר
יעדען זעלבסטשטענדיגען געדאַנק, פאר יעדען „אפנויג“; און
אט דא ערשט איז אנטשטאנען דער היטלעריזם וואס פונקט
ווי דער קאמוניזם באטראכט ער מענשען אלס מיסט און
שטויב, האָט צוריקגעבראכט פאר א טייל פונ'ם אידישען פּאָלק
דעם מיטעלאַלטער און האלט די גאַנצע וועלט אונטער דעם
קאַשמאַר פון א נייער וועלט מלחמה.

און דארפן מיר דערמאנען איטאליע, שפאניען, פוילען,

רומעניען?

דאס איז אלץ די ניט־אידישע, די בפירוש ניט בטלנישע
וועלט פון אַמאָל און היינט. איינעם געפעלט די דאָזיגע וועלט.
אנאנדערען אבער געפעלט גראדע דאס אידישע פאלק,
דאס פאלק וואס האט בלויז אין זיין פריהסטער יוגענד-
תקופה פארמאגט דאס „העלדישע“, דאס „כנענישע“ בלוט,
וואָס ווערט אזוי שיין באַזונגען פון טשערניכאַווסקין און
באַרדיטשעווסקין, מיט דער צייט אבער האָט ער זיך דער-
צויגען אויף דער „צוקראכענקייט“ פון גייסט, פון א עמוס,
א ישעיהו, א ירמיהו; האט זיך אנגעזאפט מיט דער „בטלנות“

פון א הלל און א בן זכאי; מיט דער „נשמה פארשטיינערטקייט“ פון א רבי עקיבא און בן יוחאי, פון די רש"י'ס און בח"י'ס און הלוי'ס און של"ה'ס, און גאר לעצטענס—מיט דער „עולם הבא/דיגקייט“ פון א בעל שם, א רבי עקיבא אייגער און א „חפץ חיים“.

און רעדט מען דא וועגען געשמאק און געדאנקען-גאנג קאן מען נאך ציהען ווייטער די פארגלייכונגען פון דעם סארט: איינער ווערט נתפעל פון דעם מאדערנעם אידישען אגיד-טאטאר וואס דרשה'ט (אדער שרייבט) יומם ולילה וועגען דער „מענשהייט“, אדער וועגען דעם „קלאַס“, דער „נאציאָן“; דרשה'ט אין א געשליפענער, מליצה'דיגער שפראך, און דער איינער וואָס הערט דאָס, אדער לייענט דאָס ווערט נתפעל פון דעם, צי ער פיהלט אדער פיהלט ניט, אז דער דאָזיגער מאדערנער מגיד איז פוסט און וויסט, אז זיין לשון איז א נוסח, א שאבלאָן-זשאַרגאָן א „קלאַסען-קאמף“ זשאַרגאָן אדער א פאטריאטיש-נאציאנאליסטישער). נאך מער. ער ווערט נתפעל, צי ער וויסט אדער וויסט ניט, אז ביי דעם דאָזיגער מגיד, וואס רעדט וועגען ראטעווען די וועלט אדער די נאציאָן, איז שוין לחלוטין אטראפירט געווארען דאס מענשליך-אייגענ-טימליכע, דאס אריגינעל-נשמה'דיגע, דאס עכט-נאטירליכע אין איהם; אז ער האט ניט קיין געפיהל פון סימפאטיע, קיין פארשטענדעניש ניט, קיין דרך ארץ ניט פאר דער מענשליכער פערזענליכקייט, פאר'ן יחיד.

אנאנדערען אבער געפעלט דוקא דער אמאליגער „אומ-באוואוסטזיניגער“ פאלקס-איד. דער איד וואס האט ניט געוואוסט פון דער מענשהייט, פון דעם קלאַס, פון דער נאציאָן.

דער איד וואס האט אפילו קיין לשון נישט געהאט, וואס האט זיך געמוזט באנוצען מיט „מע“ און „בע“ און מיט די אנדערע תנועות און העוויות וואס מענדעלי מוכר ספרים האט ביי איהם געפונען. דערפאר אבער האט דער דאזיגער איד געהאט א הארץ וואס האט אין איהם „געברומט“ (שד"ל'ס אָפטער אויסדרוק) פאר יעדער מענשליכער באשעפעניש, און דאָס דאָזיגע „ברומען“ האָט איהם צורוה נישט געלאָזען און איהם אומאויפערליך באוועגט אויסצוהאלטען מיט זיינע ארימע גראשענס בקור חולים'ס און בתי־תומים, און מושב זקנים'ס און מלבוש ערומים'ס און הכנסת כלה'ס און תלמוד תורה'ס און ישיבות און נאך און נאך. און דאס אלץ—אהן צוואנג, אהן „פאבליסיטי“, און אהן באנקעטען און אהן געשרייען „צו ראטעווען דאס אידישע פאלק“.

נאר ווי שוין באמערקט, צי דער וועלטליכער קוק אויף די באזונדערע אידישע מדות איז ריכטיג, צי דער אידישער קוק, איז א ענין וואס האט צו טאן מיט א וועלט־אנשוואונג בכלל, און נישט גראדע מיט דער אדער יענער אידישער וועלט־אנשוואונג. טאָלסטאָי, למשל, (זאָל דאָ דרך אגב דערמאנט ווערען) אין זיינע מיינונגען וועגען קונסט, אדער גאָנדי לויט זיין וועלט־אנשוואונג אין שייכות מיט ציוויליזאציע, זיינען פיל פיל נעהנטער צו דעם תורה־שטאנדפונקט ווי אונזערע אייגענע משכילים און נאציאנאליסטען.

דאס איז אלץ גערעדט, ווען מיר נעמען אן אז די תורה־רעליגיע אידישקייט (אדער דער „גלות“) האָט געמאכט דעם אידישען פאלק „בטלנות־דיג“ און „עולם הבא־דיג“, ווי די

וועלטליכע אידען ווילען האבען. איז אבער די גאנצע מעשה
א ליגען.

דאָס אידישע פּאָלק קאָן באַטראַכט ווערען אלס א
„בטלנות־דיג“ און „עולם הבא־דיג“ פּאָלק, ווען איהר נעמט
אן א בפירוש ניט־אידישען קריטעריום. ער איז אבער ערדיש.
עולם־הזה־דיג, ווען איהר קוקט אויף איהם פון א געזונטען
רייך־מענשליכען שטאַנדפּונקט.

דאָס אידישע פּאָלק האָט פון אייביג אן געהאט א גוואלדי־
גען דרך ארץ פאר „ישוּבו של עולם“—אינער פון די גע־
וויינליכסטע אויסדרוקען אין דער רעליגיע־ליטעראטור. דער
איד האט ליב געהאט דאס ערדישע לעבען מיט אלע זיינע
חושים. און ווי נאר מען האט איהם ניט געשטערט האט ער
פון דעם דאזיגען לעבען הנאה געהאט ניט ווייניגער, אויב
ניט מער. פון דעם ניט־אידען. דאָס אידישע פּאָלק האָט קיין
מאל ניט ארויסגעגעבען פון זיך סעקטעס פון נזירים, פון
אסקעטען. „פריה ורביה“, געשיצט אויפֿן פסוק „לא לתהו
בראה—לשבת יצרה“, איז די ערשטע מצוה. און דער גרויסער
אמורא אין בבל, אינער פון די לייטענדסטע גייסטער פון דעם
אידענטום—רב האָט זיך פארגינט צו זאָגען: „עתיד אדם ליתן
את הדין על כל מה שראתה עינו ולא אכל“. אין א פרייער
איבערזעצונג הייסט דאס, דער מענש פארדינט באקומען א
שטראף ווען ער האט ניט גענאסען פון דעם וואס זיין אויג
האט געזעהן און דאס הארץ האט געגלוסט.

און איז דען נויטיג צו בריינגען ראיות פון דער אידישער
געשיכטע, אז אידען האָבען, ווי נאר זיי האָבען געהאט די
מעגליכקייט, ניט נאר געזוכט צו באפרידיגען זייערע עלע־

מענטארע עולם-הזה'דיגע באדערפענישען, נאר אויך געזוכט צו בא'טעם'ען און פארשענערען זייער לעבען מיט כל המינים לוקסוסען (רבנים פלעגען אויף דעם אפט קלאגען)? און איז דען ניט באוואוסט אז חסידות האט צוזאמען מיט איהר רוף צו „ביטול היש״, צו מתדבק זיין זיך מיט מיסטעריעזע וועלטען— אויך געפאדערט און געלערענט צו פארטרייבען עצבות און מרה שחורה און פארבריינגען וואס מער אין שמחות, אין עסען און טרינקען, אין זינגען און טאנצען?

און פונקט ווי עס איז א ליגען, אז דער תורה-איד האָט מזלזל געווען אין עולם הזה, אזוי איז אויך א ליגען און א בלכול (וואס איז, אומבאוואוסטזיניג, איבערגענומען געווארען פון אנטיסעמיטען). אז אידען זיינען פויל, אז זיי האבען ניט ליב צו ארבייטען.

פאר טויזענטער יאהרען, הן אין זיין אייגען לאַנד, הן אין די גלות לענדער האָט דער איד געארבייט שווער און ביטער. אין ארץ-ישראל און בבל, אין שפּאַניע און איטאליע און אויך אין אנדערע לענדער איידער עס זיינען אנגעקומען די פינסט-ערע יאהרען פונ'ם מיטעלאַלטער—האט דער איד זיך אפגע-געבען מיט ערד ארבייט אין פעלד און מיט מלאכות אין שטאט. און ניט נאר האבען פאלקס-מענשען, „עמי הארצים“, געארבייט, נאר אויך „תלמידי חכמים“. פאקטיש איז פאר הונדערטער יאהרען געווען פארבאטען פאר רבנים און תלמידי חכמים צו מאכען זייערע קענטענישען פאר א פרא-פעסיע, פאר א „קרדום לחפור בו“. (דער אויסדרוק „קרדום לחפור—א גראב-אייזען צו גראבען איז גענוג כאראקטעריסטיש און באלערענד). ערשט ווען די ניט אידישע פעלקער

האבען פארטריבען דעם אידען פון פעלד און אויסגעריסען פון זיין האנד יעדער מלאכה, האט ער געמוזט ציהען זיין חיונה פון דער „לופט“. דאָס, נאטירליך, האָט שוין געענדערט זיין באציהונג צו פראדוקטיווער ארבייט. די באציהונג איז שוין מער ניט געווען אין אנקלאַנג מיט די תורה-אויסדרוקען ווי „אהב את המלאכה ושנא את הרבנות“, גדול הנהגה מיגיע כפיו יותר מירא שמים, און דאס גלייכען.

מיט דעם אבער וואס די ניט-אידען האבען פאראורזאכט, אז דער איד זאל אנהויבען מבזה זיין „גראבע“ פיזישע ארבייט, האבען זיי איהם ניט געמאכט פויל. דער אידישער קרעמער, דער אידישער סוחר, דער „מנחם מענדעל“ איז ניט ווייניגער ארבייטזאם און פלייסיג פון דעם פויער און בעל מלאכה. מ'דארף אבער געדיינקען, אז צו דער פיזישער ארבייט פון דעם אידען זיינען אויך צוגעקומען קאפ ווייטאג און ערגערניש און שטענדיגער „הוהא“.

באצייכענען דעם אידען וואס „רעדט זיך אויס די גאלי“ אום אריינצושלעפען א קונה, דעם אידען וואָס באמיהעט זיך צונויפפיהרען „א וואנט מיט א וואנט“ — אלס א פוילע בא-שעפעניש, האָבען נאָר געקענט „זיידענע יונגע לייט“ און משכילים וואָס האָבען ניט געהאט די אינטעליגענץ צו דער-גרונטעווען זיך צו דער תהום/דיגער טראגעדיע פון דעם אי-דישען לעבען אין דער ארומיגער ניט אידישער וועלט. דאָס האָבען אויך ניט געקענט גענוג באגרייפען אפילו אונזערע מאָדערנע טיף פיהלענדע און אמת ליידענדע וועלטליכע מוסר-זאגער פון דעם טיפ פון י. ח. ברענער. ווען זיי וואלטען דאס באגריפען—וואלטען זיי דעם „אומפראדוקטיווען“ קרעמעריל

ניט געהאסט און מבזה געווען, נאר געווען אנגעפילט צו איהם מיט א ים פון רחמנות און אויך געהאט כבוד פאר איהם. יא, כבוד—פאר דער שפע פון ענערגיע און וויטאליטעט וואס דער דאזיגער איד פארמאגט. כבוד פאר דער אומפאר-גלייכליכער זעלבסט אפערונג מיט וועלכער ער האט זיך אויסגעצייכענט אום צו פארזארגען זיין ווייב און קינדער מיט א שטיקעל ברויט. און באזונדערס כבוד צו דעם פאלקס-מענשען פאר זיין נשמה'דיגקייט און אידעאליזם אין שייכות מיט תורה און צדקה, מדות וואס דער ביטערער רוער קאמף פאר עקזיסטענץ האט קיינמאל ניט געקענט אפטויטען. (גע-דיינקט איהר „חיים דער טרעגער“ פון י. ל. פרץ?)

פֿאַרשטייען און באגרייפען מיינט—רחמנות האָבען און דרך ארץ האָבען. צו דעם זיינען געווען מסוגל בלויז א קליינער טייל פון אונזערע אמאליגע משכילים און מאדערנע העברעאישע און אידישע שריפטשטעלער און מוסר זאגער.

און ווען עס רעדט זיך שוין דאָ וועגען אידישער „פויל-קייט“ און „אומפראדוקטיוויטעט“ איז כדאי זיך אפשטעלען א וויילע אויף אידען אין אמעריקא.

עס איז א פאקט, און אויב איהר ווילט קאנט איהר איהם באצייכענען אלס א „טרויעריגער“ פאקט, אז אידישע ארבייט-ער אין אמעריקא רייסען זיך צו ווערען „זעלבסטשטענדיגע“ געשעפטסלייט, א פשיטא שוין, אז זיי ווילען ניט מגדל זיין זייערע קינדער פאר ארבייטער.

מיט דער טעאריע פון אידישער „פוילקייט“ ווערט דאס לייכט דערקלערט. דענקט איהר אבער נאך אביסעל וועגען דעם, איז דער ענין ניט אזוי פשוט.

ניט מחמת פוילקייט און אום צו האבען א לייכטע פרנסה רייסט זיך דער אידישער ארבייטער פון זיך ארבייט. ווערענדיג א „גראסערימאן“, א „קענדי סטאר קיפער“, א „קאנטראקטאריל“ ווערט דער ארבייטער כלל ניט באפרייט פון שווערער ארבייט. פארקערט, ער ארבייט שווערערע און ליינגערע שטונדען. רייסען רייסט ער זיך פון שאפ אדער פעקטארי, ווייל ער באזיצט א שפע פון רירעוודיגקייט און לעבעדיגקייט און שכל און די דאזיגע אייגענשאפטען הארמא-גירען בשום אופן ניט מיט דער מאנאטאנער מאשין-ארבייט, וואס צאמט און פאראליזירט יעדען סארט פון פיזישער און גייסטיגער ענערגיע.

עס איז גאנץ שייך צו דרשה/נען וועגען דער הייליגקייט און ווירדיגקייט פון ארבייט און שאפען. (און דרך אגב—די דרשנים אליין, די מערסטע, ארבייטען ניט) דאס איז געווען ריכטיג, ווען יעדער כלי, יעדער מלבוש האט אנטהאלטען אין זיך די נשמה, דעם שכל, די אינדיווידואליטעט פון דעם בעל-מלאכה. וואס איז אבער שייך צו ריידען וועגען שאפונג ביי דער איצטיגער צייט, אין דער מאַסען-פראָדוקציע צייט, ווען דער ארבייטער איז ניט מער ווי אן אויטאָמאַט, א גולם; ווען עס פאדערט זיך פון איהם ניט מער ווי אן אומאויפערליכער מע-כאנישער באוועגונגס-פראָצעס פון דער האנט אדער פון א פאָר פינגער, און זיין אינדיווידואליטעט, זיין שכל, זיין גע-שמאַק זיינען לחלוטין ניט נויטיג?

איז דען א וואונדער וואָס דער איד, א לעבעדיגער און אקטיווער, שכל'דיגער מענשליכער טיפ איז אויף זיך מקבל צו ארבייטען 14-15 שטונדען א מעת לעת אין זיין

„גראסערקע“, אדער „סטיישיאנערי“, איידער צו ארבייטען אין שאפ 7-8 שטונדען? איז דען א וואונדער וואס ער וויל טאן ארבייט וואָס באַשעפטיגט זיך שפּילענדיגען אַקטיווען מוח איידער אַן אַרבייט וואָס פאַרגליווערט און פאַראַליזירט איהם? און איז דען א וואונדער, וואס אויך אין סאוועט רוסלאנד ווערט דער איד, אלס א כלל, באשטימט ניט פאר מאשין ארבייט וואס פאדערט בלויז א „האנד“, נאר פאר די צווייגען וואס פאדערען איניציאטיווע און קאפ ארבייט? (ווי אזוי דאס ווירקט און וועט ווירקען אויף די געפיהלען און באציהונגען פון דער ניט אידישער באפעלקערונג—איז אנאנדער פראגע).

עס איז מעגליך, אז די ניט צוגעפאסטקייט פון דעם אידען צו אויטאמאט־ארבייט איז איינע פון אונזערע „קללות“. עס איז מעגליך, אז מיט דער צייט וועט דער אידישער מוח ווערען א—„ככל הגויים־דיגער“. דערווייל אבער איז דאס ניט אזוי. דאָס זאָל אָבער בשום אופן ניט דערקלערט ווערען מיט אידישער שנאה צו ארבייט.

צווישען די וואס פארקלענערען די חשיבות פון די דא דערמאנטע אידישע מדות זיינען דא אזעלכע וואָס זאָגען: די דאָזיגע מדות זיינען א פּראָדוקט פּונ'ם גלות. א פּאַלק וואָס איז אונטערדריקט, שוואַך, איזאַלירט, האָט געמוזט אויסאַרבייטען איין זיך די מדות פון רחמנות שלום צדקה א.נ.וו. דער דאָזיגער קוק איז אן אויבערפלעכליכער. עס איז שוין דא באמערקט געוואָרען אויף אנאנדער פלאץ, אז אידישקייט איז נאר פאר־טיפט און מער פארצווייגט געוואָרען דורכ'ן גלות, זי איז אבער ניט קיין פּראָדוקט פון איהם. דער תנ"ך איז ניט א גלות שא-

פונג. ניט אין זיין געזעצגעבונג, ניט אין זיין נביאישער עטיק און ניט אין זיינע נביאישע זעהונגען פאר דער צוקונפט. די משנה, דער יסוד פון דער תורה-אידישקייט אין איהר גאנצער ווייטערדיגער אנטוויקלונג, איז ניט קיין גלות-פראדוקט. די טויזענט און איינס מצוות וואָס קוועלען ארויס פון דער רחמנות-מדה און קדושה-פאדערונג זיינען פארוואַרצעלט אין דער אידישער נשמה פון סאַמע אָנפאַנג פון דער אידישער גע-שיכטע. דער „והגית בו יומם ולילה“, וואָס איז דער אור-שפרונג פון לימוד התורה, אהבת התורה און כבוד התורה, איז פון די אוראַלטסטע געבאַטען.

נאר אויב איינער וועט זיך איינעקשנען און זיך האלטען ביים געדאַנק, אז דאס כאראקטעריסטישע וואס מיר געפינען אין דער רעליגיע-אידישקייט איז א רעזולטאט פון דעם גלות—וועל איך זיך מיט איהם ניט קריגען. איך וועל נאר צוגעבען; אויב אזוי האָט דער גלות גרויסע, טאַקע גאר גרויסע פארדינסטען...

איך וועל זיך דערביי באנוצען מיט דעם ענטפער, וואס משה מענדעלסאן האט געגעבען א געוויסען גלח אויף דער אויסזעצונג, אז די אידישע מדה פון שלום איז א פראדוקט פון אידישער פחדנות, פייגהייט, הייסט דאס. אויף דעם האט מענדעלסאן געענפערט: עס איז גאנץ מעגליך. נאר אויב אזוי איז פחדנות א געבענשטע אייגענשאפט, א גוואלדיג שיינע אייגענשאפט...

דרך אגב. אז דאָס אידישע פאַלק איז ניט קיין פחדניש פאלק, האט ער באוויזען הן ווען ער האט געלעבט אין ארץ ישראל, הן ווען ער האט פארן הונדערטער הונדערטער יאהרען

זיך מוסר נפש געווען פאר זיין רעליגיע. א פחד'ניש פאלק
לאזט זיך ניט ברענען און בראטען אום ניט נאכגעבען די
פארלאנגען פון שונאים-טיראנען.

מיר וועלען זיך אפשטעלען אויף נאך איין פונקט אין
שייכות מיט'ן אידישען כאראקטער. מ'ווייזט אן, אז צווישען
אידען וואס האלטען זיך ביי דער רעליגיעזער אידישקייט
געפינען זיך ניט ווייניגער, אויב ניט מער, רשעות און
אכזריות און אנדערע מיאוסע מדות ווי ס'געפינען זיך ביי ניט
רעליגיעזע אידען און ביי ניט אידען. מ'דערמאנט די „ראשי
הקהל“, די בעלי „טאקסע“, די כאפערס“, די „מוסרים“ וואס
ווערען געשילדערט אין דער משכילישער ליטעראטור. מען
צייגט אויך אן אויף סתם רעליגיעזע אידען וואָס, ווען עס
קומט צו ענינים פון „בין אדם לחברו“, זיינען זיי שוין גאר
קיין צדיקים ניט.

דארף דא באמערקט ווערען, אויב מיר האלטען שוין
דא ביי דער פרשה פון אפאלאגעטיק, פון זיין א מליץ-יושר
אויף אידען, אז דא איז ניט דער צוועק צו באווייזען, אז דאס
אידישע פאלק איז א פאלק פון „כולו תכלת“. דאס איז ניט
דער צוועק, פונקט ווי עס איז ניט דער צוועק צו באווייזען אז
ניט-אידישע פעלקער באשטייען פון בלויו רשעים. אן ערנסט-
ער אידישער פארשער וועט קיינמאל ניט איגנארירען דעם
פאָקט, אז ביי די אומות העולם האָבען זיך פון אייביג אָן גע-
פונען יחידים-צדיקים, וואס די גמרא באצייכענט זיי אלס
„חסידים אומות העולם“, און אויך האָבען זיך געפונען גרופען,
ארגאניזירטע און ניט ארגאניזירטע, פון ניט אידישע מענשען
וואָס האָבען געלעבט אן עטישען לעבנסשטייגער. אזוי קאָן ער

אויך ניט פארלייקענען, אז ביי אידען האבען זיך געפונען און געפינען זיך עד היום רעליגיעזע אידען, יחידים און גרופען, וואס זיינען רשעים און אכזרים. דא רעדט זיך אבער פון דאס כאראקטעריסטישע און פערמאנענטע וואס איז דא ביי אידישקייט און אידען. דאָ רעדט זיך פון דער געשיכטע פון דעם אידישען פאלק און די געשיכטע פון די ניט-אידישע פעלקער. שטעלענדיג זיך אויף דעם דאזיגען פונקט מוז דער אידישער פארשער קומען צום געדאנק, אז אי אין די תקופות פון מצרים-אשור-בבל-פרס-יון-רוים, אי אין דעם מיטלאַלטע און אין גאר די לעצטע תקופות—האט זיך דאס אידישע פאלק אויסגעצייכענט מיט א געזעלשאפטליכען, משפחה און פער-זענליכען לעבען פון שיינקייט און גייסטיגקייט, וואס מיר געפינען ניט ביי קיין אומה ולשון. און דאס ווערט אנערקענט ניט נאָר פון אידישע „אתה בחרתנו/קעס“, נאָר אויך פון ניט אידען וואס שטודירען דאס אידישע לעבען און די אידישע געשיכטע אהן אנטיסעמיטישע פניות. צווישען די ניט אידען פון דעם סארט געפינען זיך אויך אזעלכע, וואס האלטען, אז דאס וואָס מיר רופען „אידישע עטיק“, „אידישע וועלט אָנ-שוואַנג“, איז דאָס ערליכסטע און ווינשענסווערטסטע צו וועלכע דער מענש דארף שטרעבען.

איך האַלט ניט פאר נויטיג צו בריינגען נאָך ראיות פון דער אידישער געשיכטע און פון דער ניט אידישער געשיכטע, די אלטע און מאדערנע, צו באגרינדען דאס וואס איז דא גע-זאגט געווארען. איך וועל דאס ניט טאן, ווייל איך פיהל, אז איך בין לחלוטין פריי פון שנאה געפיהלען צו די מאסען פון די ניט אידישע פעלקער וואס האבען פאר טויזענטער יאהרען

געהאלטען אין איין מאכען שחיטות איינע אויף די אנדערע
און מיט א באזונדער אכזריות פארגאסען אידיש בלוט. איך
קאן ניט טראגען קיין האס צו זיי, ווילד און אכזריות'דיג ווי
זיי זיינען געווען און זיינען נאך, וויל ניט זיי זיינען שולדיג
אין דעם.

שולדיג אין דעם זיינען—פריהער געצענדינסט. דאס איז
געווען דער קוואל פון אלדאסבייז אין די גאר אלטע צייטען.
דערנאך—קריסטענטום און מאכמעדענטום וואס אלס צווייגען
פון יודענטום האבען זיי געהאט די פאטענציעלע מעגליכקייטען
צו אויסאיידעלערען און „אויסמענשען“ די פעלקער—זיינען
אבער געווען סבות און תנאים וואָס האָבען ניט דערלאָזט, אז
די דאזיגע פארבארגענע מעגליכקייטען זאלען ווערען רעאלי-
טעטען. («סבות און תנאים»—וואס זיינען זיי א זעהר פאר-
פלאנטערטע חקירה). עס איז געווען איין פאלק אויף דער
וועלט וואס האט זוכה געווען, יא, זוכה געווען, זיך דערשלאג-
ען צו דער תורה, און נאר דער תורה, אין פארבינדונג מיט
געוויסע גינסטיגע „סבות און תנאים“, איז געלונגען מאכען
פון דעם אידישען פאלק דאָס וואָס ער איז...

פאר טויזענטער יאהרען האט זיך דאס אידישע פאלק
דערצויגען אויף זיין תורה. און געווען איז זי ניט נאר דאס
אייגענטום פון יחידים (רבנים, כהנים) און זיך ניט אויסגע-
דריקט בלויז אין געוויסע אבסטראקציעס—נאָר געוואָרען איז
זי דאָס אייגענטום פון יעדען אידישען פאלקס־מענש און איינ-
געקריצט האָט זי זיך אין יעדען גערוו פון זיין נשמה און אנט-
פלעקט האט זי זיך אין יעדען ריהר, יעדער געוואוינהייט,
יעדען אקט פון זיין אלטעגליכען לעבען. און געלערענט האט

דער איד זיין תורה דורך יעדער תפלה און זמירה, דורך יעדען מאמר חז"ל און פסוק רש"י, דורך יעדען דין פון שלחן ערוך און יעדען פאלקס-מנהג. און אזוי—טאג איך—טאג אויס. יעדען שבת און יעדען יום טוב, און שטענדיג האבען ארום איהם און אין איהם געשוועבט די געשטאלטען פון זיינע נביאים און תנאים און אמוראים און גאונים און צדיקים און קדושים און טהורים—און זיי האבען דאס דעם אידען גע-האלטען אין איין מקדש זיין און מטהר זיין, גייסטיגען און לייטערען...

און אפילו די פושעים און רשעים פון דעם אידישען פאלק—כל זמן אין זיי האט נאך געטליעט א ניצוץ פון תורה און רעליגיע, איז זיי זייער רשעות ניט איינגעגאנגען... זיך „געווארען“ מיט איהר... און זי האט זיי אזוי לאנג בא-אומרוהיגט ביז זיי זיינען סוף כל סוף געווארען „בעלי תשובה“...

עס איז דאריבער קיין חדוש ניט אין דעם, וואס דער איד איז געווארען דאס וואס ער איז, פונקט ווי עס איז קיין חידוש ניט אין דעם, וואס דער ניט-איד איז געווען דאס וואס ער איז געווען...

דורך דעם וואס ארץ ישראל פארגייט אויפ'ן וועג פון אנדערע פעלקער; דורך דעם וואס „ככל הגויים דיגקייט“ ווערט א אידעאל; דורך דעם וואס ארץ ישראל נעמט אן בלויז א אידישע, דאס הייסט א העברעאישע פארם און פארווארפט דעם אידישען אינהאלט—רייסט זי אפ דעם אידישען פאלק פון זיין געשיכטע און רייסט ארויס פון איהם זיין אמת'ע נשמה...

אבער ניט נאר דאס. א וועלטליכע אידישקייט טויטעט
 ניט נאָר די אידישע נשמה. זי גול'ט אויך אוועק פון דער
 מענטשהייט א טייערען אוצר פון אריגינעלען שאפען, פון אריי-
 גינעלע ביישטייערונגען. ווייל ניט אין קונסט און ניט אין
 וויסענשאפט דארפען באשטיין די מתנות וואס דאס אידישע
 כאפרייטע פאלק קאן געבען דער וועלט, נאר אין תורה, אין
 דארשט צו גאט, אין הייליגען דעם מענשען, אין באזינגען
 דאס לעבען, אין „תקון עולם במלכות שדי“.

א וועלטליכע ארץ ישראל פיהרט ניט צו „תחית היהדות“
 נאר צו א מין „חכמת ישראל“. א „חכמה“ וואָס האָט א אינ-
 האַלט און אינטערעס פאר פארשידענע מינים קולטוריסטען,
 אָבער ניט פאר די גרויסע אידישע פּאָלקס־מאַסען.

די אידישע מאסען אין ארץ ישראל וועלען ניט קענען
 לעבען מיט דער ארץ ישראל'דיגער „תרבות“, פונקט ווי די
 אידישע מאסען איבער דער גאנצער וועלט לעבען ניט מיט'ן
 העברעאזיס און אידישיזם. די אידישע מאסען אין ארץ ישראל
 וועלען ריידען און לייענען העברעאיש. געניסען פון העברע-
 אישען טעאטער, הנאה האבען פון אלע מינים „סטאנציעס
 פאר רוה און קולטור“. דורך דעם אבער וועט דאס אידישע
 פאלק אין ארץ ישראל ווערען ניט א באנייט פאלק, נאר א
 ניי פאלק, ריכטיגער—א העברעאיש־שפרעכענדער שבט, וואס
 האט קיין גייסטיגע פארבינדונג ניט, ניט מיט דעם טויזענטער-
 יעריגען תורה־אידענטום און ניט מיט די מיליאנען אידישע
 מאסען וואס זיינען צושפרייט איבער דער גארער וועלט און
 לעבען אויף די שבעים לשונות און קולטורען. ווייל בלויז

די תורה אידישקייט איז א פארבינדענדער פאקטאר אין צייט
און אין שטח.

א העברעאיש־שפרעכענדער שבט אין ארץ ישראל איז
געוויס אידישער ווי א אידישיסטישער שבט ערגעץ אין
ביראָ בידושאָן, אויב דאָרט זאָל אַזאַ שבט אנטשטיין. דאָס קאָן
אבער ניט הייסען די „תחיה“, א פשיטא שוין די „גאולה“.
דאס איז ניט מער וויל א צוגאב פון א נייער מדינה צו די שוין
עקזיסטירענדע מדינות, און דערצו א ארימע, צרה'דיגע
„באלקאניזירטע“ מדינה. א מדינה וואס וועט האבען שטענדי־
גע סכסוכים מיט איהרע אראבישע שכנות, א מדינה וואָס
וועט האבען די אלע איבלען פון פאליטיק, דיפלאמאטישע
שקרים, מיליטער, שפיאנעריי, שאוויניזם—אבער ניט די
זיכערקייט און סטאביליטעט פון די עלטערע, גרעסערע און
קלענערע, מדינות.

ארץ ישראל פארדינט צו ליידען פאר איהר די גרעסטע
יסורים און בריינגען פאר איהר די גרעסטע קרבנות, אויף
וויפיל זי דערמעגליכט ארויסצוראטעווען די ליידענדע אידישע
מאסען פון גלות און זיי באזארגען מיט פרנסה. יא, פרנסה.
ניטא וואס זיך צו שעמען מיט דעם דאזיגען גשמיות'דיגען
און פראזאאישען ווארט. ארץ ישראל פארדינט נאך מער די
גרעסטע יסורים און קרבנות, אויב, אלס א צוגאב צו פרנסה
וועט אין איהר און דורך איהר באנייט ווערען די תורה אי־
דישקייט אין איהר גאנצער טיפקייט און אוניווערסאליטעט.
זי פארדינט אבער זעהר זעהר ווייניג, ווען זי ווערט בלויז א
מקום מקלט פאר דער וועלטליכער „תרבות“, אדער „חכמת
ישראל“.

4.

דער וואס וועט מסכים זיך מיט די מיינונגען וואס זיינען דא ארויסגעבראכט געווארען אין שייכות מיט'ן קאמוניזם און וועלטליכען ציוניזם אלס ענטפערס אויף דער אידישער-פראגע—וועט נאך מער מסכים זיין מיט דער געגנערשאפט צום אידישיזם און העברעאזים אלס פארמען פון „קולטוריזם“, וואָס באצוועקט צו לייען די אידישקייט-פראגע.

דער אידישיזם איז ניט נאר ניט ווינשענסווערט, ווייל ער בילדעט מיט זיך די סאמע ארימסטע פארמען פון אידישער גייסטיגקייט. ער איז אויך אונמעגליך. אביעקטיוו אונמעגליך. און אום צו באווייזען זיין אונמעגליכקייט איז גענוג זיך אפ-צושטעלען אויף דער אידישער ווירקליכקייט אין דער געגענה-ווארט און אויף א וויילע אנשטריינגען די פארשטעלונגס-קראפט אריינקוקען אין דער נאהענטער צוקונפט.

סאוועט רוסלאנד דערמוטיגט און שטיצט אויף א מלוכה'שען פארנעם דעם אידישיזם. און דער רעזולטאט איז—א פולשטענדיגער דורכפאל. אין פוילען, וואו עס גע-פינט זיך נאך די גרעסטע אידיש-שפרעכענדע באפעלקערונג אין דער וועלט, האט דער אידישיזם יא א שטיקעל אחיזה. ווייסען מיר אבער, אז דאס נעמט זיך דערפון, וואס פוילען האָט גע'ירש'נט דעם אַנטיסעמיטיזם פון צאָרישען רוסלאַנד און איהם נאך צוגעזאלצען מיט היטלעריזם. פון די אידישע מאסען ווערט אוועקגערויבט די מעגליכקייט פון דערציהונג און בילדונג אין די ניט אידישע שולען. ממילא איז אזא

צושטאנד גינסטיג פאר'ן אידישיזם. ווי אבער דער אנטיסע-
מיטיזם וועט שוואכער ווערען, און דאס איז דאך די האפנונג
און וואונש פון יעדען אידען; ווי נאר די באגרעניצונגען
אויפ'ן פעלד פון דערציהונג און בילדונג וועלען אפגעשאפט
ווערען, און דאס איז דאך ווידער דער וואונש פון יעדען
אידען—אזוי הויבט אן דער אידישיזם פארלירען זיין באדען.
נאר אפילו ביי דער איצטיגער צייט, מיט אלע „גינסטיגע“
תנאים פאר'ן אידישיזם, איז דאך באוואוסט, אז די אידישע
יגענד—אדער זי רייסט זיך צו דער פוילישער „קולטור“,
אדער צום חלוציזם, דאס הייסט צו העברעאיש און ארץ
ישראל.

קומען מיר צו אמעריקא, וואו ס'געפינט זיך דער
גרעסטער אידישער ישוב אין דער וועלט, ווייסען מיר ווידער
וואס פאר א פנים דער אידישיזם האט. ער פארנעמט קיין
פלאץ ניט, ניט אלס אידעאלאגיע און ניט אלס באוועגונג.
ער פארנעמט קיין פלאץ ניט צווישען די אידיש-שפרעכענדע
און אידיש-לייענדע מאסען, רעליגיעזע און ניט רעליגיעזע.
א פשיטא שוין, אז פון איהם איז קיין סימן און זכר ניטא
צווישען דער היגעבארענער און הידערצויגענער ענגליש-
שפרעכענדער אידישער באפעלקערונג. און די דאזיגע בא-
פעלקערונג איז שוין גאנץ וויכטיג און באדייטענד, הן אין
כת, הן אין איינפלוס. אונז זיינען אויך באקאנט די רעזולטאטען
פון דער אידישיסטישער דערציהונג אין אלע איהרע פאר-
צווייגונגען פאר די לעצטע פינף און צוואנציג יאהר בערך.
די דערציהונג פאר וועלכע עס ארבייטען אידישיסטישע
עסקנים, שרייבער און לערער מיט אמת אידעאליסטישער

איבערגעבענקייט. אונז זיינען אויך באקאנט די דערפאלגען פון די באמיהונגען פאר'ן אידישען טעאטער און אידישען בוך . . .

עס קען זיין א פראגע, צי מ'זאל זיך פרעהען אדער טרויערען אויפ'ן קלאגעדיגען מצב פון אידישיזם אין אמעריקא. איך האלט, אז עס איז ניטא מיט וואס זיך צו פרעהען. מ'קאן זיין א ביטערער געגנער פון דעם אידישיזם און דאך כלל ניט שעפען קיין נחת פון זיין צרה'דיגען צושטאנד. צוליב גאר אנאנדער טעם: דער דאזיגער מצב איז ניט א רעזולטאט פון באוואוסטזיניגער געגנערשאפט צום אידישיזם מצד די אידישע מאסען. נאר—פון גלייכגילטיגקייט און טעמפטקייט בכלל צו יעדער זאך וואס האט עפעס אין זיך פון קולטור און גייסטיגקייט.

ווי די מעשה זאל ניט זיין—דער פאקט בלייבט א פאקט. אנדערע קענען זיך טרייסטען: דער אידישיזם איז א יונגער „איזם“. ער האט נאך קיין צייט ניט געהאט שלאגען ווארצלען אינ'ם פאלקס-לעבען. אננעמענדיג, אז 25-30 יאהר איז א יונגער עלטער ביי א „איזם“, מוזען מיר דאך אנער-קענען אז די נחמה מיט „יונגקייט“ איז א פאלשע נחמה, א זעלבסט-נארעריי. דער אידישיזם וואָלט אפשר מיט דער צייט געווארען א אידעאל-באוועגונג, ווען מיר זאלען האבען אין אמעריקא, פונקט ווי אין פוילען, א יונגען אידיש-שפרעכענד-ען דור, א היגען אדער א שטענדיג אימיגרירענדען. איז אבער ניט אזוי. דער אלטער אידיש-שפרעכענדער און אידיש-לייענ-דער דור שטארבט אפ פיזיש און גייסטיג, (גייסטיג—ער ווערט אויך אלץ מער אמעריקאניזירט). אין דער זעלבער

צייט וואקסט אויס א פולשטענדיג אמעריקאניזירטער ענגליש־
שפרעכענדער דור, וואס וועט מיט דער צייט בילדען מיט זיך
דאס אידישע פאלק אין אמעריקא. אויף וועמען קאן דער
אידישיזם לייגען זיין האפנונג?

אבער ניט דאס איז די איינציגע סבה. עס איז דא נאך
א סבה: דער אידישיזם האט פאר זיך קיין צוקונפט ניט,
ווייל ער באזיצט ניט קיין אייגענשאפט, מיט וועלכער ער זאל
באפרידיגען אירגענד וועלכער אידיש־מענטשליכער נויט. די
מיליאנען אידען אין אמעריקא קענען זיך אויסלעבען עקא-
נאָמיש, סאָציאל און גייסטיג־קולטורעל אהן דער אידישער
שפראך־קולטור.

געוויס. הונדערטער טויזענטער אידען אין אמעריקא
ריידען און לייענען אידיש. דאָס איז אבער ניט אידישיזם.
פונקט ווי עס איז ניט קיין אידישיזם, דאָס וואָס מיליאנען
פרומע אידען איבער גאר דער וועלט ריידען און לייענען
אידיש און לערנען זייערע קינדער אידישקייט אין א אידישער
איבערזעצונג.

דאָ רעדט זיך וועגען אידישיזם ווי וועגען אלס א נייע
תורה, וואס פרעטענדירט צו פארנעמען דעם פלאץ פון דער
אידישער רעליגיע, צו דינען אלס קוואל פאר א נייעם קולטור-
גייסטיג לעבען. אלס אזעלכער איז ער לחלוטין פרעמד צו
אלע שיכטען פונ'ם אידישען פאלק.

געוויסע אידישיסטישע זשורנאליסטען שטעלען אוועק
דעם אידישיזם אלס א געגענוואץ צו אסימילאציע און אלס א
שמירה פאר איהר. איז דאס ניט קיין בטלנות? פון דעם אי-
דישיזם קאן קיין שפור ניט בלייבען און דאס אידישע פאלק

וועט בלייבען לעבען. קיין איין אידיש קינד זאל ניט קריגען קיין אידישיסטישע דערציהונג און אויסוואקסען א באוואוסט-זיניגער נאציאנאלער איד. קאן מען זיך דאס ניט פארשטעלן-ען? נאך מער. עס איז גאנץ מעגליך אז ניט נאר זאל דער אידישיזם פארשווינדען נאָר אויך אידיש. — דאָס הייסט, מען וועט מער ניט ריידען קיין אידיש און ניט לייענען אידיש, און דאָך זאל בלייבען א אידיש פאָלק אין אמעריקא וואָס זאל זיינען אידישע קולטורעלע נויטען באפרידיגען דורך דער ענגלישער שפראך. פאָקטיש האָבען מיר שוין צענדליגער טויזענטער איידען פון דעם סאָרט, און זיי זיינען באוואוסטזיניגע נאציאָנאלע אידען.

איך באטאן נאך אמאל. עס איז ניטא קיין איין באדייט-ענדער אידישער שיכט אין אמעריקא וואס איז „פאראינטער-סירט“ אין אידישיזם. חוץ — א צאָל אידישע שרייבער, דער-ציהער און עסקנים פאר'ן אידישיזם. מ'קאן אויך אפשר אריינ-רעכענען אין חשבון די אידען וואָס האָבען ליב אמאָל הערען א אידיש לידעל, א אידיש ווערטעל. אז דער אידישיזם זאָל זיך אָבער שטיצען אויף דער דאָזיגער „ליבשאפט“ — דאָס דיינק איך וועלען ניט צוגעבען אפילו די פייערדיגסטע אידי-שיסטען, אויב זיי זיינען נאָך מסוגל צו זעהן, וואָס עס טוט זיך ארום זיי.

איך שליס מיין באטראכטונג וועגען אידישיזם מיט דער באהויפטונג, און איך דיינק, אז יעדער וואס האט א קלאר אויג וועט מיט מיר מסכים זיין, אז דער אידישיזם האט קיין מעגליכקייט ניט צו פארנעמען אפילו דעם מצומצם'דיגסטען פלאץ אין דעם גייסטיגען לעבען פון דעם אידישען פאָלק.

דער אידישיזם האט קיין מעגליכקייט ניט—טראץ די באמי-
הונגען פון די „אידישע קולטור-געזעלשאפטען“ דא און דארט,
און טראץ די אידישיסטישע „וועלט קאנגרעסען“ וואס וועלען
אפגעהאלטען ווערען.

5.

דאס וואס איז געזאגט געווארען וועגען אידישיזם קאן
געזאגט ווערען וועגען דעם העברעאיזם אין די גלות לענדער.
וועגען דעם העברעאיזם, לויט ווי ער ווערט אויפגעפאסט פון
די מאדערנע העברעאישע משכילים. און זאל דא באמערקט
ווערען, אז דער העברעאיזם געפינט זיך אין א מער אומ-
גינסטיגער לאגע ווי דער אידישיזם. דער אידישיזם האט דעם
זכות פון א לעבעדיגען אידיש: מיליאנען אידען ריידען אידיש
און הונדערטער טויזענטער אידען, און אפשר מיליאנען, ליי-
ענען אידיש. דער העברעאיזם אין די גלות לענדער האט ניט
דעם זכות.

עס איז אמת. דער העברעאיזם האט יחוס. זכות אבות.
דער זכות פון דער טויזענט-יעהריגער תורה-אידישקייט. דאס
איז א מעכטיגער כח זיך שטיצען אויף איהם. אויב אזוי,
בלייבט קיין אנדער ברירה ניט פאר'ן העברעאיזם ווי זיין
פארווארצעלט אין דער דאזיגער אידישקייט, זיך דורכגע-
דרונגען מיט איהר גייסט און טענדענצען. דאס וועט דער-
מעגליכען די עקזיסטענץ פון דעם העברעאיזם אויך אין זיין
וועלטליכען תוך. אזא פאל האבען מיר געהאט אין שפאניען,
אין דער „גאלדענער תקופה“ פון אידישען שאפען. אויב
אבער דער העברעאיזם וועט זיין א „בריאה חדשה“, דאס

הייסט, ער וועט אין זיין סאמע שורש זיין א וועלטליכער, אזוי וועט אויך זיין וועלטליכקייט ניט האבען קיין כח־הקיום. אז דער וועלטליכער העברעאזים קאן לעבען בלויז בזכות אבות—האבען מיר גענוג ראיות.

לאמיר נעמען די העברעאישע דערציהונג.

אין אמעריקא זיינען דא צענדליגער טויזענדער אידישע קינדער וואָס קריגען א תלמוד תורה און ישיבה ערציהונג. איז די דאזיגע דערציהונג אן אויסדרוק פונ'ם וועלטליכען העברעאזים? געוויס ניט. ניין־און־ניינציג פראָצענט פון די עלטער־רען, און אפשר אלע הונדערט, האָבען אין זיך קיין סימן ניט פונ'ם וועלטליכען העברעאזים. נאך מער. די העברעאישע לערער וואס זיינען לויט זייער גייסט און געדאנקען־גאנג וועלטליכע העברעאיסטען דארפען טאג־אין, טאג־אויס „קנעלען“ מיט די עלטערען מכח דער חשיבות פון דער מאַ־דערנער העברעאישער שפראך און ליטעראטור.

טא וואס באוועגט די דאזיגע עלטערען צו געבען זייערע קינדער א תלמוד תורה, אדער ישיבה דערציהונג? דער רעליגיעזער געפיהל. א שוואכער, א לויזער, א פרימיטיווער. ער איז אבער דער באוועגענדער כח פאר דער אידיש־העברעאישער דערציהונג אין אמעריקא.

א צווייטער פאקט.

הונדערטער טויזענטער אידישע עלטערען אין אמעריקא געבען ניט זייערע קינדער א אידישע דערציהונג. פאר וואָס איז דאָס אזוי ?

דערציהער און דערציהונגס־עסקנים ברעכען זיך די קעפ אויף דער דאזיגער פראגע. מ'געפינט אלערליי אורזאכען

דערפאר. אין דער אמת'ן אבער איז מער ניטא ווי איין און איינציגע אורזאך, אדער זי איז די פונדאמענטאלע אורזאך: עס פעהלט ביי די דאזיגע אידישע מאסען דער רעליגיעזער געפיהל. זייערע הייזער זיינען אויסגעליידיגט געווארען פון יעדען טראדיציאנאלען סימן. עס איז ניטא קיין שבת, קיין יום טוב, ניטא קיין פארבינדונג מיט דער שול. עס איז קיין זכר ניטא פון תורה, פון ליבע צו תורה און כבוד התורה. פון וואנעט זאל זיך נעמען די באדערפעניש צו געבען דעם קינד א אידישע דערציהונג?

דאס מיינט ניט, דרך אגב, אז די דאזיגע אידישע מאסען זיינען „אסימילירט“. כלל ניט. די מערסטע פון זיי זיינען „שטאלצע אידען“. זיי זיינען „אש להבה“ אויפ'ן אנטיסעמיט-יזם. פילע פון זיי העלפען אפילו אין דער ארבייט פאר ארץ ישראל. געוויס וועלען זיי זיך באטייליגען אין דעם בויקאט געגען היטלערלאנד. דאס אלץ האט אבער א קליינע שייכות מיט אידישער דערציהונג. ווייל כל זמן עס איז ניטא קיין רעליגיעזע באדערפעניש איז ניטא קיין שורש פון וואנען אידישע דערציהונג זאל ארויס וואקסען.

און ווען עס איז ניטא קיין רעליגיעזע באדערפעניש איז אויך ניטא קיין פרוכטבארער באַדען פאר וועלטליכער העברעאישער דערציהונג און אפילו—פאר דער אידישיסטי-שער דערציהונג. עס איז א סך צו ריידען וועגען דעם. די אבער וואס שטייען נאהענט צום דערציהונגס-וועזען וועלען אנערקענען די ריכטיגקייט פון דער דאזיגער באהויפטונג. דאָס וואָס איז דאָ געזאָגט געוואָרען וועגען דעם וועלט-ליכען העברעאיזם באציהט זיך אויף אמעריקא און אויף די

לענדער, וואו די עקאנאמיש-פאליטישע לאגע פון אידען איז ענליך צו דער אין וועלכע אידען אין אמעריקא געפינען זיך. אין ארץ ישראל איז דער מצב א גאנץ אנדערער. דארטען איז דא פלאץ פאר'ן וועלטליכען העברעאזים ווי ער איז. דארטען איז העברעאיש ניט נאר א נאציאנאלער ענין, נאר א באדערפעניש פון א פערזענליכען כאראקטער. דארטען איז דער לימוד פון העברעאיש ניט איינער צווישן אנדערע לימודים, נאר העברעאיש איז די שפראך פון אנדערע לימודים. די סבות דערפון זיינען גוט באוואוסט. און זיי זיינען אויך די סבות וואס האבען געמאכט העברעאיש פאר א לעבעדיגער שפראך אין ארץ ישראל. ממילא איז דארטען העברעאיש ניט א „איזם“, ניט א „תרבות“—באוועגונג, נאר א רייך-מענשליכע גויט, א ווירקליכקייט וואס קאן יא אדער ניט זיין פארבונדען מיט דער תורה-רעליגיע אידישקייט.

דעם פלאץ וואָס העברעאיש פארנעמט אין ארץ ישראל אינ'ם גאנצען לעבען פארנעמט ער, כאטש אין א פיל בא-גרענעצטער מאס, אויפ'ן פעלד פון דערציהונג אין פוילען, ליטא און אין געוויסע טיילען פון רומעניען. אין די דא-זיגע לענדער עקזיסטירט די פיל פארצווייגטע „תרבות“ בא-וועגונג, וועמעס סיסטעם פון דערציהונג איז כמעט ענליך צום סיסטעם אין ארץ ישראל. דאס הייסט, די וועלטליכע לימודים, אמת וועלטליכע, ווי די פארשידענע צווייגען פון וויסענשאפט, ווערען געלערענט אויף העברעאיש. דערצו זיינען די תרבות-שולען אין גייסט און שטרעבונג חלוציסטי-שע — זיי זיינען מכשיר, דירעקט און אומדירעקט, די תלמידים צו גיין קיין ארץ ישראל. זייער העברעאזים איז

דאריבער ניט אפהענגיג פון דער רעליגיע אידישקייט.
דאס קאן אבער ניט זיין אין אמעריקא און אין אנדערע
לענדער, וואו די אידישע קינדער קריגען זייער וועלטליכע
דערציהונג אין די רעגירונגס-שולען. אויב די דאזיגע קינדער
קריגען אירגענד-וועלכע אידישע דערציהונג איז זי אין איהר
אינהאלט א תורה-רעליגיעזע—חומש, נביאים, רש"י, א.ז.וו. זי
שליסט ניט אויס די מאדערנע העברעאישע ליטעראטור, אויב
די קינדער זיינען דערוואקסען צו איהר. דער עיקר אבער
זיינען די לימודים פון א רעליגיעזען תוך.

אונזערע מאדערנע העברעער וואלטען געוואלט, אז אויך
אין אמעריקא און אין אנדערע צו איהר ענליך לענדער זאל
דער וועלטליכער העברעאיזם פארנעמען דעם אויבען-אן אין
דעם דערציהונגס-סיסטעם. זיי וואלטען אויך געוואלט, אז
די תורה-לימודים זאלען געלערענט ווערען אין א וועלט-
ליכען גייסט. דערווייל אבער איז דאס מער ניט געבליבען
ווי א וואונש.

די באדענלאזיגקייט פון דעם וועלטליכען העברעאיזם אין
שייכות מיט דער דערציהונג פון דער קליינווארג איז אויך
צו געפינען אין איהם ווען ער שטעלט מיט זאך פאר א באווע-
גונג פאר דערוואקסענע. עס זיינען אין אמעריקא, למשל, גע-
גרינדעט געווארען אלערליי העברעאישע „אגודות". צוריק
מיט 20 יאהר איז דא געשאפן געווארן א „הסתדרות עברית".
און דער שרייבער פון די דאזיגע שורות איז געווען איינער
פון איהרע גרינדער; צוריק מיט א יאהר צען, ווען ביאליק
ע"ה האט באנוכט אמעריקא האט די ציוניסטישע ארגאני-
זאציע זיך באנוצט מיט זיין באזוך און פרובירט, מיט אן

אמת'ן אדער ניט אמת'ן רצון, צו שאפען דא א סארט „תרבות“ באוועגונג. די דאזיגע אלע באמיהונגען אבער האבען צו גאר ניט געפירט, טראץ דעם וואס מיר האבען דא אין לאנד פילע פילע צענדליגער טויזענטער אידען וואָס קאָנען העברעאישע אבער ניט נאר איז ניט געלונגען צו שאפען א העברעאישע פאלקס-באוועגונג פאר דער העברעאישער דערציִהונג און ליטעראטור. עס האט זיך אפילו ניט איינגעגעבען ביזן היינטיגען טאג צו ארגאניזירען די העברעאישער, הונדערטער און טויזענטער, ביי וועמען העברעאיש איז דער איינציגער, אדער הויפט תוך פון זייער נשמה.

די „הסתדרות עברית“ אין אמעריקא געפינט זיך כמעט אין דער זעלבער לאגע ווי די — „אידישע קולטור געזעל-שאפט“... דאָס איינציגע קאָנקרעטע און פּאָזיטיווע וואָס די „הסתדרות“ האָט געשאַפען ביז איצט איז די וועכענטליכע ציי-טונג „הדואר“ און דאס — א דאנק דער אויסערגעוויינליכער ענערגיע און עקשנות פון איהר רעדאקטאר מנחם ריבאלאָוו, ער האָט דאָס ווי עס איז אָפּגעווישט די חרפה פון העברעענ-טום אין אמעריקא אי מיט'ן „הדואר“, אי מיט אַנדערע העברעאישע ליטעראַרישע אויסגאַבען וואָס זיינען אונטער זיך רעדאַקציע דערשינען.

גאַר די לעצטע צייט באמערקט זיך אַ לעבעדיגערע טעטיגקייט אין די העברעאישע קרייזען. עס איז אָבער זעהר צווייפּעלהאַפט אויב דאָס וועט ענדערען דעם צושטאַנד פון העברעאיש אין אמעריקא.

און שולדיג אין דעם קלאַגעדיגען מצב פון דעם וועלט-ליכען העברעאישן צווישען דעם 4-מיליאַניגען אידענטום אין

אמעריקא—זיינען ניט די העברעער, די פירער פון העברע-
איזם און די מאסען העברעער, נאר דער העברעאיזם גופא.
ער קאן ניט לעבען אלס א זעלבסטשטענדיגער „איזם“, אין
אזא לאנד ווי אמעריקא.

איך האב זיך דא אפגעשטעלט אויפ'ן אידישיזם און העב-
רעאיזם בלויז מצד זייער מעגליכקייט, ווייל אין שייכות צו
זייער ווינשענסווערטקייט אלס ענטפערס אויף דער אידיש-
קייט-פראגע קענען זיי אינגעשלאסען ווערען אין די בא-
טראכטונגען וועגען דער ווינשענסווערטקייט פון דעם קאמונ-
יזם און דעם וועלטליכען ציוניזם.

דאָ זאָל אָבער צוגעגעבען ווערען, אז אידישקייט אין
אמעריקא און אין אנדערע לענדער ענליך צו איהר, קאן זיין
ענטוועדער א רעליגיעזע, אין דער אדער יענער פארמע, אדער
זי קאן גאר ניט זיין. דאָס איז איינס. צווייטענס—אויב עס וועט
לעבען א רעליגיעזע אידישקייט, אויב מיר וועלען האבען
שולען, תלמוד תורה'ס, ישיבות, שבתים און ימים טובים
(כאטש ניט אין דער „שטעטעל“ פארם)—וועט אין זייער
זכות אויך געניסען העברעאיש און העברעאיזם, און גראַדע
איז א פולער מאָס. און אויב איהר ווילט — וועלען אפילו
בלייבען שיריים פון אידיש און אידישיזם. וועט אָבער דאָס
רעליגיעזע אידישקייט פארשווינדען, ווי עס גלויבען וועלט-
ליכע אידען, דעמאָלט איז אויך אַן-עק-אַ-סוף מיט דעם בי-
סעל וועלטליכע אידישקייט וואָס מיר פאַרמאָגען נאָך אין די
גלות לענדער.

ביים שלום וועגען דעם דאָזיגען ענין זאָל אויך צוגעגע-
בען ווערען: דער אידישיזם און העברעאיזם, פונקט ווי דער

אידישער קאמוניזם און וועלטליכער ציוניזם, זיינען היס-
טאריש בארעכטיגט און האבען אויך זייערע פארדינסטען.
איך וועל נאך גיין ווייטער. דאס געזונט-מענשליכע און
אידישע וואָס געפינט זיך אין דער מאָדערנער העברעאישער
ליטעראטור, ווי א שטייגער געוויסע שאַפונגען פון ביאַליק,
עגנון און זייער גלייכען, און אויך דאס אידישע וואס געפינט
זיך אין דער אידישער ליטעראטור, ווי א שטייגער געוויסע
שאפונגען פון ליעסין, יהואש און זייער גלייכען—וועט אריין
אינ'ם גרויסען אוצר פון דער אידישער יצירה און זיין חשוב
און טייער אויך צו תורה-רעליגיע אידען. דערמיט אבער וועט
זיך ענדיגען די ווירקונג פון דער וועלטליך-אידישער קולטור
אויף די צוקונפטיגע אידישע דורות.

נאך דעם ווי איינער וועט אנערקענען די ריכטיגקייט פון
די באטראכטונגען און אויספיהרונגען וואס זיינען דא ארויס-
געבראכט געווארען, וועט ער האבען א לאגישע רעכט צו
פרעגען: אויב די פארשידענע פארמען פון דער וועלטליכער
אידישקייט קענען ניט דינען אלס ענטפער אויף דער אידען
און אידישקייט פראגע און קענען ניט בילדען קיין קוואל
פאר'ן גייסטיגען לעבען פון דעם אידישען יחיד—וואס ענט-
פערט יא, און וואס בילדעט יא?

וואס ענטפערט יא
אויף דער אידישער פראגע?

די תורה-רעליגיע-אידישקייט. דאָס איז דער ענטפער
אויף דער אויבענגעשטעלטער פראַגע.

אפשר האָט זיך שוין דער לייענער אָנגעשטויסען, אז ער
וועט צוגעפיהרט ווערען צום דאָזיגען ענטפער. אויב יאָ—האָט
ער ניט געמאכט קיין טעות. עס איז אבער דא נויטיג צו בא-
מערקען, אז פון דעם וואס איז ביז אהער געזאגט געווארען
וועגען דער תורה-רעליגיע אידישקייט, קאן נאך ניט בולט
ווערען די ראלע וואס די דאזיגע אידישקייט איז ביכולת צו
שפילען, אלס ענטפער אויף דער אידישער פראגע, אין דער
צוקונפט. דא וועלען מיר זיך אפשטעלען אויף דער דאזיגער
ראלע.

בנוגע דער פראַבלעם פון קיום האומה, דארף דא ביים
אָנפאַנג געזאָגט ווערען, אז אין דעם גרינטליכען אונטערשיד
צווישען דעם מהות פון דער תורה אידישקייט און דער וועלט-
ליכער איז אויך איינגעשלאָסען דער צוגאַנג צו דער דאָזיגער
פראַבלעם, איהר אויפפאַסונג.

ביים וועלטליכען אידען מיינט קיום האומה שפראַך-לאנד
קיום. דאָס הייסט, אז די באזיצונג פון אן אייגענער שפראַך,
אידיש אדער העברעאיש, און פון אן אייגען לאַנד איז גענוג
צו געבען דעם אידישען פאַלק דעם כח-הקיום און דעם זכות-
הקיום. ביים תורה-רעליגיע אידען איז דאָס ניט גענוג. שפראַך

און לאַנד זיינען פאר איהם זעהר וויכטיג. אן אמת'ער, געזונט-טער קיום האומה איז אבער פאר איהם דער, וואָס דריקט זיך אויס אין דיינקען, פיהלען און לעבען לויט דער תורה-רעליגיע אידישקייט. פעהלט דאָס—אזוי באַטראַכט ער די שפראַך-לאַנד עקזיסטענץ פאר קיין עקזיסטענץ ניט, אדער פאר א זעהר פגימות'דיגער עקזיסטענץ.

צי אזא אויסטייטשונג איז א ריכטיגע און אננעמבאַרע — איז אן אנדער פראַגע. דאָס איז אבער די אריגינעל-אידישע אויסטייטשונג. די נביאים האָבען געהאַט פאר זיך א פאַלק, וואָס לעבט אויף זיין אייגען לאַנד און רעדט און שאַפט אויף זיין אייגענער שפראַך. דאָך האָבען זיי געהאַלטען אין איין שטורמען געגען איהם. פאר וואָס? ווייל ער האָט פאַרלאָזט זיין גאַט און תורה. פון דעם איז קלאַר, אז פאר זיי איז ניט געווען גענוג די סתם עקזיסטענץ פון זייער פאַלק, די עקזיסטענץ וואָס שטיצט זיך אויף שפראַך-לאַנד. זיי האָבען געוואָלט א פאַלק וואָס איז טריי זיין גאַט און תורה.

דאָס זעלבע זעהען מיר ביי די חשמונאים, די טרעגער פון דער נבואה און פון די לערען פון די אנשי כנסת הגדולה. ניט צוליעב לאַנד און שפראַך זיינען די חשמונאים באוועגט געוואָרען צום קאַמף, נאָר צוליב דער אידישער אמונה. בא-זונדערס זעהען מיר דאָס אין די גלות-עפאָכען. אידען האָבען זיך מוסר נפש געווען ניט פאר שפראַך. פאַרקערט, אין דעם ענין, ווי עס איז שוין דאָ באַמערקט געוואָרען, זיינען זיי גע-ווען מאַדנע „אסימילאטאָריש“. מוסר נפש געווען האָבען זיי זיך פאר תורה. און אויב העברעאיש איז ביי זיי געווען טייער, איז דאָס ניט געווען צוליב דעם וואָס זי איז זייער נאציאָנאַל-

שפראך, נאָר אַלס „לשון קודש“, די שפראך פון גאָט און תורה.

לאַנד און שפראך זיינען געווען ביי אידען ווירדיג און הייליג, אויף וויפיל זיי זיינען געווען „כלים“ פאר א „תוך“. דער תוך האָט זיי געהייליגט און זיי צוגעגעבען א „אינזיכגע“ חשיבות. ווי אבער זיי האָבען זיך אויסגעליידיגט פון זייער אידישען תוך און זיך אָנגעפילט מיט א ניט-אידישען אינ-האַלט — אזוי ווערען זיי אליין פסול, „פארשוועכט“, ותחלו את ארציי, „ותמאו את ארציי“, זיינען כאַראַקטעריסטישע אויסדרוקען ביי די נביאים. נאָך מער. אפילו דער בית המקדש ווערט באַצייכענט אלס א „מערט פריצים“, א הייל פון רויבער-מערדער, ווען די נביאים געפינען, אז אין איהם ווערען גע-טאָן מיאוסע מעשים.

מיר געפינען ניט אזעלכע אויסדרוקען וועגען „לשון קודש“. מיר קענען זיך אָבער לייכט אנשטויסען, אז אויך זי ווערט לויט'ן אידישען קוק א „טמא'דיגע“ שפראך ווען זי דריקט אויס א „טמא'דיגע“ אינהאַלט.

מיר קענען זיך משער זיין, אז אין די צייטען פון תנ"ך זיינען אויף העברעאיש געשאַפען געוואָרען נאָך ליטעראַרישע זאַכען. מיר ווייסען אָבער ניט פון זיי. זיי זיינען פארלוירען געגאַנגען. פאר וואָס? מסתמא ווייל זיי זיינען ניט געווען „קודש“, און דאָס פאַלק, ענטוועדער האָט זיי פארניכטעט, אדער ניט געהאַלטען פאר נויטיג זיי פּרעזערווירען. ווייסען מיר דאָך, אז ס'איז געווען א פראגע וועגען „שיר השירים“ און וועגען „קהלת“, צי זיי פארדינען איינגעשלאָסען ווערען אין דעם תנ"ך. האָט אָבער געטראַפען א נס: רבי עקיבא האָט

זיך מרחם געווען אויף „שיר השירים“, און אין „קהלת“ האָט מען געפונען א פּאָר הייליגע פּסוקים און אין זייער זכות איז ער פּאַרבליבען.

דאָס איז דער אידישער שטאַנדפּונקט אויפֿן ענין פּון לאַנד און שפּראַך. די פּראָגע איז: וואָס איז, ריכטיגער — וואָס דאַרף זיך דער מענשליכער, דער ריינ־לאַגישער שטאַנדפּונקט וועגען דעם דאָזיגען ענין?

און ווען איך זאָג „דער ריינ־לאַגישער“, מיין איך דעם שטאַנדפּונקט, וואָס איז באַפּרייט פּון דער ווירקונג פּון נאָ-ציאַנאַליסטישער פּראָפּאַגאַנדע אַנגעפּיהרט אין געוויסע פּעריאָדען פּון א פּאָלקס־געשיכטע, אָט א שטייגער ווי די פּעריאָדע וואָס דאָס אידישע פּאָלק לעבט דורך די לעצטע עט־ליכע צענדליג יאָהר.

דער שטאַנדפּונקט זאָגט אונז, אז עס ניטא קיין אומגליק ניט פּאַר'ן יחיד און ניט פּאַר'ן פּאָלק, ווען אין א געוויסער תקופה ווערט א פּאָלק שפּראַכליך און טעריטאָריעל אַסימילירט אויף א פּרידליכען און גראַדועלטען וועג.

אַלכסנדר מוקדון און זיינע נאָכפּאָלגער האָבען העלעניזירט די אַמאָליגע וועלט. די אימפּעריאַליסטישע רוים האָט באַהערשט די וועלט מיט איהר שפּראַך־קולטור און ממילא אַפּגעווישט די טעריטאָריעלע גרעניצען צווישען פּאָלק און פּאָלק. זיינען מיר געגען די גרעקען און רוימער פּאַר זייער אַסימילאַציאָנס־פּאָליטיק? אויב יאָ — איז דאָס ניט דערפּאַר, ווייל זיי האָבען קולטורעל געשאַפּען א גריכיש־רוימישע וועלט, נאָר ווייל זיי האָבען דאָס געטאָן דורך גוואַלט און צוואַנג, דורך מלחמה און דעראַבערונג.

לאָמיר אויך נעמען א ביישפּיל פון דער איצטיגער צייט: סאַוועט רוסלאַנד פּיהרט א נאַציאָנאַליטעטען-פּאַליטיק. זי באַמיהט זיך צו אַנטוויקלען און באַפעסטענען די שפּראַך-קולטורען פון איהרע פאַרשידענע פעלקערשאַפטען. איז דאָס פּיך און שייך. וואָלטען מיר אָבער געפונען א פּגימה, א שאַדען אין איהר האַנדלונג, ווען זי זאָל אַסימילירען איהרע „שבעים אומות“ אין דער גרויס-רוסישער שפּראַך-קולטור אויף א פּרידליכען און מצד די פעלקערשאַפטען פּרייוויליגען אופן? וואָלטען מיר געווען געגען סאַוועט רוסלאַנד ווען ניט נאָר דער קאָמוניסטישער אינהאַלט וואָלט געוואָרען דער קנין פון איהרע פעלקער—נאר אויך די גרויס-רוסישע שפּראַך-פּאַרם? און ריידענדיג וועגען דעם אידישען פּאַלק איז אונז דער-לויבט צו פּרעגען: ווער ליידעט און וועמען שאַדעט דאָס, ווען אידישע יחידים און גרופען לעבען זיך איין פּרייוויליג אין דער ארומיגער ניט אידישער סביבה, נעמען אָן איהר שפּראַך-קולטור און לעבענס-שטייגער, נאָכדעם ווי די דאָזיגע יחידים און גרופען זיינען צוליב געשיכטליכע תנאים אוועקגעריסען געוואָרען פון דער אידישער סביבה, ניט געקראָגען קיין אי-דישע דערצייהונג און האָבען מיט'ן אידישען לעבען קיין מגע זמשא ניט, קיין נשמה-פאַרבינדונג?

עס איז זעהר פּאַפּולער אַחד העמ'ס אויסדרוק: „עבדות בתוך חרות“ — אינערליכע קנעכטשאַפט אין אויסערליכער פּרייהייט, וואָס ווערט אַנגעווענדעט אויף אַסימילירטע מערב-אייראָפּעאישע און אַמעריקאַנער אידען.

דאָס איז א שייך וואָרט. איז דאָס אבער אויך א ריכ-

טיגס?

ריכטיג איז צו באצייכענען מיט'ן וואָרט „עבדות“ דעם זעלען־צושטאַנד פון דעם אידען וואָס איז פול מיט אידיש־קייט, רעליגיעזע אדער וועלטליכע, וואָס אנערקענט און פיהלט די שיינקייט און חשיבות און נויטיגקייט פון אידישקייט — אָבער צוליב געוויסע חשבונות, ווי מאטעריעלע נוצען, ביר־גערליכע רעכט, צוליב חבר'ן זיך מיט דער ניט אידישער געזעלשאפט, האַלט ער אין איין דערשטיקען זיין אידישקייט, אנטלויפען פון איהר. דאָס איז „עבדות“ אויב איהר ווילט, און איך וואַלט דאָס בעסער גערופען „שוואַכקייט אדער צוריי־סענקייט. וואָס איז אבער שייך דעם וואָרט „עבדות“ פאר אי־דען, וואָס זיינען לחלוטין פרעמד פון אידישקייט; וואָס זיינען דורך זייער דערציהונג און סביבה דורכגעדרונגען מיט דער ניט־אידישער קולטור, האָבען ליב די דאזיגע קולטור, אַכטען זי? אָדער וואָס איז שייך „עבדות“ פאַר אידען וואָס באַטראַכטען אידישקייט פאר אן „אומגליק“, ווי היינע האָט זיך אמאָל אויס־געדריקט, און רייסען זיך מיט אלע כחות פטור ווערען פון איהר?

די מעשה מיט אסימילירטע אידען איז גאָר אַנדערש.

ניט פון דער אידישקייט וואָס זיי טראָגען אין זיך ליידען זיי, נאר פון דעם וואָס איז אויף זיי ארויפגעוואָרפען — וואָס זיי זיינען געבוירען געוואָרען אידען. זיי וואַלטען געוואַלט אין גאַנצען איינגעשלונגען ווערען אין דער ניט־אידישער וועלט וואָס איז באמת זייער וועלט — שטערט זיי זייער אידישקייט וואָס איז אויפגעהאנגען געוואָרען אויף זיי ווי — „א לונג און לעבער“. באזונדערס ליידען זיי, ווען מען טרייבט זיי, ווי א

שטייגער אין היטלערלאנד, צו אידישקייט וואָס איז זיי אזוי ווילד און אומהיימליך.

פון די דאָזיגע פאַר באַמערקונגען שיינט מיר, איז קלאַר, דאָס ניט אין דער אסימילאציע גופא איז צו געפינען דעם איי-בעל, וועגען וועלכען די אידישע נאַציאָנאַליסטען זיינען מרעיש עולמות, נאָר אין די מכשולים אויף וועלכע זי שטויסט זיך אָן און אין די יסורים וואָס די דאָזיגע מכשולים פאראורזאָ-כען, וואָלט די אסימילאציע פאַרגעקומען אויף א נאַרמאַלען שטייגער, ווי, למשל, אין סאָוועט רוסלאַנד, אדער אפילו אין אמעריקא צווישען דער פולשטענדיג אסימילירטער אידישער יוגענד, וואָלט זי, די אסימילאציע, געווען די ראדיקאַלסטע לייזונג פון דער אידישקייט-פראגע.

און ניט נאר די ראדיקאַלסטע — נאר אויך די לאַגישסטע און כשר'סטע. דאָס וואָלט געווען אזוי, ווען עס זאָל ריכטיג זיין דער שטאַנדפונקט, אז א אידישער קיום מיינט — א שפראַך-קולטור קיום. אנדערש אבער ווערט אויסגעשטאלטעט פאר אונז די פראַבלעם פון דער אידישער עקזיסטענץ און אידישער אסימילאציע ווען מיר נעמען אָן דעם שטאַנדפונקט פון דער תורה-רעליגיע אידישקייט.

די תורה-רעליגיע האַלט ניט פון סתם א אידישען קיום. איז ניט איבעריגס פארזאָרגט וועגען איהם. נאַציאָנאַל-אידי-שער קיום ווי זי פאַסט אויף, מיינט דער קיום וועמעס אינ-האַלט איז זי אליין.

2.

ווי אזוי דינט דער תורה-רעליגיע אינהאַלט אלס אן ענט-

פער אויף דער פראַבלעם פון קיום האומה?

איך וועל ענטפערען אויף דער פראַגע דורך ארומריידען פֿינף פונקטען וואָס שטעלען מיט זיך פאַר, נאָך מיין מיינונג, דאָס עיקר־דיגע און וויכטיגסטע וואָס קאָן געזאָגט ווערען ביי דער איצטיגער צייט וועגען דער תורה־רעליגיע אידיש־קייט.

א. די דאָזיגע אידישקייט איז דער זיכערסטער מיטעל פאר דער נאציאָנאלער עקזיסטענץ פון דעם אידישען פאָלק, קיין אונטערשייד ניט, צי ער וועט אויך פארמאָגען א וועלטלי־כע שפראך־קולטור צי ניט.

ב. זי איז איינע פון די לעבענס־שטייגערס וואָס פיהרען צו דער באשיצונג פון דעם געזונט, דאָס געזונט פון גוף און נשמה.

ג. זי איז דער פעסטסטער יסוד פאר א עטישען לעבען.

ד. זי דינט אלס א קוואל פאר עסטעטישען גענוס. פאר

הנאה האַבען.

ה. זי איז דער גינסטיגער תנאי פאר א יושר־דיגען סאָ־

ציאלען לעבען.

ווי עס איז דאָ לייכט צו באמערקען, זיינען פֿיר פונקטען פון אַן אלגעמיינ־מענשליכען כאראקטער. אין זיי איז איינ־געשלאָסען דער געדאַנק, אז די תורה רעליגיע אידישקייט איז ניט נאָר „גוט פאר אידען“, נאר פאר מענשען בכלל. בלויז דער ערשטער פונקט האָט צו טאָן מיט אידען, און מיט איהם הויבען מיר אָן.

אויך וועלטליכע אידען זיינען מסכים, אז די אידישע רע־

ליגיע איז דער זיכערסטער מיטעל פאר קיום האומה. די גאנ־צע גלות־געשיכטע האָט דאָס קלאַר באוויזען. מיר האַבען

וועלטליכע אידען, וואָס זייענדיג אליין ניט רעליגיעז, ווילען זיי דאך, אז די אידישע רעליגיע זאָל לעבען אום זי זאָל מאכען מעגליך די אידיש-נאציאָנאלע עקזיסטענץ. מיר האָבען אפילו ניט רעליגיעזע אידען וואָס זיינען אליין מקיים די מצוות מעשיות פון דער אידישער רעליגיע צוליב דעם נאציאָנאלען מאָטיוו. עס איז אויך קיין ספק ניט, אז די דאגה פאר'ן אידישען קיום וואָס האָט ארומגעכאַפט נאציאָנאליסטישע וועלטליכע אידען פון געוויסע קרייזען — וואָלט ניט עקזיסטירט, ווען עס זאָל ביי זיי זיין די זיכערקייט, אז אויך אין דער צור-קונפט וועט דאָס אידישע פאָלק, אדער זיין מערהייט, זיך האַלטען ביי רעליגיע.

דאָס אַלץ צייגט, אז וועגען דעם כח פון דער אידישער רעליגיע אלס א שמירה-מיטעל פאר'ן אידישען קיום איז ניטא איבעריגס צו ריידען. עס איז אבער נויטיג דערביי צו בא-מערקען, אז וואָלט די חשיבות פון דער אידישער רעליגיע באַשטאַנען בלויז אין איהר כח פון נאציאָנאלער דערהאַלטונג — אזוי וואָלט איהר זכות פאר עקזיסטענץ געווען זעהר א שוואַכער. ווארום אין דעם מאָמענט וואס מיר באטראכטען רעליגיע אלס א מיטעל — פארלירט זי איהר חשיבות און נויטיגקייט. זי פארלירט דאָס, ווי נאר מיר געפינען, אדער דיינקען אז מיר קענען געפינען אנאדער מיטעל וואָס דינט דעם זעלבען צוועק. פאַקטיש איז דאָס דער פאַל מיט וועלטליכע אידען. זיי דיינקען, זיי זיינען זיכער, אז שפראַך, לאַנד, קולטור קענען פאַרנעמען דעם פלאַץ פון רעליגיע אלס בא-שיצונג-מיטלען.

דאָס איז איין שוואַכער פונקט אין רעליגיע, ווען זי ווערט

באַטראַכט בלויז אלס א מיטעל. עס איז אָבער דאָ א צווייטער און ער איז דער עיקר: זיי נאר רעליגיע ווערט באטראכט בלויז אלס מיטעל צו א געוויסען צוועק, אזוי קאָן זי אויך אלס מיטעל ניט דינען.

רעליגיע, לויט איהר וועזענליכקייט, איז ניט קיין מע-טאָדע. ענטוועדער זי איז א קוואַל פון נשמה'דיגקייט, פון בא-פרידיגונג, פון פרייד און הנאה און טרייסט; א רעגולירענדער פאָקטאָר אין שייכות מיט דאָס וויכטיגסטע פון מענשליכען דיינקען און פיהלען און האַנדלען — אדער זי איז גאָר ניט. ווערט זי אבער ניט מער ווי א מיטעל פאר אן אויסערליכער זאך, מעג די זאך זיין פון דער גרעסטער חשיבות, אזוי ווערט זי אליין געקינסטעלט, מעכאַניש, אָהן זין און אָהן טעם. זי איז ניט מער פערזענליך, זי איז ניט שעפּעריש, ממילא איז זי סוף כל סוף פאר'משפט צום אונטערגאַנג און ממילא קאן זי מער ניט דינען אלס מיטעל.

היטען שבת, לייגען תפלין, זיצען אין סוכה, בענשען אתרוג א. ז. וו. — צוליב קיום האומה איז די אומזיניגסטע זאך. איך טו די דאזיגע מצוות צוליב די דאזיגע מצוות גופא: אדער זיי פארשאפען מיר א פערזענליכע הנאה, און די דאזיגע הנאה קאן זיין פון פארשידענע כאַראַקטערען; אדער זיי געבען מיר א באפרידיגונג צוליב'ן געפיהל, אז איך דערפיל א פליכט וואָס איז מיר טייער און הייליג; אדער איך דערווארט מקבל זיין שכר פאר זיי; אדער איך טו זיי מחמת מורא — איך וועל באַשטראַפט ווערען, אויב איך וועל זיי ניט טאָן. דאָס זיינען אלץ פערזענליכע מאַטיווען און אין זיי איז דער כח פון רע-ליגיע. טאָן אָבער מצוות כדי דורך זיי זאָל איך דערמעגליכען

די עקזיסטענץ פון דעם אידישען פאלק, אדער זיך אידענטיפי- צירען מיט'ן אידישען פאלק — אַזאָ סאַרט רעליגיע האָט גע- קאַנט באַקומען אן אחיזה נאָר אין אונזער לעצטער אידיש- נאַציאָנאַליסטישער תקופה. און אזא סאַרט רעליגיע קאָן ניט זיין שעפּעריש און דויערהאַפּט.

דאָס איז בנוגע מצוות מעשיות. וואָס איז שייך רעליגיעזע אידעען און פּרינציפּען — האַבען זיי דאָך געוויס קיין זין ניט אין שייכות מיט קיום האומה. איך גלויב אין דעם אדער יע- נעם פּרינציפּ פון רעליגיע, ווייל ער לייגט זיך מיר אויפ'ן שכל; ווייל איך וויל גלויבען (ס'איז דא אַזאָ זאָך), ווייל ער שטילט מיך דאַרשט זיך צו אריענטירען אין די מורא'דיגע רעטענישען פון לעבען און טויט, מענש און וועלט; ווייל ער פאַרשאפט מיר דאָס, וואָס מ'רופט שלות-הנפש — וואָס האָט דאָס אַבער צו טאָן מיט קיום האומה?

און נעמט איהר אוועק פון רעליגיע איהרע אידעען און פּרינציפּען און שטעלט איהר אוועק בלויז אויף מצוות מעשיות — אזוי גזל'ט איהר פון איהר אוועק איהר נשמה, מאכט איהר פון איהר א סקעלעט, א מומיע, וואָס ביים ערשטען ריהר צושיט זיך דאָס.

און דער עיקר איז, וואָס רעליגיע אלס א מיטעל צו א ציל קאָן ניט איבערגעגעבען ווערען צו אנדערע און צו קו- מענדיגע דורות. מ'קאן איהר ניט אוועקשטעלען אלס יסוד פאר אידישער דערציהונג. מ'קאן ניט לערנען א קינד, א תלמיד, אז עס זאָל זיין רעליגיעז כדי — די אידישע אומה זאָל עקזיסטירען.

די אידישע רעליגיע דארף דאריבער אפגעשאצט ווערען

לויט איהר אינערליכען, אייגענעם ווערט און די אויסגאנגס-
פונקטען פאר דעם דארפען זיין, נאך מיין מיינונג, די פיר
שטאנדפונקען וואָס זיינען אנגעצייכענט געוואָרען.

3.

איין באמערקונג וועגען די דאָזיגע פונקטען אלס א כלל.
זיי זיינען ניט קיין טעאָלאָגישע ענינים. טעאלאָגישע
חקירות זיינען זעהר וויכטיג, ווען רעליגיע ווערט באהאנדעלט,
און דער שרייבער פון די דאָזיגע שורות איז שוין גאָר ניט
מזלזל אין זיי. טעאלאָגישע חקירות אָבער אין זייער תמצית
זיינען פון אן אַלמענשליך-רעליגיעזען כאַראַקטער און זיך
מיט זיי באשעפטיגען האָט דער שרייבער ניט בדעה אין דער
דאָזיגער אָפּהאַנדלונג. דאָס איז איינס. צווייטענס, דינקט דער
מחבר, אז די געדאַנקען וואָס וועלען דאָ ארויסגעבראַכט ווע-
רען זיינען ביכולת צו דינען אלס אן אַנרעגונג, אדער א רחם
צום געדאַנק, אז די ריין טעאלאָגישע-מעטאָפיזישע הנחות און
מסקנות אין שייכות צו אידישקייט זיינען אמת . . .

נאר אויב אפילו די דאָזיגע אנרעגונג וועט ניט געשעהן
וועל איך זיך באנוגענען מיט'ן באוואוסטזיין, אז א דענקענ-
דער איד וועט זיך פון דעם וואָס דאָ וועט געזאָגט ווערען
געוואוינען צו באַהאַנדלען די תורה-רעליגיע אידישקייט פון
א ריין פּראָגמאַטישען שטאַנדפונקט. דאָס איז דער שטאַנד-
פונקט וואָס לערנט אונז צו אנערקענען די אמת'דיגקייט פון
א זאך לויט די רעזולטאַטען. לויט דעם ווי עס ווירקט. דער
שרייבער פון די שורות איז ניט קיין הייסער חסיד פון דער
שיטה פון פראגמאטיזם. דאָך באנוץ איך זיך מיט איהר, ווייל
אין שייכות מיט'ן ענין וואָס ווערט דאָ באהאנדעלט שטימט

זי מיט דעם אמת וואָס איז פארבאָרגען טיף אין זיין, דעם מחבר'ס, הארצען. דער אמת וואָס אום איהם קלאָר מאַכען פאר זיך גופא נויטיגט ער זיך ניט אין ראיות וואָס האָבען צו טאָהן מיט דער אויסערליכער ווירקליכקייט . . .
און איצט צום ענין.

צום אלעם ערשטען דער געזונטס-שטאַנדפונקט. דער חשוב'סטער און געווינשענסטער. און גלייך ביים אָנפאַנג זאָל דאָ געזאָגט ווערען, אז די תורה-רעליגיע אידישקייט איז „גוט“ פאר'ן געזונט. פאר'ן קערפערליכען און גייסטיגען גע-זונט.

עס איז א פראגע, צי די תורה-רעליגיע אידישקייט האָט אין איהרע פארארדנונגען און פאדערונגען אין זינען געהאָט דעם געזונטס-מאָמענט. מיר האָבען אזעלכע פסוקים, ווי „כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך“; „למען יאריכון ימך“; „כי היא חייך ואורך ימך“, און דאָס גלייכען. עס לייגט זיך אויפ'ן שכל, אז די דאָזיגע פסוקים מיינען מער אן הבטחה, א באלוינונג איידער א תנאי פאר געזונט. ווי דאָס זאָל אָבער ניט זיין, דאָס גלויבען אין דער אידישער אמונה און דאָס פראַקטיצירען די מצוות מעשיות זיינען איינער פון די וויכטיגסטע תנאים פאר'ן מענשענס געזונט. זיי זיינען ניט קיין מיטלען פון דער „היילונגס-מעדיצין“, נאר פון דעם וואָס איז באקאנט אלס „פרעווענטעטיוו-מעדיצין“, וואָס איז אַהן א שיעור טייערער און ווירקזאמער ווי דאָס ערשטע.
ווי אזוי איז דאָס?

די תורה-רעליגיע אידישקייט דערציהט דעם אידישען מענשען אין דער מדה פון געמעסיגקייט אינ'ם ענין פון בא-

פרידיגען זיינע קערפערליכע באדערפענישען. אין עסען, למשל. ווער עס האָט נאָר אן עלעמענטארע ידיעה אין די כללים פון געזונט ווייסט, אז געמעסיגקייט אין עסען און טרינקען איז פון די נויטיגסטע תנאים פאר'ן געזונט. דאָס איז געווען און איז ביז א געוויסען גראד נאָך היינט איינע פון די מדות פון דעם תורה־רעליגיע אידען. פון דעם „תלמיד חכם“. מיר האָבען אפילו אין דער אידישער פאָלקס־שפראַך אזעלכע אויסדרוקען ווי „עסען אָבער ניט פרעסען“, „ניט נאָכ־געבען דעם טרייפענעם האַלז“, „שכור איז א גוי“, און בכלל זיינען אידען ניט געווען קיין „זולל וסובא'ניקס“, אפילו אזעל־כע אידען וואָס האָבען זיך דאָס געקענט פארגינען.

דער ענין פון כשרות. עס איז א פראגע צי דאָס האָט צו טאָן מיט געזונט. עס איז אבער קיין ספק ניט, אז כשרות האָט מיטגעהאלפן צו דערציהען דעם אידען אין געצאָמט־קייט אינ'ם ענין פון עסען.

דער איד האָט אויך געהאָט א געוויסען שטייגער פון עסען וואָס האָט פיל געהאלפן צו זיין געזונט. דער „גרייטען צום טיש“ אין מיטען א מיטוואָך, דער וואשען זיך און זאָגען „שאו ידיכם“, דאָס ניט ריידען וועגען געשעפט ביים עסען, (אין משיחין בסעודה) דאָס עסען לאַנגזאַם און רוהיג, דאָס בלייבען זיצען ביים טיש נאכ'ן עסען און בענשען — דאָס זיינען געוואוינהייטען ניט נאר פון דעם „תלמיד חכם“, און זיי, די דאזיגע געוואוינהייטען, ווי באוואוסט, זיינען זעהר גוטע מיטלען פאר'ן אפעטיט און פארדייאונג, און דאָס מיינט — פאר'ן געזונט.

געוויסע הכנות צום עסען, רוהיגקייט ביים טיש, זיינען

אויך דאָ ביי אנדערע פעלקער, און ספעציעל ביים ענגלישען פֿאָלק. די דאזיגע אייגענשאַפטען אָבער געפינען מיר בלויז ביי געוויסע פֿאָלקס־שיכטען און ביי באשטימטע מאָלצייטען. ביי אידען זיינען זיי געווען צווישען אלע שיכטען און ביי אלע מאָלצייטען. זייער כח איז באַשטאַנען באַזונדערס אין דעם, וואָס זיי האָבען געהאַט א רעליגיעזע סאַנקציע.

אדער אין דעם ענין פון געשולעכט. דאָס איז א גוואלדיגע פּראָבלעם אין שייכות מיט'ן געזונט פון קערפּער און גייסט. די אידישע רעליגיע האָט אין דעם ענין ארויסגעוויזען א פאַר־שטענעדיש אדער א חוש וואָס איז צו באַזאָנדערען.

דער תּלמוד האַלט אין איין באפוילען צו חתונה האָבען יונג. ניט צו יונג, ווי עס איז דערנאָך איינגעפיהרט געוואָרען ביי אידען צוליב געוויסע געטאָ־תּנאים, נאָר חתונה האָבען צווישען אכצען און צוואנציג יאָהר. דער תּלמוד האָט אין דעם געהאַט א ריין־רעליגיעזע כוונה — דער איד זאָל וואָס פריהער מקיים זיין די מצוה פון פריה ורביה. וויסען מיר אבער, ווי אזוי די דאזיגע מצוה האָט פארהיט דאָס אידישע לעבען פון דער קללה־פּראָסטיטוציע, און ווי אזוי זי האָט בכלל געוויקט, אז דער איד זאָל ניט ליידען פון א פאַרלענגערטען דערשטיק־טען געשלעכטליכען פארלאנג.

דערביי האָט זיך אָבער די אידישע רעליגיע ניט אָפּגע־שטעלט. זי האָט איינגעפיהרט אינ'ם אידישען פּאמיליען־לע־בען דעם ענין פון „נדה“ — אז קרוב צו א האלבען חודש זאָלען מאן און ווייב זיין דערווייטערט איינער פון דער צוויי־טער. דאָ זעהט זיך ווידער די אידישע געצאַמטקייט, וואָס איז, ביז צו א געוויסער מאָס, זעהר א גינסטיגער געזונט־

תנאי אינ'ם ענין פון געשלעכטליכען פארקער. אבער ניט נאר אין דעם באשטייט די מעלה פון דעם דאווענען אידישען דין. גרויס איז די נוצליכקייט פון דעם דין מיט דעם, וואָס אין איהם איז פארבאָרגען א פיזיאָלאָגיש־פּסיכאָלאָגישער געזעץ פון אויסערגעוויינליכער חשיבות :

דאָס אָפּהאַלטען זיך יעדען חודש קרוב צו צוויי וואָכען פון געשלעכטליכען פאַרקער מאַכט רייף און פול דעם באַגער סיי ביים מאן סיי ביי דער פרוי. דאָס בריינגט דערצו, אז דער מאַמענט פון פאַרקער איז א מאַמענט פון מאַקסימאַלסטען פאַרגעניגען, און ממילא איז ער דער בעסטער פאר'ן גע־זונט פון איהם און איהר און זייערע קינדער. אָבער דאָס איז ניט אַלץ.

דאָס פעריאָדישע אָפּהאַלטען זיך האַלט די ליבע און צוגעבונדענקייט צווישען מאַן און פרוי שטענדיג פריש און גאַנץ, און דאָס איז דער זיכערסטער פאַקטאָר פאר „שלום בית“, פאר שטענדיגער טריישאַפּט צווישען מאַן און ווייב. „שלום בית“ פון דעם סאָרט איז זעלטען צו געפינען דאָרט, וואו געשלעכטליכער פאַרקער קריגט ניט קיין אָפּהאַלט און ווערט פון די סאַמע געוויינליכסטע זאכען אין לעבען.

דאָס פעהלען פון דעם סאָרט שלום בית גיט אונז דרך אגב, א גענוגענדע דערקלערונג פאר די דערשיינונגען אין דעם „וועלטליכען“ אידישען און ניט־אידישען פאמיליען־לעבען, וואו מאן און פרוי שטיקען זיך מיט זייער דאָרשט פאר דאָס נייע און פרישע און פאַרבאַטענע אין געשלעכטס־לעבען. עס איז ווארשיינליך, אז דער ענין פון „נדה“, פונקט ווי כשרות, האָט ניט צו טאָן מיט דער געזונטס־פּראָבלעם, אדער

מיט „שלום בית“, ווארשיינליך, אבער ניט זיכער. ווי די זאך זאל אָבער ניט זיין, בדיעבד איז דער דאָזיגער דין געוואָרען א קוואַל, אדער איינער פון די קוואַלען פון דעם אידישען אידעאלען פאמיליען-לעבען, וואָס ווערט אזוי געלויבט אפילו פון אידישע שונאים און פארלוימדער.

רעדענדיג וועגען דעם אידישען פאמיליען-לעבען, לאָז איך ניט ארויס פון זינען, אז אויך די אידישע צרות פון דרויסען, פון דער ניט-אידישער וועלט, האָבען בייגעשטייערט צו זיין כאַראַקטער. דער איד האָט געמוזט זוכען און געפינען טרייסט און פארגעניגען אין זיין אינטימען פאמיליען-ווינקעל, כדי ווי עס איז פארגעסען די בייזע וועלט פון זיין ארום. עס איז אבער קיין ספק ניט, אז מער ווי דער ניט-איד האָט דער איד גענאָסען פון זיין פאמיליען-לעבען, און דאָס איז צוליב דעם פעריאדישען פיזיאלאגיש-פסיכאלאגישען פראָצעס וואָס ער האָט דורכגעמאַכט אין דעם דאָזיגען לעבען. און זאָל דאָ צוגעגעבען ווערען, אז דער מנהג פון „עונה“ (מאן און ווייב צוזאמענקונפט) דוקא פרייטאג צו נאַכט, נאָך דער שבת-סעודה, זמירות, שיר השירים, „אשת חיל“ — זינגען און נשמה יתרה'דיגקייט בכלל — אז דער דאָזיגער מנהג האָט ווידער געדינט אלס א פאָזיטיווער פאַקטאָר אין דעם באזונדערען תענוג, וואָס דער איד האָט געפונען אין זיין פאמיליען-לעבען.

די געשלעכטס און פאמיליען פראָבלעמען זיינען פון די אָנגעווייטיגסטע און באומרוהיגענדסטע אין דעם לעבען פון דעם מאָדערנעם מענשען. די אידישע רעליגיע האָט אויף זיי געענטפערט, מיט אדער אָהן כוונה, אין איינקלאַנג מיט'ן

שכל הישר און מיט די געזונטס-פאָדערונגען. זי האָט אויך געענטפערט די פראגע פון שידונג פון מאַן און ווייב — גט. די דינים בנוגע דעם דאָזיגען ענין זיינען דאָ ניט לאַנג אנער-קענט געוואָרען פון דער ענגלישער רעגירונג אלס די בעס-טע און פראַקטישסטע, און איהרע רעפאָרמען אויף דעם גע-ביט דערנעהנטערען זיך צו די אידישע דינים.

מיר האָבען ווידער א דריטען פאקטאָר פאר'ן פיזיש-פסיכישען געזונט פונ'ם מענשען. דאָס איז רעקרעאַציע: די קערפערליכע און גייסטיגע אויסרוהונג און באַנייאונג. אויך אויף דעם דאָזיגען געביט האָט די אידישע רעליגיע ארויס-געוויזען א טיפע פארשטענדעניש און א געזונטען חוש.

דער אידישער שבת און יום טוב — דאָס זיינען די אי-דעאַלטע און ווירקזאַמסטע אופנים פון רעקרעאַציע. מיר, קינדער פון דער היינטיגער צייט, קענען מער באַגרייפען און אַפשאַצען די מערקווירדיגקייט פון די דאָזיגע אופנים, ווי דער מיטעלאַלטערליכער געטאָ-איד, אדער דער נאָך אונז באַקאַנטער „שטעדטעל"-איד. מיר קענען דאָס מער, ווייל מיר זעהען דעם סאָרט רעקרעאַציע, וואָס דער היינטוועלטליגער מענש האָט.

דער שבת. דאָס מיינט ערשטענס, איין טאָג אין וואָך פון פולשטענדיגער רוה. צווייטענס, א טאָג פון באַרוהיגונג. רוה און באַרוהיגונג זיינען צוויי באַזונדערע זאַכען, און דאָס צוויי-טע איז וויכטיגער פאר דעם ערשטען. איינער קאָן זיין רוהיג — ניט טאָן קיין אַרבייט און ניט פיהלען קיין פיזישע אדער גייסטיגע מידקייט און צוזאַמען מיט דעם זיין באַאומרוהיגט. דאָס מיינט, זיין גייסטיג באַזאָרגט און צורודערט. באַרוהיגט

מיינט, זיך גענצליך באפרייט פון דאָס אלטעגליכע און פון יעדער באאומרוהיגענדע מחשבה און עמאָציע. דער דאָזיגער צושטאַנד קאָן קומען פון א לכתחלה/דיגער, באוואוסטזיניגער אָנשטריינגונג. דאָס קאָן אָבער אָפטמאָל נישט געלונגען. א זי-כערער תנאי פאר דעם דאָזיגען צושטאַנד איז דאָס איבער-וועקסלען דאָס געוויינליכע ארומיגקייט אין אן אַטמאָספּערע פון פולשטענדיגער אנדערשקייט. אנדערע בגדים, אנדערע מאכלים, אנדערש גרייטען צום טיש, אנדערע פנים'ער, דאָס הייסט די זעלבע פנים'ער, אבער מיט אנדערע אויסדרוקען, אנדערע געשפרעכען, אנדערע תפלות און זמירות — און ממילא אנדערע געדאנקען און געפיהלען. דאָס איז דער אידי-שער שבת. דאָס אנדערשקייט גייט אזוי ווייט, אז מ'טאר זיך אפילו נישט צוריהרען צו געוויסע וואכעדיגע כלים און זאכען (מוקצה), אלץ צוליב זיך באפרייען פון דאָס אלטעגליכע. נישט אומזיסט איז דער שבת אזוי שיין באזונגען געוואָרען אין אונזער ליטעראטור. קינסטלערישע נשמות האָבען געמוזט נתפעל ווערען פון שבת און אויסדריקען זייער באוואונדערונג פאר איהם כאטש — זיי אליין האָבען זיך שוין פון איהם אָפּגעריסען . . .

עס איז דאָ א יש אומרים וואָס זאָגט נישט „כאטש“, נאר „דערפאר“. דאָס הייסט — ווייל זיי האָבען זיך פון איהם אָפּ-געריסען. זאָל זיין אזוי. איז אָבער א פראגע: צי עס איז בע-סער און געזונטער דורכלעבען דעם שבת, צי איהם בלויז שילדערען און באזינגען. אויף דער דאָזיגער פראגע זאָל יע-דערער ענטפערען ווי ער פארשטייט.

די לעצטע יאהרען איז אין ארץ ישראל, צוליב דעם חילול

שבת אין די וועלטליכע קרייזען, אויסגעוואקסען א רייכע ליי-
 טערעטור בנוגע צו שבת. מען האלט אין לויבען און ריהמען
 דעם שבת. דער צוגאנג אבער צו דעם איז א רייך-נאציאנאל-
 ליסטישער. עס ווערט אומדערמידליך באוויזען, אז שבת האט
 דערהאלטען דעם אידישען פאלק ביים לעבען און איז מסוגל
 צו דערהאלטען א. ז. וו. דאס איז די געוויינליכע נאציאנאל-
 ליסטישע אידעאלאגיע, אויף וועמעס שוואכקייט איך האב
 זיך שוין דא אפגעשטעלט. עס ווערט אויסגעלאזט, אן א כיוון,
 דיינק איך, דער פערזענליך-מענשליכער ווערט פון שבת. עס
 פאלט ניט אויפ'ן זינען דער געדאנק, אז דער אידישער שבת
 איז ניט נאָר „גוט פאר אידען“, נאר אז ער וואָלט אויך געווען
 „גוט פאר גויים“ . . .

עס פיהלען ניט די מליצי-יושר פאר שבת, אז שבת איז
 ניט נאָר א טאג פון רוה, פון ניט ארבייטען. אזא טאָג איז
 אויך זונטאָג. אזא סאַרט שבת-טאָג איז אויך איינגעפיהרט ביי
 די אידישע ניט-רעליגיעזע ארבייטער אין ארץ ישראל. שבת
 איז בעיקר א טאָג פון נשמה-יתרה'דיגקייט, פון גייסטיגקייט.
 אויב אזוי קאָן שבת ניט זיין קיין טאָג פאר „גיימס“, פאר
 „ספּאָרט“, פאר אויטאָמאָביל-טיולים (רייזעס און פיקניקס).
 א פשיטא שוין פאר שרייבען בריוולאך, פאר פרעסען די
 הויזען און אייננעהען קנעפלאך . . . (איך ווייס גוט די לאנגע
 שווערע ארבייט פון די אידישע ארבייטער אין ארץ ישראל
 אין די וואַכעדיגע טעג, און ניט מיט איראַניע און צאַרן דער-
 מאָן איך יענע לייכטע באשעפטיגונגען שבת. איך דערמאָן
 דאָס מיט פארדרוס און טרויער).

איך וועל נאָך גיין ווייטער. שבת דארף אויך אפילו ניט
 זיין א טאג פאר פאַרטראַגען און פיהרען וכוחים וועגען די

שאַבלאָנע סאַציאַל-פּאָליטישע, אדער נאַציאָנאַל-ווירטשאַפּט-ליכע פּראַגען, א פּשיטא שוין — פּאַר אָפּהאַלטען „כּינּוּסִים“ (קאַנפּערענצען) וועגען פּראַקטישע ענינים. טאַקע דערפאַר וויל זיי זיינען פּראַקטישע. פּאַרטראַגען און וכוּחִים א. ז. וו. בילדען מיט זיך טאַקע אַנדערשקייט — זיי זיינען אבער ניט גייסטיגקייט, ניט שמחה, ניט נשמה-יִתְרָה־דיגקייט. קורץ, ניט מאַמענטען וואָס העלפען זיך ארויסרייסען פון דער גרויער ווירקליכקייט — די כאַראַקטעריסטישע מאַמענטען פון שבת. און דער אמת'ער שבת מיינט כלל ניט א מין פּורטאַני-שער „בלויער זונטאַג“. עס איז שוין גאָר ניט „בלוי“, ווען מען עסט און מ'טרינקט, און מ'פאַרבריינגט מיט דער פאַמי-ליע, און מ'דאווענט און מ'לערענט, און מ'זינגט זמירות און מ'„זאַגט“ פּרק, און מ'פּראַוועט שלש סעודות און מ'זינגט וויי-טער און מ'רעדט דברי תּוֹרָה, „בלוי“ מיינט דער זעעלען-צו-שטאַנד פון נודיען זיך, פון לאַנגווייליגען זיך, פון פּיהלען א פּוסטקייט און אומעט אויף דער נשמה. דער שבת-איד האָט אַבער קיינמאַל ניט געהאַט פון די דאָזיגע געפּיהלען. פאַרקערט, ערשט ווען „דער שבת קודש גייט אוועק“, האָט ער אַנגעהוי-בען דערפּיהלען די עצבות פון דער וואַכעדיגקייט וואָס רוקט זיך אָן. און אויך דעמאָלט האָט ער עס געזוכט צו פּאַרטרייבען מיט דער מלוה מלכה און ווייטערדיגע זמירות. און באזונדערס — ביי חסידים. זיי האָבען אָפּגעשטופּט די וואַכעדיגקייט מיט טענץ און געזאַנג און ספּורי-מעשיות וועגען „איהם“ שליט"א. אדער דעם „אַלטען“, זכּרונּו לברכה. ספּורי מעשיות וואָס האָ-בען געשפּיזט די נשמה און דערהויבען דעם גייסט פּונם פּאַלקס-מענשען פּיל מעהר ווי די פּאַרשידענע סאַרטען פּאַר-

טראגען און לעקציעס שפיזען די נשמה פון דעם היינט-
וועלטיגען פאלקס-אידען.

ביי פילע פון אונז האט דער „שטעטעל-דיגער שבת אי-
בערגעלאזט ניט קיין זעהר געשמאקע זכרונות. אונזערע טאג-
טעס און רבי'ס האבען געגען אונז, קינדער און תלמידים,
זעהר פיל געזינדיגט, בלא יודעים, נאטירליך. זיי האבען ניט
פארשטאנען אונזערע קינדערשע נשמות און אונז פארשטערט
דעם שבת. בלויז פרייטאג נאך האלבען טאג האבען מיר
הנאה געהאט. דעמאלט זיינען מיר געווארען פריי פונ'ם חדר
און געהאט די מעגליכקייט צו געבען אן אויסדרוק אונזער
קינדערשע ענערגיע און חשק צו שפילען זיך. דאס איז אבער
ניט געווען גענוג. עס איז געקומען דער שבת און מען האט
אונז ווידער איינגעשפאנט אין עול. אין דער פריה — א
לאנגער דאווען און לייענען, בפרט אז עס איז געקומען א
„חזן אויף שבת“. ביים מאלצייט — א לאנגע לאנגע סעודה.
נאכ'ן מאלצייט האבען פילע טאטעס אונז געזוכט מזכה זיין
מיט דער מצוה פון „שנה בשבת תענוג“. נאכדעם צוריק אין
חדר אריין. דערנאך — דאס ערגסטע פאר אונז און פאר'ן
רבי'ן — דאס „פארהערען“. דאס מיינט, אז דעם גאנצען
שבת-קודש האט מען געהאלטען אין שטיקען און דערשטיקען
אונזער קינדערשע ענערגיע. קיין וואונדער ניט, וואס ביי די
מערסטע פון אונז האט דער שבת איבערגעלאזט א שלעכטען
טעם און ביי דער ערשטער געלעגענהייט האבען מיר געגען
איהם — רעוואלטירט . . .

דאס זאגט אבער בכלל ניט אז שבת איז שולדיג. עס
זאגט נאר, אז אונזערע טאטעס זיינען געווען שלעכטע פעדא-

גאגען, אז זיי האָבען ניט פאַרשטאַנען, אז דאָס וואָס איז גע-
ווען גוט פאר זיי, איז גאָר ניט געווען אזוי גוט פאר זייערע
קינדער. וועלען מיר לערנען דערפון, ווי אזוי צופאַסען דעם
שבת צום קינד, און באזונדערס — צום אידישען קינד אין
אמעריקא.

און א טייל פון מאָדערנע אידישע פעדאָגאָגען האָבען
שוין אָנגעהויבען לערנען. זיי האָבען אָנגעהויבען איינזעהן,
אז דאָס אידישע קינד אין אמעריקא, וואו הדין מיט'ן אידי-
שען קינד אין אנדערע לענדער, האָט ליב שבת, און דוקא
דעם טראַדיציאָנעלען שבת. אונזער קינד איז פארוזנקען אין
וואַכעדיגקייט. זיין פיזישע ענערגיע געפינט אומבאָגרעניצטע
מעגליכקייטען פאר איהר שפיל און טעטיגקייט דורך דער
גאַנצער וואָך. האָט ער גוואלדיג הנאה פונ'ם ליכט בענשען
און קידוש, פון די זמירות און זיין טלית'ל און זיין עולה
לתורה זיין און דער גאַנצער שבת'דיגער אַטמאָספערע. ער
האָט הנאה ווייל עס איז אַנדערש, ווייל עס איז גייסטיגענד,
ווייל עס איז רעקרעאַטיוו.

און דאָ רעדט זיך ניט פון אן אויסגעטראַכטער טעאָריע,
נאר פון פראַקטיקע, פון דערפארונג. דער שרייבער פון די
שורות האָט זיך צוזאמענגעטראפּען מיט שבת-קינדער אין די
הונדערטער און טויזענדער, סיי ווינטער אין זייערע קינדער-
שולען, סיי זומער אין זייערע קעמפּס. האָט ער אויסגעפונען,
אז שבת איז פאר'ן אידישען קינד, ווי, רעדענדיג אביסעל
מליצה'דיג, דער מאָרגענדיגער טוי אויף גראַז און בלו-
מען, ווי א קוואַל וואסער פאר'ן דאָרשטיגען אין דער מדבר,
אדער ווי דער טייך און וואַלד פאר דעם אַמאָליגען חדר-אינ-

געל אין א זומערדיגען פרייטאג נאָכמיטאג . . .
 און פארקערט, פאר דעם היינטיגען אידישען קינד וואָס
 האָט ניט קיין שבת, מיינט איהם לאַזען פארדארט אָהן א טראַג-
 פען אידישער זאפטיגקייט, און אָהן א ברעקעל מענשליכער
 נשמה'דיגקייט.

נאָר לאַמיר גיין צוריק צו די דערוואַקסענע אידען.
 דאָס וואָס איז דאָ געזאָגט געוואָרען וועגען שבת באציהט
 זיך, נאָטירליך, אויך אויף די ימים טובים. זיי זיינען ליינגערע
 צייט־פּער־יאָדען פאר רוה און רעקרעאַציע, און מיט זייער
 אַנדערשקייט, אַנדערש אויך פון שבת, האָבען זיי נאָך מער
 ווי שבת פאַרשאַפט דעם אידען פיזישען און גייסטיגען פאר-
 געביגען, און זאָל דאָ ווידער באמערקט ווערען, ניט אלס פייער-
 רונגען פון נאַציאָנאַל־געשיכטליכע פּאַסירונגען האָבען די אי-
 דישע ימים טובים געשפּילט זייער ראַלע נאָר אלס טעג פון
 פּערזענליכער הנאה און גייסטיגקייט.

און צווישען די ימים טובים פארנעמען ראש השנה און
 יום כפור דעם חשוב'סטען פּלאַץ אלס „ימים נוראים“, ווייל
 אין זייער אינהאַלט און אופן פון פייערונג זיינען זיי די פּער-
 זענליכסטע, אויב ס'איז דערלויבט זיך אזוי אויסדריקען. זיי
 זיינען דער מאַקסימאַלסטער אויסדרוק פון אינדיווידועלער
 גייסטיגונג, פון עלית נשמה און קדושה. דאָס זיינען טעג פון
 חשבון הנפש, פון זיך פארטראכטען איבער דעם גורל פון דעם
 יחיד, פון דעם פּאָלק און מענשהייט, און אויך פון דער גאַנ-
 צער געשיכטע, אידישע און אַלגעמיינליכע, און פון דעם גאַנ-
 צען קאָסמאָס.

ביי קיין פּאָלק זיינען ניטא „ימים נוראים“. ניט־אידען

האָבען „ניו יירס“. ווייסען מיר דאָך וואָס פאר אן עלית־נשמה
עס בריינגט מיט זיך דער „ניו יירס איוו“. אונזערע וועלטליכע
אידען פארפעהלען זיך פארטראַכטען און מאַכען א פארגלייך,
פון א רייך־מענשליכען שטאַנדפונקט. צווישען דעם „ניו יירס
איוו“ און דעם ערשטען טאַג ראש השנה פאר תקיעות, למשל,
אדער כל־נדרי אווענד. אונזערע ניט־רעליגיעזע ארבייטער
קרייזען אין ארץ ישראל האָבען נאָך א געוויסע פּאָזיטיווע באַ־
ציהונג צו די אַנדערע אידישע ימים טובים. מיט ראש השנה
און יום כפור אָבער הויבען זיי ניט אָן צו וויסען וואָס צו טאָן...
אין זייער נעגאַטיווער שטעלונג צו רעליגיע פארקוקען זיי
דעם רייך־מענשליכען און אלוועלטליכען כאַראַקטער פון די
„ימים נוראים“.

— — —

די רעליגיע אידישקייט האָט אריינגעטראָגען אינ'ם אי־
דישען לעבען דעם מאַמענט פון רעקרעאַציע ניט נאר דורך
שבת און יום טוב, נאָר אויך דורך תורה לערנען. דאָס איז א
סאָרט דערפרישונג און באַרוהיגונג, וואָס מיר געפינען ניט
ביי קיין אומה ולשון.

די רגילות „אריינקוקען“ אין א ספר וואָס מיר געפינען
כמעט ביי יעדען רעליגיעזען אידען; די „קביעת עתים לתורה“
— דאָס באשטימען געוויסע שטונדען אין מעת לעת צו לער־
נען ביי דעם „תלמידי חכמים“ טיפ — האָבען ניט נאר באַ־
שעפטיגט דעם מוח, נאָר האָבען אויך געבראַכט טרייסט און
באַרוהיגונג דער נשמה. לערנענדיג תורה האָט זיך דער איד
ארויסגעריסען פון זיין גרויער און צרה־דיגער אלטעגליכקייט
און זיך אוועקגעטראָגען אין א וועלט פון יום־טוב־דיגקייט.

ביאליק האָט דעם דאָזיגען מאַמענט גוט דורכגעפיהלט און איהם אויסגעדריקט אין זיין געדיכט „אם יש את נפשך לדעת“. און נאָך עד היום, ווען אידישע וועלטליכקייט און „קולטור“ זיינען אריין אין דער מאַדע, געפינען זיך הונדערט טער טויזענדער אידען איבער גאָר דער וועלט, ביי וועמען תורה לערנען איז דער קוואַל, פון וואָנען זיי שעפען מוטיגונג און באַרוהיגונג.

עס האָט זיך דאָ גערעדט פון דער רעליגיע־אידישקייט אלס א געזונט־תנאי אין שייכות מיט געוויסע עלעמענטען פון איהר פראַקטישער זייט. איך האַלט ניט פאר נויטיג זיך באַזונדערס אָפּשטעלען אויף איהר אין שייכות מיט איהרע פרינציפען און אנשויאונגען. רעליגיע בכלל איז א געזונט־פאָקטאָר. די אידישע רעליגיע אבער מער ווי אנדערע רע־ליגיעס, צייכענט זיך אויס מיט דעם. זי האָט דאָס ביים אידען אַנטוויקעלט די מדות פון בטחון, פון אָפטימיזם, פון פריידיג־קייט, און באַזונדערס דעם געפיהל, אז עס איז דא זיניגקייט אין לעבען. דער רעליגיעזער איד נעמט אָן, אז „יש דין ויש דייק“, אז עס איז דא א שכל און תכלית אין לעבען, כאַטש עס איז פול מיט יסורים און אומזיניגקייטען. די דאָזיגע אנערקע־נונג איז איינער פון די תנאים פאר גייסטיגען גלייכגעוויכט. פאר ניט „אריינפאַלען אין מרה שחורה“, און זי האָט באַזונ־דערס דורכגעפיהרט איהר ראַלע פאר דעם אידען אין זיין אומדערטרעגליכען גלות־לעבען.

איך האָב זיך דאָ גענומען די דערלויבעניש צו ריידען וועגען דער רעליגיע אידישקייט אין פארבינדונג מיט געזונט. כאַטש איך בין ניט קיין מעדיצינער און ניט קיין פסיכיאָטאָר.

איך האב דאס געטאן, ווייל איך האלט, אז יעדער איינער וואס איז מסוגל נאכצודיינקען ערנסט וועגען מענשליכען לעבען — וועט קומען צו די שלוסען צו וועלכע איך בין גע- קומען. עס איז גענוג צו קריגען א באקאנטשאפט מיט די געוויינליכע קראנקהייטען פון דעם גוף און באזונדערס — מיט די פסיכישע אומאָרדנונגען וואָס פלאגען דעם מאדערנעם מענשען, א באקאנטשאפט מיט זייערע סבות און מיט די רפואות וואס ערנסטע און ערליכע מעדיצינער און פסיכיא- טארס שלאגען פאר — אום צו קומען צו דער אנערקענונג וואס איז דא ארויסגעבראכט געווארען; אז די הויפט תנאים פאר א געזונטען, נאָרמאלען לעבען זיינען—געמעסיגקייט און געזאממקייט בכלל; פולע געשלעכטליכע באפרידיגונג וואָס איז באהויבט פון א נאָרמאלען „ראָמאַנטיזם“; רעקרעאציע, ווי זי איז דא אין אלגעמיינע שטריכען באצייכענט געווארען און די אנערקענונג פון זיניגקייט און צוועקמעסיגקייט אין לעבען. דאס איז די ביישטייערונג פון דער רעליגיע אידישקייט אלס א צוגאב צו די דערגרייכונגען פון וויסענשאפט און קונסט לטובת דעם מענשליכען גליק, ווען די דאזיגע דער- גרייכונגען ווערען באנוצט אויף א ראציאנאלען און עטישען אופן.

געוויס. רעליגיע איז ניט אין גאַנצען א קוואל פון נחת און פארגעניגען. זי לייגט אויך ארויף פליכטען וואס זיינען על פי רוב שווער און אומבאקוועם און אויך פיל מאל ניט שכל'דיג. די שוועריגקייטען און אומבאקוועמליכקייטען אבער, זיענדיג פון א צייטווייליגען כאַראַקטער, ווערען בטל לגבי דעם נחת און הנאה פון רעליגיע, וואס זיינען פון א סטאבילען

און דויערהאפטען כאראקטער, און באזונדערס ווערען זיי בטל לגבי רעליגיע אלס א גאנצעס.

איך שטעל מיך פאר די אידישע גבורי־הרוח פון אלע דורות — די נביאים, די עזרא'ס ונחמיה'ס, די הלל'ס און בן זכאי'ס, די רש"י'ס און רמב"ם'ס, אלס גייסטער וואס האבען פארמאגט דעם רעליגיעזען אחריות־געפיהל און פליכט־בא־וואוסטויין אין דער מאקסימאלסטער מאָס. צוזאמען מיט דעם אבער זעה איך זיי אלס געזונטע, הארמאנישע און פריידיגע נשמות. אבער ניט נאר זיי, די גדולים, נאר אויך די כאראק־טעריסטישע טיפען פון די אידישע פאלקס־מאסען; א „גדליה“ פון א יהודה שטיינבערג, א „טוביה דער מילכיגער“ פון שלום עליכם און די פארשידענע פאלקס־כאראקטערס אין די שא־פונגען פון פרצ'ן, בארדיטשעווסקי'ן און עגנון — זיינען אלע געזונטע מענשען, פיזיש און גייסטיג. באזונדערס גייסטיג. צום סוף פון דער אפהאנדלונג וועגען דעם געזונטס־פונקט זאל דא באמערקט ווערען, דאס איך האב כלל ניט פארגעסען, אז דאס אידישע פאלק צייכענט זיך באזונדערס ניט אויס מיט זיין פיזישער גבורה. איך פארגעס ניט, אז דאס „שטעטעל“ האט ניט געהאט קיין מאנגעל אין משוגעים, אין מרה־שחורה'דיגע, און אין מענשען שברי־כלים. דארף מען אבער דערביי אין זינען האבען די שוידערליכע דחקות פון אידען, די טויזענטער יאהרען פון רדיפות און נגישות, דער אייביגער אימת־מות פאר'ן „גוי“, די אומבאשרייבליכע אומהיגייענישע באדינגונגען פון דער הונדערטער־יעריגער געטא. קורץ, דעם גאנצען גיהנום־לעבען וואס דער איד האט געהאט אויף דער וועלט. האבענדיג דאס אין זינען מוזט

איהר פשוט שטוינען פון דעם, וואס דאס אידישע פאלק איז שוין לאנג ניט אונטערגעגאנגען פיזיש, אדער איז ניט דע-גענערירט געוואָרען פסיכיש.

דאס איז איינע פון די וועלט רעטענישען. און קיין אנדער פתרון דערצו איז ניטא ווי די רעליגיע אידישקייט. איהר קענט אויסדריקען די אויבן דערמאָנטע באמערקונג-גען אין אן אנדער נוסח: דאָס אידישע פּאָלק וואָלט געווען דאָס געזונטסטע, דאָס פרייליכסטע און גליקליכסטע פּאָלק אין דער וועלט — ווען ער זאָל געווען פארמאָגען א מינימום פון נארמאל עקאנאמיש-סאציאלע באדינגגען, ווען ער זאל ניט געווען זיין אויסגעזעצט, פאר טויזענטער יאהרען, צו די אונ-מענשליכסטע פארפאלגונגען.

די דאזיגע באטראכטונגען פיהרען אונז צום לאגישען שלום, אז ווען דאס אידישע לעבען וועט עקאנאמיש און סאציאל נארמאליזירט ווערען, און צו דעם וועט נאך די אידי-שע רעליגיע ממשיך זיין איהר געזונטע ווירקונג — דעמאלט וועט דאס אידישע פאלק קענען דינען אלס א מאדעל פון פיזישען געזונט און גייסטיגער גאנצקייט און הארמאָניע.

4.

שווער איז פאר דעם ניט מעדיקער-פסיכיאטאר צו בא-ווירען וויסענשאפטליך, אז די אידישע רעליגיע איז א וויכ-טיגע ביישטייערונג צו דעם געזונט פון גוף און נשמה. ער קאן בלויז ארויס זאגען השערות וועגען דעם. השערות וואס בליצען אויף ביי איהם ווען ער לייענט, למשל, אזא בוך ווי „מאן די אננאון“ פון דעם בארימטען ביאלאג-מעדיקער

אלעקטיס קארעל, אדער א בוך ווי: „די ריטורן טו רעלידזשאן“ פון דר. הענרי ס. לינק, דירעקטאר פון ניו יארקער צענטער פאר מעדיציניש-פסיכאלאגישער הילף.

דאס איינציגע וואס בלייבט ביים ניט מעדיקער-פסיכיא-טאר, איז די האפנונג, אז מיט דער צייט וועט זיך אפזוכען א מעדיקער-פסיכיאטאר, א איד אדער א ניט איד, וואס וועט מאכען א ספעציעלען שטודיום וועגען דער אידישער רעליגיע און איהר ווירקונג אויפ'ן געזונט — און וויסענשאפטליך באשטעטיגען די השערות וועגען דעם...

לייכטער איז אָבער פאר דעם אידישען פארשער ווען ער רעדט וועגען דער אידישער רעליגיע אלס א עטישע לערע. ווען ער נעמט זיך אונטער צו באווייזען, אז די אידישע רע-ליגיע איז מער ביכולת צו מגדל זיין עטישע מענשען ווי אירגענד וועלכע אנדער רעליגיע, אדער סתם עטיק.

אז די אידישע רעליגיע איז אין איהר תוך א לערע פון עטיק — גיבען צו די מערסטע וועלטליכע אידען. דאָס הייסט, די אידען וואס האלטען אז עטיק בכלל איז „אן ענין“, און ניט גלאט א „בורזשואנע מאכערייקע“. די וועלטליכע אידען אבער, בדרך כלל, האלטען, אז עטיק און רעליגיע זיינען צוויי באזונדערע זאכען: רעליגיע, זאָגען זיי, ניט זי איז א שטיצע פאר עטיק און ממילא איז ניט-רעליגיע א שטער פאר עטיק. עס איז אויך אן אנגענומענער געדאנק ביי ניט-רעליגיעזע וויסענשאפטליכער, אז די קאמבינאציע פון רע-ליגיע און עטיק איז א געשיכטליך-צופעליגע דערשיינונג. רעליגיע איז געווען פארבונדען מיט עטיק, אדער זיך אי-דענטיפיצירט מיט איהר, פונקט ווי דאָס איז געווען דער

פאל פון רעליגיע אין שייכות מיט וויסענשאפט. דאס הייסט, פונקט ווי זי, רעליגיע, האָט ביו די לעצטע צוויי-דריי הונדערט יאהר געהאט פאר זיך די אויפגאבע צו געבען דער-קלערונגען אויף אלע זעהנבארע דערשיינונגען פון דער נאטור; פונקט ווי זי איז געווען פארבונדען מיט קונסט-מוזיק, טעאטער, פאעזיע, שניצעריי, מאלעריי, סקולפטור, אזוי איז רעליגיע באטראכט געווארען אלס דער קוואל פון עטיק און דער וועזען פון עטיק.

יענע צייטען, זאגען די דאזיגע וויסענשאפטליכער, זיינען שוין אוועק. וויסענשאפט און קונסט זיינען שוין זעלבסט-שטענדיגע צווייגען פון מענשליכען שאפען. זיי האבען שוין גיט צו טאן מיט רעליגיע. אזוי איז און דארף זיין מיט עטיק, עטיק — אדער זי איז א דערווארבענער גייסטיגער קנין, אלס א רעזולטאט פון דורות-דורות אָנגעזאַמעלטער מענשליכער דערפארונג אין דעם סאציאלען צוזאמענלעבען, אדער זי איז א געוויסע נאטירליכע איינגעבוירענע אייגענשאפט ביי דעם דורכשניטליכען נארמאלען מענשען.

די דאזיגע דערקלערונג קאן זיך זיין אמת. עס איז אבער אויך אמת, אז ווען עטיק שטיצט זיך אויף רעליגיע און ווערט פון איהר סאנקציאנירט, איז זי זיכערער, סטאבילער ווי עטיק אהן רעליגיע.

א פאר באמערקונגען וועלען קלערער מאכען דעם גע-דאנק. עס איז אן אנערקענטער פאקט, אז די מדה פון עטיש-קייט איז פארשידען אין איהר מאס און איהר אינטענסיווי-טעט ביי מענשען. ביי איינעם פעהלט זי אין גאנצען. ביי א צווייטען געפינט זי זיך אין א פארגרעסערטע פראפארציע,

ביי א דריטען, א פערטען א. ז. וו. אין נאך א גרעסערער, און ביי איינעם דערגרייכט זי דעם מאקסימום פון טיפקייט. אין דער רעליגיעזער טערמינאלאגיע ווערט דער ערשטער סארט מענש באצייכענט אלס „רשע“. דער לעצטער — אלס „צדיק“, אדער „קדוש“. די צווישען זיי מענשען* — אלס „בינונים“ פון פארשידענע גראדען פון עטישקייט. דער „רשע“, באנוצענדיג זיך ווייטער מיט דער רעליגיעזער טערמינאלאגיע, איז אין גאנצען באהערשט פון זיין „יצר הרע“. דער „צדיק“ — פון זיין „יצר טוב“. ביי די „בינונים“, וועלכע זיינען די מערסטע און דורכשניטליכע מענשען, איז א שטענדיגער „ויתרוצו“, א קאָנפּליקט, צווישען „יצר הרע“ און „יצר טוב“, צווישען רשעות און צדקות.

אנערקענענדיג דעם דאָזיגען פאקט וועלען מיר זיך דערשלאגען צום געדאנק, אז דער צדיק נויטיגט זיך ניט אין רעליגיע, אויף וויפיל זי האט צוטאן מיט ענינים פון עטיק. הלל, למשל, קענען מיר זיך פארשטעלען וואלט געווען די זעלבע עטישע פערזענליכקייט, אדער כמעט די זעלבע, אהן רעליגיע. טאָקראַטעס — אָהן זיין גלויבען אין גאָט אדער געטער אלס עטישע וועזענס. אין אונזער דור, למשל, וואלט דער „פּאָפּ חיים“ געווען דער זעלבער אין זיין עטישקייט אהן זיין אויסערגעוויינליכער פרומקייט. מיר קענען גיין ווייטער: פעטער קראפאטקי, דער אנארכיסט און כופר בעיקר, קאן מיט פולער רעכט באצייכענט ווערען אלס „צדיק“ פון א ריינ־עטישען שטאנדפונקט. דאס זעלבע מיט טאלסטאי און גאנדי, ווען מיר נעמען אן דעם קוק פון אפיציעלער רעליגיע, אז זיי זיינען ניט קיין רעליגיעזע פערזענליכקייטען.

און ווען מיר זעהן מענשען וואס זיינען אי טיף רעליגיעז, אי עטיש צו דער העכסטער מדרגה, קאן אונז דערלויבט ווערען צו זאגען, אז די דאזיגע צוויי אייגענשאפטן ציהען זייער יניקה פון צוויי באזונדערע קוואלען.

דאס איז אלץ גערעדט וועגען צדיק, דער זעלטענער טיפ אין דעם מענשליכען מין. אנדערש איז אבער מיט'ן „רשע“ און מיט'ן „בינוני“. די דאזיגע מענשליכע טיפען נויטיגען זיך אין רעליגיע. פאר דעם „רשע“ איז ניטא קיין כח אין דער וועלט וואס זאל טויטען אין איהם זיין „יצר הרע“, אדער לכל הפחות איהם אפשוואַכען—חוץ רעליגיע. דאָס קומט אויך פאר זעהר זעלטען. ווייל אויב מיר נעמען אן, אז „רשעות“ (אדער „צדקות“) איז אן אייגענשאפט אייגענשאפט, אזוי מוזען מיר אויך אנערקענען, אז זי לאזט זיך ניט אזוי לייכט „ברעכען“. דאך געפינען מיר אמאל, אז א „רשע“ ווערט א „בעל תשובה“. דאס הייסט ער „ברעכט“ זיין נאטור. דאס קומט פאר אממערסטען דורכ'ן כח פון רעליגיע. און אין דעם ליגט פארבאָרגען די עטיק־ראַלע פון רעליגיע.

נאָך מער אבער דינט רעליגיע אלס אן עטישער כח אין באצוג צום „בינוני“. ביי איהם, ווי שוין דא באמערקט, קומט פאר, באוואוסטזיניג און אומבאוואוסזיניג, א שטענדיגער „ויתרוצצו“ צווישען „יצר הרע“ און „יצר טוב“, ווען ער שטייט פאר א געוויסען נסיון. און אזא פאל איז אמאל גובר איין צד און אמאל דער צווייטער. דא קומט רעליגיע און איז מכריע — ווערט דער א איבערוועגענדער פאקטאר. א שיינע, אינהאלטסרייכע רעליגיעזע דערציהונג; א ריינע רעליגיעזע סביבה; באקאנטשאפט מיט'ן אוצר פון גע-

דאנקען אין די רעליגיעזע ליטערארישע שאפונגען, און באזונדערס א נאָהענטער קאָנטאַקט מיט ליכטיגע רעליגיעזע פּערזענליכקייטען — זיי אלע העלפען צו פארטיפען און פארשטאַרקען דעם עטישען געפיהל אדער חוש ביים „בינוני“, און צו ביישטיין נסיונות.

אין וואס באשטייט דער דאזיגער כח פון רעליגיע? מיט דעם וואס רעליגיע באגרענעצט זיך ניט מיט עטיק, נאר צושפרייט זיך איבער דער גאנצער נשמה פונ'ם מענשען. רעליגיע האט צו טאן מיט גאט, מיט לעבען און טויט, מיט דער גאנצער וועלט-מיסטעריע. רעליגיע איז מסוגל צו באוועגן דעם מענשען, מער ווי אירגענד וועלכע אנדער עמאָציע אדער אידעע, צו די גרעסטע פיזישע און גייסטיגע אָנשטרייבן-גונגען, צו ליידען די פיינליכסטע יסורים, זיך פאר איהר מוסר נפש זיין. רעליגיע איז אויך א קוואל פון טיפסטען פארגעניגען, פון עקסטאַז און דביקות. די דאָזיגע באזונדערע אייגענשאפטען פון רעליגיע דינען אלס א מעכטיגער כח צו באוועגען „רשעים“ אז זיי זאלען זיך „ברעכען“, און א פשיטא שוין אז זיי דינען צומאכען דעם עטישען געפיהל פון דעם „בינוני“ פאר'ן דאָמינירענדען געפיהל און אַמאָל אויך איהם, דעם בינוני, צו דערהויבען צו דעם מדרגה פונ'ם „צדיק“.

אנדערש איז מיט'ן עטישען געפיהל ווען ער איז אליין, ווען ער קריגט ניט קיין נאהרונג פון רעליגיע.

דער „רשע“ וואס איז ניט רעליגיעז האט ניט קיין אויטאריטעטישע נאָכט וואָס וועקען אין איהם „הרהורי-תשובה“, וואָס זאָל איהם באוועגען זיך פארטראכטען וועגען זיך און וואָס זאָל איהם העלפען תשובה טאָן. דער רשע אנער-

קענט בלויז איין מאכט — די פּאָליציי־אישט. דאָס איז, דרך אגב, ניט שלעכט. וועגען דעם זאָגען די אידישע חכמים: „אלמלא מוראה של מלכות, איש את רעהו חיים בלעו“ — ווען ניט די מורא פאר דער רעגירונג וואָלט איינער דעם אנ-דערען איינגעשלונגען א לעבעדיגען. עס איז אבער זעהר צווייפעלהאפט, צי די מענשליכע געזעלשאפט וואָלט געקענט עקזיסטירען, ווען זי וואָלט זיך געדארפט שטיצען בלויז אויף דער רעגירונג-מאַכט, ווען מענשען וואָלטען אליין זיך ניט קאָנטראָלירט בנוגע צו מיאוסע האנדלונגען און אליין ניט געווען באוועגט צו גוטע מעשים.

פאר דעם רשע, דאריבער, וואָס רעכענט זיך בלויז מיט דער פּאָליציי־אישער מאכט און איז ניט רעליגיעז — איז ביטא קיין האפענונג, אז ער זאל זיך ענדערען. אבער ניט נאר וועגען רשע קאן דאס געזאגט ווערען. אויך די עטיש-קיט פון דעם בינוני איז א שוואכע, א וואקלענדיגע, ווען זי געפינט ניט קיין שטיצע אין דעם רעליגיעזען געפיהל און געדאנק. אויך דער בינוני וועט שוין געפינען ביי יעדען נסיון גענוג תירוצים צו בארעכטיגען און פארענטפערען דאס אומעטישע.

די עטיק ווערט געקרעפטיגט און סטאביליזירט דורך רעליגיע אויך צוליב אנאנדער טעם: רעליגיע איז בטבע פעדאגאגיש, דיסציפלינירענד. דערמיט שאפט זי ביים מענשען עטישע אייגענשאפטען, וואס ווערען מיט דער צייט „א צווייטע נאטור“. אהן איהר אבער איז די מענשליכע עטישקייט ניט מער ווי אן אבסטראקטע פארמולע וועגען „גוט“ און „שלעכט“, אדער א פאר'יתום'טע, איזאלירטע

אייגענשאפט וואס ווערט צושלאגען ביי די פעלזען פון דער
ווירקליכקייט.

מ'דארף אויך אין זינען האבען נאך א פאקטאר אין דער
פראבלעם פון רעליגיע־עטיק. דאָס איז פערזענליכקייטען.
די ווירקונג פון גרויסע עטישע פערזענליכקייטען אויף זייער
סביבה און דור, איז אהן אן ערך גרעסער ווי די ווירקונג
פון די שענסטע עטישע תורות. אבער נאך פיל גרעסער איז
די ווירקונג פון רעליגיע־עטישע פערזענליכקייטען. צוליב
דעם פריהער דערמאָנטען טעם: די ספעציעלע אייגענשאפטען
פון דעם רעליגיעזען געפיהל וואס האבען קיין שייכות ניט
מיט עטיק.

רבי לוי יצחק בארדיטשעווער, למשל, האָט באאיינפלוסט
זיין סביבה און ארויסגערופען ביי איהר באוואונדערונג און
פארגעטערונג ניט נאר מיט זיין „גאלדענער נשמה“, מיט זיין
אהבת ישראל און אהבת האדם, נאר אויך ווייל די דאזיגע
מדות האָבען זיך פארבונדען מיט זיין ליידענשאפטליכער
רעליגיעזיטעט, מיט זיין פייערדיגער אהבת הבורא.

און זאל דא באמערקט ווערען, אז רעליגיע אהן עטיק
איז אן אבסורד, א פארזעהעניש. און ניט נאר דאס, מיאוסע
מידות און האנדלונגען מצד א רעליגיעזען מענשען זיינען
א סס המות פאר רעליגיע. מער סם, אפשר, ווי דער
אפיקורסישער קאמף געגען רעליגיע. מיאוסע מדות ביי א
רעליגיעזען מענשען טויטען די מעגליכקייט פון דער וויר-
קונג פון רעליגיע אויף דעם דורכשניטליכען מענשען, וואָס
זוכט יושר און אמת אין לעבען. פון דער אנדערער זייט
אבער איז עטיק אהן רעליגיע א קריינקליכע בריאה, א גע-

וואוקס וואס ווערט ניט גענעהרט גענוג פון זון און לופט און וואסער.

און דא איז אויך כדאי צו באמערקען, אז מיט אלע ראציאנאליסטישע דערקלערונגען וועגען דעם שורש און געשיכטליכער אנטוויקלונג פון עטיק — איז זי באמת א מיסטעריעזער ענין. עס איז באוואוסט, אז דער גרויסער פילאזאף, עמנואל קאנט האט אין דער עקזיסטענץ פון דעם עטישען חוש ביים מענשען געזעהן די הויפט ראייה פאר דער עקזיסטענץ פון גאט...

ביים סוף פון דער פארהאנדלונג פונ'ם דאזיגען ענין איז ניט איבעריג צו געבען, אז די אידיש-רעליגיעזע עטיק איז א מענשליך-פראקטישע. „לא בשמים היא“. זי האט אין זיך אויך ניט פון דעם „וצדקתך“-עלעמענט, פון „שטעל אן די צווייטע באק“ כאראקטער, וואס מיר געפינען ערגעץ-אנדערש. און צוליב דעם טאקע איז זי געווען מער ווירקזאם אין דער פארגאנגענהייט און באזיצט מער כחות צו ווירקען אין דער צוקונפט.

5.

מיר קומען צום דריטען פונקט: די אידישע רעליגיע און עסטעטיק.

די אידישע רעליגיע פארמאגט די אייגענשאַפֿ-טען וואָס זיינען ביכולת צו פארשאַפען דעם מענשען אן עסטעטישען גענוס. צו שטילען זיין עמאציאנעלען הונגער. דער אידיש-רעליגיעזער צערעמאניאל איז פול מיט פייער-ליכקייט. אויב איהר ווילט רופט דאס „טעאטראלישקייט“.

דער ערב שבת, ווען די מאמע, ארומגערינגעלט פון די בני בית, שבת'דיג אויסגעפוצט, בענשט ליכט; קידוש און זמירות; שבת אין דער פריה — הוצאת התורה און קריאת התורה; דאָס דוכנ'ען פון די כהנים יום־טוב צייט, די פסח'דיגע סדרים, די שבועות'דיגע דעקארירונג מיט בויער און גראז. דער אקדמות מיט זיין מאיעסטעטישען ניגון, וואס דריקט אויס אי טריאומף, אי ליידענשאפטליכע ביינקעניש; ראש השנה און יום כפור מיט זייערע מתיקות'דיג־טרויערי־גע ניגונים; דאס שופר בלאזען; כל נדרי, כורעים פאלען און נעילה; סוכות מיט זיק סוכה און בענטשען לולב־אתרוג און ארומגיין מיט זיי ארום דער בימה; שמחת תורה'דיגע הקפות; חנוכה און פורים מיט זייערע מנהגים; די פייער־ליכטייט פון א ברית מילה; דער פרייליכער גערודער פון א בר מצוה — דאס זיינען אלץ מאמענטען וואס נעמען אוועק דעם מענשען פון זיין וואכעדיגקייט און פארשאפען איהם א גייסטיגען גענוס. און דאס איז דאך די הויפט פונקציע פון קונסט אין איהרע פארשידענע צווייגען.

עס איז אבער דאָ איין גרויסער אונטערשייד צווישען רע־ליגעזער „קונסט“ און וועלטליכער. אין דער וועלטליכער קונסט מישט זיך דאָס רוב אריין דער מאַמענט פון וואולגארי־טעט און געשלעכט־רייצונגען. באזונדערס די „קונסט“ מיט וועלכער מ'שפייזט די גרויסע מאסן. די רעליגיעזע קונסט איז כולה רוחניות. פון א וועלטליך־גשמיות'דיגען שטאַנדפונקט איז דאָס אפשר א חסרון. עס מוז דאך אבער אנערקענט ווערן ביי די וואָס זוכען אויך רוחניות אין לעבען, אז עס איז דא א זכות הקיום פאר דעם סארט קונסט וואס אפעלירט בלויז צו

דאס לויטער גייסטיגע אינ'ם מענשען. אפילו אין דער סעקולערער קונסט האבען מיר פארשידענע מינים: דאס וואס איז דורכאויס וואולגאר און געשמאקלאז; דאס וואס איז פון א העכערער מדרגה, און מיר האבען קונסט וואס איז פול-שטענדיג ריין פון שונד און פאָרנאָגראַפֿיע. דאָס לעצטע ערשט שאפט א טיף-עסטעטישען און עמאָציאָנעלען גענוס. איהר הערט א פארטראג פון א באגאבטען לעקטאר-ארא-טאָר. ניט נאָר לערנט איהר פון איהם. ניט נאר ווערט אייער געדאַנק געשפּייזט. איהר ווערט אויך עמאציאנעל גערירט. איהר געניסט. און אויב דער אראטאר איז אויסערגעוויינליך באגאבט און מיט זיין ריידען פאדערט ער פון אייך א געוויסע האנדלונג, זיינט איהר מוכן ומזומן איהם פאלגען, אויב ער שאפט ביי אייך די נויטיגע שטימונג.

דאס זעלבע ווען איהר ליענט א שטיק שיינע ליטעראטור פון א גרויסען קינסטלער. א שטייגער וועגען מענשליכע-יסורים, וועגען מענשליכער גבורה און געוואגטקייט, וועגען קאמף געגען די בייזע נאטור-כחות, וועגען קאמף געגען מענשליכער רשעות, און אפילו וועגען פארצערענדער ליבע וואס איז ריין פון דאס בלויז מגושם/דיג-רייצענדע — אין דעם אלץ ווערט איהר עמאציאנאל אויפגערודערט און אייערע עמאציעס זיינען פון די שענסטע און דערהאבענסטע. פון דעם „חלק אלוה ממעל" וואָס לעבט אין אייך. אָט דעם סאָרט גענוס, און נאך פון א העכערען סארט גיט אייך רעליגיע אין געוויסע מאַמענטען. גיט אייך — אויב איהר זייט מסוגל „צונעמען", אויב איהר באזיצט דעם גייסטיגען פרצוף-פנים פאר דעם און דערצויגען דערצו.

געוויס. דורכשניטליך-רעליגיעזע מענשען זיינען ניט מוכשר גערירט צו ווערען פון א „האזינו השמים“, א „ברכי נפשי“, א „מן המצר“, א „ד' רועי לא אחסר“. עס איז ביי זיי ניט מער ווי א „זאגאכץ“. אבער אויך די סארט מענשען ווערען נשמה'דיג דערהויבען אין דער ערשטער סליחות-נאכט, אין די תקיעת-שופר מאמענטען, ביי כל-נדרי (אויב דאס ווערט ניט פארשוועכט דורך אן „אפיל“, ווי דאָס איז דער מנהג אין אמעריקא), און ביי די „שלשה עשרה מדות“ פון נעילה. רעליגיעזע קונסט האט נאך א מעלה, וואס פעהלט אין דער וועלטליכער. פון וועלטליכער קונסט זיינט איהר איגער-ליך גערירט, אבער אויסערליך בלייבט איהר פאסיוו. איהר קאנט אויסדריקען אייער איינדרוק מיט א „ביס“, אן אַפּלאָוז און געענדדיגט. ליעענענדיג ליטעראטור, למשל, בלייבט איהר אין גאנצער פאסיוו, אויב מיר זאָלען ניט רעכענען די אקטיווי-טעט וועלכע איינדרוקספולע ליטעראטור רופט ביי אייך ארויס ביי פאסיגע שפעטערדיגע געלעגענהייטען. מיט רעליגיעזער קונסט איז גאר אנדערש. זי איז בטבע אקטיוויזירענד אין דעם עצם מאמענט וואס איהר געניסט פון איהר. חסידים, למשל, ווען זיי פאלען אריין אין א רעליגיעזער שטימונג, זינגען, טאנצען, „פארגייען זיך“, פאר'דב'קען זיך. דאס הייסט, זייער עמאציאנעלע צורודערונג קומט מאמענטאן צום פולס-טען אויסדרוק. עס זיינען אויך דאָ שטילע פאזען פון רעלי-גיעזער איבערלעבונג, ווי אין די „ניגונים אהן ווערטער“, אין דעם מורמלען פון א „ממעמקים קראתיך“, און אויך ווען דער ישיבה-בחור ברומט אונטער דעם „תנו רבנן“, דעם „מאי

קא משמע לך". אבער אויך אין די דאזיגע מאמענטען איז דער מענש אקטיוו.

און ווען עס רעדט זיך וועגען דעם שיינקייט־מאמענט אין קונסט, זאל דא דערמאנט ווערען, אז דער רעליגיעזער איד האט געזוכט צו באפרידיגען זיין חוש פאר שיינקייט דורך און אין דער אידישער רעליגיע. „זה אלי ואנוהו" — טייטשט די גמרא: „באשין" איהם. באזארג זיך מיט א שיינעם טלית, בוי זיך א שיינע סוכה, קויף זיך א „מהודר־דיגען" אתרוג, א. ז. וו.

דאס מיינט ניט, אז דער איד האט זיך באנוגענט מיט שיינקייט פון א בלויז רעליגיעזען כאראקטער. אויך „יפיתו של יפת"—די וועלטליכע שיינקייט איז ביים אידען א גאנץ חשובער ענין. רבי עקיבא האָט איינמאָל דערזעהן א שיינע „מטרוניתא" (א פרוי פון די רוימישע פּאַטריציער) און זיך צעוויינט, ביים געדאנק אז „האי שופרא בלי בעפרא" — אזא שיינהייט וועט אמאָל פוילען אין קבר. רבי יוחנן, א פירענדער גייסט אינם ערשטן דור פון די אמוראים, ווערט מיט א באזונדער גענויאיקייט געשילדערט אלס א בילד־שיינע פערזענליכ־קייט. און איינער פון די תנאים פלעגט אריינפאלען אין גרויס התפעלות, ווען איהם פלעגט אויסקומען צו ריידען וועגען די גריכיש־רוימישע דערגרייכונגען אויפ'ן געביט פון קונסט און קערפערליכען גענוס.

וואס איז שייך ליטערארישער קינסטליכקייט און שיינ־קייט פון פאָרם — קאן דאך דער תנ"ך, דער רעליגיעזעסטער ספר אין דער וועלט, ניט אראפפאלען לגבי די שענסטע וועלטליכע ליטערארישע שאפונגען. די מעשיות פון יוסף

און די ברידער; פון דעם עגל און מרגלים; פון שאול און דוד; פון אליהו און איזבל; רות, שיר השירים, מגילת אסתר און די נביאישע שאפונגען — זיינען גענוג אונז צו איבער-צייגען, אז די אידישע רעליגיע פארמאגט ניט נאר אן עטישען תוך, נאך אויך די שענסטע קונסט-פארמען.

די אידישע רעליגיע איז געגען קונסט ווען זי איז בלויז קערפערליך, באזונדערס ווען זי רייצט די תאוה. זי איז אויך געגען קונסט ווען זי ווערט א עיקר, ווען זי פרעטענדירט צו פארנעמען דעם פלאץ פון תוך אין אידישקייט. זי וועט אבער שטענדיג הויזען מיט קונסט אלס א טפל צום עיקר. אז די רעליגיעזע אידישקייט, מיט א געוויסער צופא-סונג צו דער צייט און אומשטענדען, איז ביכולת צו גייסטיגען און דערהויבען און דערפרישען די אידישע פאלקס מאסען אי עטיש אי עסטעטיש — קאן ניט זיין קיין ברעקעל ספק ביי דעם, וואס איז באקאנט מיט דער איצטיגער אידישער ווירק-ליכקייט. ווייל פוסט און וויסט איז געווארען די נשמה פון דעם וועלטליכען אידען, הן פון דעם פשוט'ן פאלקס-אידען, הן פון דעם „באוואוסטזיניגען“ אידען. א געוויסער לעבענס-אינהאלט איז פארבליבען בלויז ביי די אידעאלאגען פון דער וועלטליכער אידישקייט. דאָס איז — זאָרגטן זיך פאר דער דאזיגער אידישקייט, קלאגען אין דער שטיל אויף איהר צרה-דיגען מצב און עפענטליך טומלען וועגען איהר דורך קאנ-פערענצען און „וועלט קאָנגרעסען“. א שטיקעל אינהאלט איז נאָך דא ביי די טרעגער פון דער וועלטליכער אידישקייט —

שרייבער, מוזיקער, מאלער. די מאסען אבער — ניט זיי פיהלען די נויטיגקייט אין „קולטור“, ניט זיי האבען הנאה פון איהר.

און אומזיסט ווערען געגרינדעט מוזעאום'ס, ארכיווען, „ווילנער אינסטיטוטס“, און נוצלאז און צוועקלאז איז די גאנצע וויסענשאפטליכע פארשונג פון אידישען אלטערטום, די נייע „חכמת ישראל“. דער אידישער פאלקס-מענש קאן ניט זעטיגן זיין נשמה מיט באקוקען שופרות און הבדלה-ליכט, הדס'לאך און קידוש-בעכער, פרוכת'ן און „עץ חיים'ס“, הנוכה-דריידלאך און פורים-גרייגערס. ער קאן אויך ניט שטיילען זיין אידיש-מענשליכען דארשט פון הערען „וויסענ-שאפטליכע“ לעקציעס וועגען דעם אורשפרונג און אנטוויקלונג פון ראש השנה און יום כפור, שבועות און סוכות א. ז. וו.

און קאנען קאן ער אויך ניט פארבריינגען זיין פרייע צייט אין לייענען מענדעלען און פרצען און שלום עליכם'ען, א פשיטא שוין — אין לייענען פעפערען און חאריקען און מארקישען און — ווי זיי הייסען דארט.

אנשטאט דעם וועט דער „באוואוסטיניגער“ מאסען-איד פארבריינגען מיט „חברה“ ביי א טעשעל קארטען, ביי א גלעזעל ביר און דערביי זיך „פרעגלען פון נחת“ פון געוויסע ווערטלאך און מעשה'לאך. און ווען עס וועט קומען זיין שבת אדער יום טוב, דאס הייסט זונטאג, וועט ער אין די מארגען-שטונדען ארומפיהרען אין גאס דעם „בייבי-קערידוש“, און דערביי זיך פיהלען אזוי טעמפ און לאנגווייליג און צובראָכען פון דעם פארבריינגען די פריהערדיגע נאכט מיט חברה, אז דער „יום טוב“ גייט איהם ניט איין, און דאָס איינציגע

וואָס מיר קענען פיהלען צום דאָזיגען אידען איז נאָר א טיפע מיטלייד.

עס איז געווען א צייט פון דערהויבונג און גייסטיגונג. די צייט, ווען מען האט התלהבות'דיג געפייערט דעם ערשטען מאי, ווען מען האט געמאכט דעמאנסטראציעס און קאנצערטן טען לכבוד דער קומענדער רוסישער רעוואָלוציע. יענע צייט איז אוועק, ווייל די רוסישע רעוואָלוציע איז שוין געקומען און זי האט דאס דערהארגעט דעם אמאליגען גייסט ביי די גרויסע אידיש-ראדיקאלע פאלקס-מאסען.

און אויב מען מיינט אז דער אידישער וועלטליכער נאציאנאליזם וועט אריינבריינגען יום טוב אין דער אידישער הויז און אין דער אידישער נשמה — מאכט מען ווידער א טעות. אויף א וויילע — יא. אבער ניט אויף שטענדיג. דער אידישער פאלקס-מענש וואס לעכצט נאך יום-טוב'דיגקייט און גייסטיגקייט פאר זיך און זיינע קינדער וועט דאס ניט געפינען אין קיין פארמע פון דער וועלטליכער אידישקייט. אפילו ניט אין איהר שענסטער פארמע ביי דער איצטיגער צייט — דער חלוציזם. ער וועט דאס ניט געפינען, ווייל אויך דאס לעצטע איז ניט מער ווי א צייטווייליגע זאך... עס איז א סך צו ריידען וועגען דעם. מיר וועלען אבער דאס פארשווייגען אינם איצטיגען מאמענט, ווען ארץ ישראל געפינט זיך אין איהר איצטיגען צושטאנד.

און עס זיצען וועלטליכע אידען און קנייטשען די שטע-רענס; ווי שאפט מען יום טוב אין דער ראדיקאלער אידישער גאס? און וועלטליכע אידישע שרייבער שרייבען ארטיקלען וועגען שאַפען אידיש-ראדיקאלע „קהלות“ און אויסארבייטען

פאר זיי א לעבענסשטייגער. ארויסגעווארפענע ארבייט. ווייל מען שאפט ניט קיין יום טוב און קיין לעבענסשטייגער אויף א געקינסטעלטען-מעכאנישען אופן. מ'קאן נעמען דעם אלטען אידישען יום טוב און איהם אויסערליך מאדיפצירען, דא און דארט מאכען ענדערונגען, אבער דערביי איז נויטיג איבערלאזען אין איהם זיין אינערליכען תוך. נעמט איהר אבער אוועק פון איהם זיין קדושה, זיין רעליגיעזען אינהאלט, אזוי שאפט איהר לכתחלה א טויטע זאך.

דער אידישער יום טוב, ענטוועדער ער וועט זיין פאר-וואַרצעלט אין דער טויזענטער-יעהריגער טראדיציע, אין דער שול, אין דער ספר תורה, אין תפלות און זמירות — אדער ער וועט גאָר ניט זיין, און אפילו דער „עונג שבת“, וואָס ביאליק עליו השלום האָט איינגעפיהרט אין ארץ ישראל און איז אויך אריין „אין דער מאָדע“ אין די גלות לענדער — אפילו ער וועט זיך באפעסטיגען און פארבלייבען, ווען ער וועט האָבען אין זיך פון דעם טראדיציאָנעלען שבת.

געמיינט האָט די וועלטליכע אידישקייט, אז ווען זי וועט באפרייען דעם אידישען מענשען פון דאָס מיסטישע און הימלישע, וועט זי אי דערהויבען זיין גייסט, אי פארמערען זיינע ערדישע הנאות און פארגעניגענס. אויף א צייט איז דאָס איהר געלונגען. אָבער טאָקע ניט מער ווי אויף א צייט. איצט קאָן יעדער וואָס האָט אן אויג אין קאָפּ זעהן, אז דער אידישער מענש איז ניט געגייסטיגט געוואָרען דורך דער וועלטליכער אידישקייט און אז אויך די מעגליכקייטען פאר מער ערדישע הנאות זיינען דורך איהר ניט פארמערט געוואָרען.

דער אידישער פאָלקס-מענש. מען האָט ביי איהם אוועק-

גערױבט דעם לעבען נאָכ'ן טױט. אנשטאט דעם האָט מען איהם געגעבען א זינלאָז לעבען, א תכלית'לאָז לעבען. און עס איז געבליבען איין רעטונג פאר איהם: קאַרטען און נבול-פה. עס בענקט און נאָגט די נשמה. מיינט מען, אז מען קאָן דאָס זעטיגען דורך „סטאַנציעס פון קולטור און קאַמפאַרט“ וואו מען באווייזט ווי מיינלאך-„צעלען“ פארמירען זיך און ווערן פלאַדיען זיך...

געוויס זיינען קולטור און וויסענשאַפט גוט און פיין. במה דברים אמורים? ווען נאָטור און לעבען ווערען דערקלערט און באַלויכטען געטליך-מיסטיש. ווען עס ווערט אַרױסגע-בראכט דער געדאַנק, דער מוטיגענדער און ווארעמענדער, אז עס איז דאָ א סדר און א כוונה און א פלאַן אין דער וועלט, כאָטש זיי זיינען פון אונז פאַרבאָרגען. אויב אבער דער דאָזי-גער געדאַנק ווערט פאַרוואַרפען — אזוי ווערט אלץ מיאוס און זינלאָז. אזוי דריקט אויף'ן מוח און ווייטאַגט דאָס האַרץ די מוראדיגע פראגע: צו וואָס און צו ווען?

מען גיט אייך ענטפערס אויף דער דאזיגער מוראדיגער פראגע: דער אייביגער, סטיכישער, ווילדער דראנג נאָך רע-פראָדוקציע, קאַמף פאר עקזיסטענץ, קאַמף און בלוט, קאַמף און בלוט. אזוי איז דאָס צווישען חיות און בהמות, אזוי איז דאָס אין דער מענשליכער געשיכטע. צווישען מענש און מענש, קלאַס און קלאַס, פּאָלק און פּאָלק . . .

און די וואָס לערנען די דאָזיגע תורה האבען נאָך די העזה צו רעדען וועגען קולטור און קונסט און שיינקייט און זיניגקייט און גענוס אין לעבען.

עס איז פארבליבען נאך איין שטאנדפונקט, פון וועלכען די תורה-רעליגיע אידישקייט דארף באטראכט ווערען. דאס איז דער סאציאל-עקאנאמישער, דער דאזיגער שטאנדפונקט ווערט ביי דער איצטיגער צייט פאררעכענט אלס דער חשוב-סטער אין דער פארשונג פונם מענשליכען לעבען. ער וועט דעריבער באהאנדעלט ווערען מיט א באזונדער גענויאיקייט. אויך בנוגע צו דעם פונקט, אזוי ווי בנוגע צו עטיק, האט בען מיר דעם הסכם פון כמעט אלע וועלטליכע אידען, אז די אידישע רעליגיע צייכענט זיך באזונדערס אויס. זי איז הן אין איהר פילאזאפיע, הן אין איהר געזעצגעבונג טיף פאראינטער-רעסירט אין א יושר וצדק'דיגען סאציאל-עקאנאמישען לעבען.

ניט נאר איז די אידישע נבואה דורכגעדרונגען מיט דער ליידענשאפטליכער תשוקה פאר א יושר-און-אמת לעבען — נאר אויך דער תלמוד. סיי אין זיין אגדה, סיי אין זיין הלכה שאפונגען, איז דער תלמוד הויפטזעכליך באשעפטיגט מיט די ענינים פון מענש צו מענש („בין אדם לחברו“).

דער תלמוד באשטייט פון זעקס (6) סדרים משניות (ש"ס — ששה סדרים), פון וועלכע פיר (4) סדרים זיינען גמרא. פון די דאזיגע פיר סדרים הייסען צוויי „נזיקין“ און „נשים“, וואס זיינען אין גאנצען אוועקגעגעבען פאר סאציאל-לער געזעצגעבונג. אבער אויך דער ערשטער „סדר“, וואס הייסט „זרעים“, אנטהאלט אין א גרויסען טייל פון זיינע משנות א סאציאלען אינהאלט. דאס זיינען די משנות וואס באהאנדל-

לען די דינים פון לקט און שכחה און פאה און שמיטה. עס קאן דערלויבט ווערען צו זאגען, אז אפילו די דינים פון תרומות און מעשרות וואָס האָבען צו טאָן מיט די כהנים און לויים זיינען אויך פון א סאָציאלען אינהאַלט. און עס קאָן דאָ צוגע-געבען ווערען, אז אפילו די משנות און גמרות וואָס זיינען לויט דעם סדר און נאָמען „בין אדם למקום/דיגע“ — דינים, וואָס האָבען צו טאָן מיט די שייכות'ן צווישען מענש און גאָט, אפילו זיי זיינען פול מיט אגדות און הלכות פון א „בין אדם לחברו/דיגען“ כאַראַקטער, ווייל, ווי באַוואוסט, איז דער תלמוד נישט שטרענג „וויסענשאַפטליך“ און אויסגע-האַלטען אין זיין צוזאַמענשטעל.

עס איז א פראַגע, צי די תלמודישע און רבנישע דינים פון דעם סאָציאלען כאַראַקטער קענען זיין אין איינקלאַנג מיט די באַגריפען און פאָדערונגען פון דעם מאַדערנעם מענשען. דאָס דאָרף זיין א ענין פאר ספעציעלע פאַרשער צו שטודירען. און אזא פאַרשונג גייט שוין אָן. דאָס איז אַבער ניט וויכטיג. דער תלמוד אליין אנערקענט, אז געזעצען פון דעם כאַראַק-טער דאַרפען זיך צופאַסען צו צייט און אומשטענדען. וויכטיג איז, אז די רעליגיע אידישקייט איז געווען בלב ונפש פאר-אינטערעסירט אין א יושר'דיגען סאָציאלען לעבען. וויכטיג איז אויך דער פאקט, אז איהר אינטערעס אין דעם ענין איז געווען שטאַרקער ווי אין די ענינים פון „בין אדם למקום“. עס איז דאָ גענוג צו דערמאָנען דעם באַוואוסטען אויסדרוק „עברות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר. עברות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר“.

מיר האָבען אפילו וועלטליכע אידען וואָס באַצייכענען

דעם סאָציאלען תוכן פון דער אידישער רעליגיע אלס סאָ-
ציאַליזם. דאָס איז גראַדע ניט ריכטיג. אידישקייט איז ניט
סאָציאַליזם צוליב דעם פשוט'ן טעם, וואָס זי אנערקענט פרי-
וואָט אייגענטום. עס איז טאקע דאָ א פסוק „כי לי כל הארץ“,
און דער פסוק קאָן דינען אלס א ראיה, אז אידישקייט אידענ-
טיפיצירט זיך מיט סאָציאַליזם. ס'איז אבער ניט אזוי. דער
דאָזיגער פסוק איז געזאָגט געוואָרען אין פארבינדונג מיט'ן
יובל-געזעץ. איז געצילט געגען דער אָנזאַמלונג און קאָנ-
צענטראַציע פון באַדען אין אינצעלנע הענד. ער איז אבער
ניט געגען עצם פרינציפ פון פריוואַט אייגענטום. פאַרקערט.
דער יובל-געזעץ סאַנקציאָנירט און באַשיצט פריוואַט אייגענ-
טום. ער וויל, אז יעדער יחיד זאָל באַזיצען זיין נחלה. ניט
איינער זאָל האָבען צופיל און דער אנדערער — גאָר ניט.

בלויז אין א געוויסער תקופה אין דער אידישער געשיכ-
טע האָט זיך אויסגעבילדעט א אידישע סעקטע וואָס האָט
איינגעפיהרט צווישען איהרע מיטגלידער סאָציאַליזם, ריכטי-
גער-קאָמוניזם. טאקע אמת'ער קאָמוניזם, ניט קיין סאָוועטי-
שער. דאָס זיינען געווען די איסעט. די איסעט זיינען, אמת,
געווען זעהר געאַכטעט ביים פאָלק (דאָס אליין לערענט אונז
עפעס). זיי זיינען געווען באַצייכענט אלס „חסידים הראשונים“,
„ותיקין“, „טובלי שחרית“, „בעלי-מופת“ (פונקט ווי די חסי-
דישע רביים אין אונזערע דורות). זיי האָבען אָבער געהאַט
זעהר א קליינעם איינפלוס אויף דער געזעצענגעבונג און לע-
בענסשטייגער פון דעם פאָלק. די אמת'ע פיהרער פונ'ם פאָלק
זיינען געווען די „פרושים“, און זייער געזעצענגעבונג איז גע-
ווען באזירט אויף דער אָנערקענונג פון פריוואַט-אייגענטום.

מיט דעם אבער וואָס די תורה אידישקייט איז ניט סאָ-
ציאָליזם, ווערט כלל ניט געמינדערט פון איהר סאָציאלער
ווערט און ווירדיגקייט. א רעליגיע, אדער א סאָציאלער אידע-
אל דאַרף ניט אָפגעשאַצט ווערען לויט די אדער יענע פראַק-
טישע פלענער וואָס ווערען רעקאָמענדירט פון זיי אין א גע-
וויסער געשיכטליכער תקופה, נאָר לויט די אינערליכע מאַ-
טיווען וואָס בריינגען די פלענער ארויס; לויט דער נשמה-
דיגער צורודערטקייט פון די פאַרשטייער פון דער רעליגיע
אדער אידעאַל.

ליבע צום מענשען, אַכטונג צו איהם, רחמנות אויף איהם
— דאָס זיינען די אייביגע געבענשטע קוואַלען פון וועלכע
עס שטראַמען ארויס די וואונשען און פלענער צו שאַפן א
שיינעם, גליקליכען לעבען פאר'ן יחיד און געזעלשאַפט. און
אַט די דאזיגע „מעיונות הישועה“ האָבען אָנגעפילט אונזער
תורה, אונזערע נביאים, אונזערע תנאים און אמוראים. זיי,
די דאזיגע קוואַלען, האָבען דאָס אזוי אומאויפהערליך באַאומ-
רוהיגט די אידישע גדולי-הרות און זיי באוועגט אוועקצושטע-
לען דאָס אידישע לעבען אויף די יסודות פון יושר און צדק
און אמת.

נאר אויב מיר ווילען שוין יאָ באַצייכענען די גרויסע אי-
דישע רעליגיעזע גייסטער אלס סאָציאליסטען — לאַמיר צו
דעם וואָרט צוגעבען דאָס וואָרט „אוטאָפיסטען“. אַט די סאָ-
ציאליסטען וואָס זיינען געוואָרען ללעג ולקלס ביי די „ווי-
סענשאַפטיכע“, מ'שטיינס געזאַגט, סאָציאליסטען — ביי די
מאַרקסיסטען.

איך באַנוץ זיך דאָ מיט „גענוענפּיסלאַך“ און מיט

„מישטיינס געזאגט“, ווייל איך נעם זיך דאָ די העזה, דרך אגב'דיג גערעדט, צו דענקען, אז בנוגע דעם סאציאל־פאלי־טישען־עקאָנאָמישען לעבען איז נאָך דערווייל ניטאָ קיין ווי־סענשאַפּט; אז דער וואָס האַלט, אז מ'קאן מאַכען וויסענשאַפּט־ליכע הנחות און קומען צו וויסענשאַפּטליכע שלוסען בנוגע צו דעם ענין ווי, למשל, בנוגע צו פיזיקע, כעמיע, ביאלאגיע, א. ז. וו. — אז דער וואָס האַלט אזוי האָט אַ פאַלשען באַגריף ווע־גען דעם אמת'ען טייטש פון „וויסענשאַפּט“, און האָט דערצו, א זעהר אַרימע פאַרשטענדעניש פאר דער מורא'דיגער קאַמ־פליצירטקייט פון דער בריאה וואָס רופט זיך „מענש“ אלס יחיד און אין זיין סאָציאלען לעבען.

די לעצטע צוואנציג, פינף־און־צוואנציג יאָהר האָבען גע־מאַכט אן איבערקערעניש אפילו אין די אָנגענומענע אמת'ן פון ריינע נאַטור־וויסענשאַפּטען, וואו עס הערשט, ווי ווייט אונזער שכל באַגרייפט, א געוויסע געזעצליכקייט און אן ענגע פארבינדונג פון סבה־רעזולטאַט. באזונדערס אָבער האָבען אונז די דאָזיגע יאָהרען געעפּענט די אויגען צו זעהן די סאָ־ציאליסטישע „וויסענשאַפּט“.

דער פולשטענדיגער באַנקראַט פון דער דייטשער סאָ־ציאלי־דעמאָקראַטיע, די „קלאַסישע“, די מוסטערהאפטע סאָ־ציאלי־דעמאָקראַטיע, ביים ערשטען צוזאַמענשטויס מיט דעם דייטשן פאַטריאַטיזם, ווען עס האָט אויסגעבראַכען די וועלט־מלחמה; דער פארפעסטיגטער קאַפיטאַליזם אין די מאַקסימאל־קאַפיטאַליסטישע לענדער וועלכע האָבען, לויט'ן מאַרקסיוזם, געדארפט זיין די ערשטע, וואו עס זאָל פארקומען די סאָציא־לע רעוואָלוציע; דער איינפיהר פון קאָמוניזם, אדער די

אתחלתא דקאמוניזם, דוקא אין דער קאפיטאליסטיש-אָפּגע-
שטאַנענער רוסלאנד; דער פאשיזם אין איטאַליע און דער
היטלעריזם אין דייטשלאנד; דער ווילדער, שגעונ'דיגער,
פערזענליכער געראַנגעל פון סטאַלין-טראַצקי, וואָס האָט לח-
לוטין ניט קיין שייכות מיט דעם „סטיכישען פּראָצעס“, וואָס
ווערט דערהויבען צו א גאַטהייט-מדרגה אין דער מאַרקסיס-
טישער תורה — דאָס זיינען א פאַר בולט'ע פּאַקטען, וואָס
לערנען אונז, אז די מענשליכע געשיכטע מאכט עפר ואפר פון
„וויסענשאפטליכע“ טעאָריען אויפ'ן געביט פון סאציאַל-עקאָ-
נאָמישען לעבען.

אזוי קוקט אויס די מאַרקסיסטישע טעאָריע זעהר שכל'-
דיג און גלאַטיג און אמת'דיג: מאשינעריי פארניכטעט הויז
מלאכות און בעלי מלאכות; די אינדוסטריע ווערט קאָפיטא-
ליזירט; קאָפיטאל האַלט זיך אין איין קאָנצענטרירען; די גרוי-
סע פּאַלקס-מאַסען ווערען אלץ מער פּראָלעטאַריזירט; עס ווע-
רען געשאפען צוויי געגענועצליכע פיינדליכע קלאַסען; עס
אנטוויקעלט זיך א קלאַסען-קאַמף; דער קלאַסען-קאַמף ווערט
אלץ שאַרפער און ביטערער ביז — עס ברעכט אויס די סאָ-
ציאַלע רעוואָלוציע און — משיח קומט.

דאָס איז א גאַנץ שיינע דראַמע, וואָס אנטוויקעלט זיך און
דערגרייכט איהר קלימאַקס לויט אן אינערליכער איזערנער
לאַגיק און לויט די מאַכניאַציעס פון א מורא'דיגען כל-יכול'-
דיגען פארבאַרגענעם כח וואָס הייסט „סטיכישער פּראָצעס“.
מאכט זיך אָבער, אז אין דעם גאַנג פון דער דראַמע טשעפען

זיך צו א פאָר זייטיגע, ניט פאראויסגעזעהענע „קלייניגקייטען“ וואָס דערהאַרגענען די גאנצע לאַגיק און „נאטירליכקייטען“ פון דער דראמע.

„די פאָלקס מאסען פראַלעטאַריזירען זיך“. אמת. אבער דורך דעם ווערען זיי כלל ניט ארימער פון די אַמאָליגע בעלי-מלאכות אָדער פראַלעטאַריער. געוויס ניט אַרימער פון די פראַלעטאַריער אין ענגלאַנד, ווען מאַרקס האָט געשריבען זיין „קאפיטאַל“. פאַרקערט. אין אמעריקא, למשל, (און אויך אין אַנדערע לענדער) האָלט דער לעבענס-סטאַנדאַרד פונ'ם אר-בייטער אין איין שטייגען און ער געניסט אלץ מער פון דעם וואָס ער שאַפט. אוודאי וואַקסען אלץ מער דעם ארבייטערס אַפעטיטען און פארלאַנגען. דאָס פיהרט איהם אבער ניט, נוי-טיגערווייזע, צו ווערען קלאַסען-באוואוסט און קאמפס-לוסטיג, נאָר ער זוכט צו באַפרידיגען זיינע אַלץ וואַקסענדע באַדערפענישען דורך יוניאַניסטישע מיטלען און רעפּאַרמיס-טישער געזעצענגעבונג. דערצו איז גוט צו געדיינקען אז קאָ-פיטאַל אליין איז פאראינטערעסירט, אז דער ארבייטער זאָל לעבען וואָס באַקוועמער, כדי ער זאָל אלץ מער באַזיצען די קויף-קראַפט.

„עס ווערען געשאפען צוויי פיינדליכע קלאַסען“. יא. עס איז אָבער אויך אין דער זעלבער צייט געשאַפען געוואָרען א דריטער קלאַס, און זעהר א מעכטיגער סיי אין צאָל, סיי אין איינפלוס. דאָס איז דער מיטעל און קליינבירגער קלאַס. און דער קלאַס איז אויך קלאַסענבאַוואוסטזיניג, און אין געוויסע מאַמענטען איז ער אפילו קאַמפסלוסטיג, אפשר נאָך מער ווי דער ארבייטער קלאַס און אין אַזעלכע מאַמענטען דערלאַזט

ער ניט בשום אופן מ'זאל איהם אַרויסשלאָגען פון זיינע פּאַזיציעס.

„דער פּראָלעטאריאַט ווערט רעוואָלוציאָנעריש“. אמת. אבער אין איין שיינעם אדער ניט שיינעם פּרימאַרגען, ווערט די דאָזיגע רעוואָלוציאָנערישקייט פארוואנדעלט אין א פייער־דיגען פּאַטריאַטיזם און א סוף, אן עק צו סאָציאַליזם און אינ־טערנאַציאָנאַליזם און פּאַציפּיזם, אַט די „איזמען“ אויף וועל־כע מ'דערציהט דעם פּראָלעטאריאַט יאָהר איין — יאָהר אויס. בעסער געזאָגט — ווי מען האָט איהם דערצויגען אין „יענע גוטע יאָהרען“.

און אַמאָל גאַר ווערט דער פּראָלעטאריאַט אויסגענוצט פון א מוסאָליני אדער היטלער און אנשטאט רויט ווערט ער שוואַרץ אדער ברוין. ער ווערט רעוואָלוציאָנעריש־„אידעא־ליסטיש“ — אבער אויף דער צווייטער זייט. און דעמאָלט אנטשטייט ניט נאר א קאמף צווישען קלאַס און קלאַס נאָר צווישען פּאָלק און פּאָלק, דאָס הייסט, פּאַשיום אדער היטלע־ריזם ווערט גאר א „אידעאל־באוועגונג פון אן אינטערנאַציאָנאַלען כאַראַקטער. און קיינער קען דאָך ניט לייקענען אז אין פּאַשיום אדער אפילו אין דעם היטלעריזם איז אויך דא עפעס פון דעם וואָס מ'רופט „אידעאל“.

„דער קלאַסען קאמף פיהרט צו דער סאָציאַלער רעוואָלוציע“. לאו דוקא. ער קאָן אויך פיהרען צו א פולשטענדיגען חורבן פון א פּאָלק, אַט ווי עס קומט פאר אין שפּאַניע, אדער צו א וועלט מלחמה, נאָך וועלכער די מענשליכע ציוויליזאציע וועט שוין קיין תחית המתים ניט אויפשטיין. איז דער „וויסענשאַפטליכער סאָציאַליזם“ געווען ביכולת

פארויסצוזעהן אָט די „קלייניגקייטען“ וואָס זיינען פאָרגעקור-
מען פאר די לעצטע צוואנציג, פינף און צוואנציג יאָהר? און
קאָן ער פאראויסזעהן, זאָל זיין אין די אלגעמיינסטע שטריכען,
דאָס וואָס וועט פארקומען אין די קומענדע צען, פופצען, א.ז.וו.
יאָהרען? — ניין, אויב אזוי איז זיין וויסענשאפטליכקייט א
שקר-מוסכּם, א וואָרט וואָס איז ביי אלעמען אויף די ליפען,
און איז אליין פוסט און וויסט.

עס איז מער ניט נויטיג פאר מיר זיך אריינצולאָזען אין
ווייטערדיגע חקירות וועגען דעם סאָציאליזם, וואָס האָט א
קליינע דירעקטע שייכות מיט דעם וואָס ווערט דאָ באהאנד-
דעלט. איך קער זיך אום, דאריבער, צום ענין.

ווי געזאָגט, איז אידישקייט ניט סאָציאליזם. עס פאָסט
אַבער צו איהר דאָס וואָרט „אומפּאַשישער סאָציאליזם“, אויף
וויפיל זי שטרעבט צו שאַפען א געזעלשאפט באזירט אויף
צדק און אמת. דאָס איז אַבער ניט איהר איינציגע אייגענ-
שאַפט, ווען זי האָט צו טאָן מיט דער סאָציאַלער פּראָבלעם.
אידישקייט זעהט די זיכערקייט און סטאַביליטעט פון א שיי-
נער געזעלשאפט אין דער עטישקייט פונ'ם יחיד. דעם קוואל
פון געזעלשאפטליכע איבלען געפינט זי אין דעם „יצר הרע“,
אין רשעות, אין דער תאוה צו באהערשען און אונטערדריקען.
וואָס ווערט באגלייט פון מאַכט דאָס צו טאָן. ממילא זעהט
אידישקייט די גאולה פון דעם מענשען אין זיין אייגענער גע-
לייטערטקייט און גייסטיגונג.

דאָס מיינט ניט, אז אידישקייט אנערקענט ניט די מעכ-
טיגע ווירקונג פון דער סביבה און געזעלשאפט אויפ'ן יחיד.
דאָס מיינט אויך ניט אז זי האַלט, אז מען דארף פאָסיוו וואָר-

טען אויף א יושר'דיגער געזעלשאפט. ביז עס וועלען איבער-געאנדערשט ווערען איהרע יחידים. דאָס נישט. אידישקייט פאַרמאָגט אַ „פּראָגראַם מינימום“, און אַ „פּראָגראַם מאַקסי-מום“. איהר פּראָגראַם מינימום באַשטייט פּון א „שלאַח ערוך“, א „חושן משפט“, וואָס שטיצט זיך אויפ'ן פּסוק פּון „ובערת הרע מקרבך“ — באַשטראַף דעם זינדיגען יחיד און מאַך מעג-ליך שוין איצט די עקזיסטענץ פּון א נאַרמאַלען, געזונטען סאַציאַלען לעבען. זי האָט אָבער אויך א „פּראָגראַם מאַקסי-מום“. דאָס איז דער „אחרית הימים“ אידעאַל. דער אידעאַל פּון א „לב בשר“ אנשטאט א „לב אבן“. דער אידעאַל פּון „ומלאה כל הארץ דעה“. קורץ, דער אידעאַל, אז רשעות און פּשטות, די צוויי גיפּטיגע וואַרצלען וואָס פאַר'סמען און פאַר-ווערימדיגען דאָס מענשליכע לעבען, וועלען פאַרשווינדען. דעמאָלט וועלען אפשר ניט נויטיג זיין קיין שלאַח ערוך און קיין חושן משפט, קיינע דיני ממונות און קיינע דיני נפשות, אדער עס וועט זיין א מינימום נויטיגקייט אין דעם.

די גרינטליכע ענדערונג פּון דער נשמה פּון דעם יחיד — דאָס איז דער „אחרית הימים“ אידעאַל פּון דער רעליגיע-זער אידישקייט, און אין דעם באַשטייט דער תּהום'דיגער אונ-טערשייד צווישען איהר און דעם — קאַמוניזם.

דער קאַמוניזם, אָט ווי ער ווערט פּראַקטיצירט אין סאָוועט רוסלאַנד, איז ניט עטיש. ער האָט אָנגענומען דעם יעזואיטישען כלל, אז „דער צוועק הייליגט די מיטלען“. ער פאַרשפּאַטעט און פאַראַכטעט דעם עלעמענטאַר-ערליכען מענשליכען געפיהל וואָס ווערט אויפגעשוידערט פּון זיינע מעשים תּעוועים. ער באַצייכענט דעם דאָזיגען געפיהל אלס „בירגערליך-ליבעראַלע צוקראַכענקייט און סענטימענטאַר-“

ליזום". ער איז גראָב און ברוטאַל. ער איז גראָבער און ברוי-טאַלער פון דעם אַמאָליגען רוסישען פּריסטאָוו, אדער אוראַד-ניק אין זייער באַנעהמונג מיט הילפלאַזע מענשען, מיט „בעז-פּראָוונע" אידען, אַ שטייגער, און דערפאַר פארדינט דער דאָ-זיגער קאַמוניזם געהאַסט צו ווערען מיט אלע פיבערען פון דער מענשליכער נשמה.

און דאָ רעדט זיך ניט בלויז וועגען דער איצטיגער הער-שענדער קליקע — סטאַלין און זיינע חברים, ריכטיגער — קנעכט. דאָ רעדט זיך וועגען דאָס כאַראַקטעריסטישע, וואָס איז געמיינשאַפטליך צו די פארשידענע קאַמוניסטישע גרופען. די איצטיגע מעשים תענועים וואָלטען געטאָן ווערען פון טראַצקי און זינאוויעוו, ווען זיי זאָלען זיצען אויפ'ן פּערדל. טראַצקי, אַט דער „צדיק" וואָס איז מרעיש עולמות געגען סטאַלינ'ס חטאים, וואָלט אפשר נאָך געווען פארברעכערישער און אכזריות'דיגער פון סטאַלין. איז דאָך טראַצקי א טיפּ פון „רעטער און אויסלייזער פון דער מענשהייט", ביי וועמען דער „איך" איז דער תמצית און צענטער פון דער וועלט. איז ער דאָך א נאפאליאנישער מאניאק, באַשטייט דאָך זיין מליצה? דיגער זשאַרגאָן הויפטזעכליך פון פלאַקערדיגע פראזען ווי „אייביגע רעוואָלוציע", „וועלט מלחמות", „קאטאסטראַפאַלע געשעהענישען", און איז אליין איין פערמאַנענטער ריזיגער טעאַטראַלישער זשעסט.

איך האָב דאָ ניט בדעה זיך אריינלאָזען אין דער סטאַלין-טראַצקי „לשם שמים מחלוקת", אין דער מחלוקת בנוגע די מיטלען און וועגען „צו בריינגען גליק דער מענשהייט". גענוג איז צו אנערקענען, (און דער מענש וואָס האָט א ניכטערען קוק

און א געזונטען חוש וועט דאָס אנערקענען). אז דער קאָמור-
ניזם, ווי ער איז איצט, איז די שאַרפסטע סתירה צו די
יסודות פון מענשליכער עטיק. עס איז דא נאָר אן אונטער-
שייד אין דער טיפקייט פון דער סתירה, ווען דער קאָמוניזם
ווערט פראַקטיצירט פון דעם אדער יענעם פאָלק, אדער איז
אונטער דער פירערשאפט פון דער אָדער יענער פערזענליכ-
קייט.

אידישקייט איז דער היפוך פון קאמוניזם. דער אידישער
פרינציפ איז, אז אויב דער צוועק איז א הייליגער דארפען
אויך די מיטלען, די מעטאדען זיין כשר און הייליג. אידיש-
קייט זאגט „דו טארסט ניט נעמען קיין „חלה“ און מאכען
„המוציא“ אויף א גע'גזל'ט שטיקעל ברויט.“ „דו טארסט
ניט אריינבריינגען קיין „אתנן זונה“ אין בית המקדש.“
אידישקייט גיט קיין פירוש ניט אויף דעם דאזיגען
פרינציפ. מ'דארף דאס גיט. דער געזונטער מענשליכער
שכל איז דאס מחייב. ווארום אי לאגיק, אי דערפארונג
לערנען אונה, אז ווי נאר איהר באנוצט זיך מיט טריפ'ענע
מיטלען אזוי מאכט איהר טריף אייער ציל; ווי נאר דער
פראצעס פון פארווירקליכען דעם אידעאל איז אן אומ-
עטישער — אזוי ווערט דער אידעאל-רעזולטאט אומעטיש.
שוין צוואנציג יאָהר, אז דער קאָמוניזם צווינגט מיליא-
נען-מיליאנען מענשען דורכגיין יאהר-אין, יאהר-אויס שבעה
מדורי גיהנום אום זיי אריינצופירען אין דעם „גן עדן“ וואס
ער זאָגט צו; און בויען בויעט זיך דער קאמוניזם אויף בערג
מיט הרוגים, אויף ימים בלוט, אויף הונגער און קעלט און
שמוץ, אויף מגפות און קראנקהייטען; דער קאמוניזם פאר-

אורזאכט כל המינים פיזישע און גייסטיגע יסורים וואָס איז ניט צו געפינען אין דער תוכחה; ער שטעלט זיך ניט אפ פאר קיינע שקרים און בלבולים, פאר קיינע אינקוויזיטארישע פייניגונגען פון זיינע אייגענע אנהענגער; דאס ווארט „ליק-ווידירונג“ בנוגע צו מענשליכע לעבענס איז געווארען דאס געוויינליכסטע און פאפולערסטע ווארט אין דעם קאמוניסטי-שען לעקסיקאן. מיט אזא כאראקטער און אזעלכע האנד-לונגען צייגט אונז איבער דער קאמוניזם מיט טויזענט און איין ראיות, אז ער האָט קיין אינטערעס ניט פאר'ן מענשען, פאר דעם בלוט-און-פלייש לעבעדיגען מענשען. און אויב אזוי, זיינען זיינע פארשטייער, ווער זיי זאלען ניט זיין, ניט ראוי און ניט מסוגל צושאפען א שענערען סדר העולם אפילו אין דער ווייטסטער צוקונפט.

גליק בריינגען דעם מענשען קענען נאר די אידעאלען-טרעגער וואס זיינען דורכגעדרונגען מיט ליבע צום מענשען, מיט דרך ארץ פאר איהם, מיט באוואונדערונג פאר זיין „בצלם-אלהים-דיגקייט“. גליק בריינגען דעם מענשען קאן נאר אידישקייט, ביי וועמען דאס הייליגסטע און ווירדיגסטע איז די מענשליכע פערזענליכקייט, אידישקייט, וואָס פרא-קלאמירט „כל המקיים נפש אחת — כאלו קיים עולם מלא“ און „כל המאבד נפש אחת — כאלו אבד עולם מלא“. א „איזום“ אבער, וואס איז מחלל די קדושה פונ'ם מענשען, וואָס באנוצט זיך מיט איהם בלויז ווי מיט קראליקעס און מייז אין א לאַבאַראַטאָריע, וואָס טרעט אויף איהם ווי אויף ווערים, וואס „ליקווידירט“ זיין גוף רעכטס און לינקס, וואס שטיקט און קנעכטעט און פארגוואלדעוועט זיין נשמה אומ-

אויפערליך — אזא „איזם“ איז א שקר מוחלט, א מיאוסקייט, א פארזעהעניש, א שוידער.

און מערקט אייך. די רעליגיע אידישקייט מוז זיין א שונא פון דעם קאמוניזם, ווי ער ווערט געלערענט און פראקטיצירט, ניט נאר צוליב אידיש-נאציאנאלע מאַטיווען, ניט נאר צוליב דעם וואס דער קאמוניזם איז דער מלאך המות פונ'ם אידישען פאלק, פון זיין רעליגיע און קולטור. די רעליגיע אידישקייט האַסט דעם קאמוניזם פון ריין-מענש-ליכע מאַטיווען. זי שליידערט צוריק מיט אנטריסטונג און שוידער דעם „איזם“ וואס פיהרט דעם מענשען דורך א זיכערען גיהנום צו א זעהר-זעהר צווייפעלהאפטען „גן עדן“. און נאך. אידישקייט איז געגען דעם קאמוניזם ניט נאר פאר זיין אומעטישקייט, פאר זיין רשעות, נאר אויך פאר דער מדרגה פון טפשות צו וועלכען ער דערגרייכט.

דער קאמוניזם איז אן ארויספאדערונג (א „טשאַלענדזש“) צו אונזער שכל הישר, אויף וויפיל ער, דער דאזיגער שכל, איז נאך ניט נפגם געווארען, ניט געשלאגען געווארען אין דער תהו ובהו צייט וואס מיר לעבען דורך פאר די לעצטע פינף און צוואנציג יאהר.

איך דער מענש, וואס פיהלט און טראכט און וויטאגט, בין בארעכטיגט צו פרעגען: מיט וואָס זיינען די קומענדיגע דורות, מיינע קינדס קינדער, וואס זיינען נאך ניט געבוירען געווארען, חשוב'ער און טייערער פאר מיר, דעם לעבעדיגען מענשען, חשוב'ער פאר מיינע שוין געבוירענע קינדער, אז מיר, איך און מיינע קינדער, זאלען פאר זיי לידען? או מיר זאלען הונגערען און פרייען און פארלייזיגט ווערען און

דערשטיקט און באשמוצט ווערען אין גוף און נשמה — כדי זיי, די נאך ניט געבוירענע, זאלען לעבען גליקליך, אָננעמענ-דיג אז זיי וועלען לעבען גליקליך?

„מאי חזית דדמך סמיק טפי?“ — וואס גיט דיר די רעכט צוזאגען, אז דיין בלוט איז רויטער, פרעגט און ענטפערט די גמרא, ווען עס האנדעלט זיך וועגען דעם, צי איינער זאל זיך מפקיר זיין פאר'ן צווייטען. דאס איז א פראגע בנוגע צו איינעם וואָס לעבט. וואָס זאל שוין געזאָגט ווערען, וועגען איינעם וואס איז א „דבר שלא בא לעולם“ — וואס איז נאך ניט געבוירען געווארען?

און אויב מיר האלטען שוין ביי פרעגען, וועל איך, לעבעדיגער מענש, ווייטער פרעגען; מיט וואס זיינען מיין קאמף און מיינע יסורים און מיין טויט לטובת א נייער, גליקליכער געזעלשאפט, נאָכדעם ווען מיין קבר וועט מיט גראז באוואקסען ווערען, חשיבות'דיגער און אידעאלער פון דעם קאמף און טויט לטובת דעם „כבוד“ און „גדולה“ און „גליק“ פון דער „נאציע“, פון דעם „פאטערלאנד“— „חשוב'ער“ און אידעאלער פון יסורים און טויט וואס דער אייביגער פאטריאָטיזם האָט געפאָדערט און א היינטיגער מוסאָליני אדער היטלער פאדערען פון זייערע פעלקער?

געוויס. געטרייע, באוואוסטזיניגע און איבערציגיגטע קאמוניסטען, פונקט ווי פאשיסטען און היטלעריסטען און פראנקא'איסטען — פון דעם דאזיגען סארט, זיינען פולשטענ-דיגע בעלי בתים אויף זייערע אייגענע גופים און נשמות און קענען טאן מיט זיי וואס זיי ווילען. מיט וואס פאר א רעכט אָבער, אינ'ם נאָמען פון וועלכען אויטאריטעט, קאָן מען פא-

דערען פון מיר, איוואן פעטראוויטש, אז איך זאל ליידען
און שטארבען פאר מיינע אייניקלאך, ווען איך וויל דאס ניח?
די דאָזיגע פראגע קוקט אויס זעהר א „סוחר'ישע“, א
ניט-אידעאליסטישע, דאָס איז אבער ניט אזוי.

יעדער נארמאלער מענש, ביי וועמען עס לעבט א גע-
זונטער כח החיים; ביי וועמען דער שכל איז ניט פארטונקעלט
געווארען פון דעם רויך און סאזשע פון די פארשידענע
„איזמען“ — פלפולים; וועמעס געפיהל איז ניט פאר'גולם'ט
געוואָרען פון די היפּנאָטיזירענדע שלאג-ווערטער ווי „קלאס“,
„נאציאן“, „פאטערלאנד“, „קאמף“, „רעוואלוציע“ — יעדער
מענש פון דעם סארט שטעלט אזא פראגע. אויב ניט אפּען,
פרעגט ער דאס טיף אין הארצען, בחדרי חדרים. די איצטיגע
מיליאָנען איוואָן איוואָנאָוויטשעס פרעגען דאָס, פונקט ווי עס
האבען דאס געפרעגט, אדער געפיהלט מיליאָנען מענשען אין
אלע דורות, די מיליאָנען וואס זיינען פון אייביג אן געפיהרט
געווארען ווי שעפּסען אויף די שחיטה-פעלדער, פון מלכים
און טיראנען און מאניאקען, אלץ צוליב דעם גליק פון דעם
„פאטערלאנד“ און די „צוקונפטיגע דורות“.

די פראגע איז געפרעגט געווארען, מערסטענס אין דער
שטיל און זעלטען אפּען. און עס איז אויך געגעבען געווארען
דער ענטפער אויף איהר. געגעבען געווארען פאר טויזענטער
יאָהרען פון אלע מינים דעספּאָטען און דיקטאטארס און ווערט
געגעבען פון די היינטיגע קאמוניסטישע און פאשיסטישע
דיקטאטארס. דער ענטפער איז: מאכט. מיר באזיצען ברור
טאלע מאכט און דו — פרעג קיך קשיות ניט. בלייב שטום
און לייד. בלייב שטום און — שטארב.

און אָט געגען דער ברוטאָלער מאַכט, געעגן דער רשעות. וואָס פאַרבינדעט זיך מיט דער תהום'דיגער טפשות, וואָס איז פאַרבאָרגען אין פאַטריאַטישע און „וועלטבאַגליקענדע“ אידע-אַלען, ווען זיי דערגרייכען אַ געוויסע מדרגה—רעוואָלטירט איז דישקייט און באַטראַכט זיי פאַר איהרע ביטערסטע שונאים. אנפאנגענדיג מיט משה רבנו, וואס האט אין זיין ערשטען ארויסטריט דערשלאגען דעם מצרי, די פארקערפערונג פון ברוטאָלער מאַכט, און ענדיגענדיג מיט'ן פאַסיווען ווידערשטאַ-נד פון אַ אידישען קדוש, וואָס האָט זיך געלאָזט פאַרברענען פון דער אינקוויזיציע, אום צו בלייבען געטריי זיין אייגענעם „איד“ — איז אידישקייט איין דויערענדער נביאיש-פלאַמענדער פראָטעסט געגען ברוטאָליטעט, טפשות און פאַנאַטיזם. דער רעליגיעזער איד איז ניט קיין „סוחר“. ער מאכט כלל ניט קיין חשבונות וואס זיינען „גוט“ בלויז „פאר איהם“. ער איז מוכן ומזומן צו טראגען אויף זיך א עול פון שווערע פליכטען ווען ער לעבט, און ליידען די גרעסטע יסורים און שטארבען א מארטירער טויט. ווען אבער? ווען דאס קוועלט ארויס פון זיין אינערליכען גלויבען אדער איבערצייגונג און אייגענעם ווילען. ער וועט אבער קיינמאל ניט אנערקענען דעם פרינציפ פון „כח האגרוף“, פון „מאכט איז רעכט“. צו רעזומירען דאס וואס איז דא ארומגערעדט געווארען, וועלען מיר שליסען מיט דער באטאנונג, אז די גרינטליכע פאדערונג פון אידישקייט איז צו אינשטעלען א יושר'דיגען סאציאלען לעבען. זי אנערקענט אבער, אז דער זויפט תנאי דערפאַר, דאַרף זיין די עטיק פון דעם יחיד, די אויסבילדונג אין איהם פון אַ „לב בשר“, וואָס זאָל פאַרנעמען דעם „לב אבן“.

מיר האָבען אין דעם דאָזיגען קאָפיטעל זיך באַמיהט צו באַווייזען, אז די תורה־רעליגיע אידישקייט גיט דעם זיכערס־טען ענטפער אויף דער פּראָבלעם פון קיום האומה; אז זי איז ביכולת צו דערהויבען און באַגליקען דעם כלל און דעם פרט, פון די שטאַנדפּונקטען פון געזונט, עטיק, עסטעטיק און א ישר'דיג סאָציאַלען לעבען.

עס איז דאָ פּאָסיג צו שטעלען די פּראָגע: איז דאָ די אַביעקטיווע מעגליכקייט דערפאַר? דאָס הייסט, קאָן די תורה־רעליגיע אידישקייט דינען אלס די לעבענס־פּילאָזאָפּיע און לעבענס־שטייגער אין דער צוקונפט, פונקט ווי זי האָט גע־דינט אין דער פאַרגאַנגענהייט? קאָן זי, נאָכדעם ווי צייט און אומשטענדען האָבען זיך אזוי געענדערט?

איידער אָבער מיר וועלען געפּינען דעם ענטפער אויף דער דאָזיגער פּראָגע דאַרף געשטעלט ווערען אַ צווייטע פּראָגע: לאַמיר אָננעמען, אז די רעליגיע אידישקייט בילדעט מיט זיך דעם בעסטען און פּולסטען ענטפער אויף דער אידישקייט־פּראָבלעם, ווי אזוי אָבער קאָן זי לייזען די אידען־פּראָגע? ווי אזוי איז זי ביכולת אפּשאַפען אַנטיסעמיטיזם, פּאַרפּאָלגונגען, און אנדערע אידישע צרות?

מיר וועלען פּריהער פּרואווען ענטפערען אויף דער צווייטער פּראָגע. מיר וועלען זיך באַמיהען צו באַווייזען, אז די תורה־רעליגיע אידישקייט איז אַהן אן ערך שטאַרקער פון דער וועלטליכער אידישקייט, אלס אן ענטפער אויף די רע־אַלע נויטען און אינטערעסען פון דעם אידישען פּאָלק. אויף אַ לאַגישען אופן וועט קומען די פּראָגע פון דער אַביעקטיווע ווער מעגליכקייט, און דער ענטפער אויף איהר.

אידישקייט
און די
ניש אידישע וועלט

פינפטער קאָפיטעל

1.

דאָס וואָס איז ביז אהער געזאָגט געוואָרען, איז, דוכט זיך, גענוג צו באווייזען, אז ווען די תורה־רעליגיע אידישקייט וועט ווערען דער יסוד און תוך פון דעם אידישען געדאנק און אידישען לעבענסשטייגער — וועט דורכדעם דאָס אידיש־שע פאָלק באנייט ווערען; וועט דערגרייכען די מדרגה פון גייסטיגקייט און שיינקייט, וואָס איז ניט צו געפינען ביי קיין אומה ולשוך, און אפשר אויך ניט ביים אידישען פאָלק גופא פאר לאַנגע תקופות אין זיין געשיכטע . . .

דאָס וואָלט געווען איין רעזולטאַט פון דער דאָזיגער גייס־טיגער איבערענדערונג. מיט דעם אליין אבער וואָלט זיך די איבערענדערונג ניט געענדיגט. זי וואָלט אויך געפיהרט צו אַ לאַנגזאַמער, אפשר א צו לאַנגזאַמער, אָבער א זיכערער און גרינטליכער ענדערונג אין די געפיהלען און רעאלע באציהונג־גען פון דער ניט אידישער וועלט צום אידישען פאָלק. און ממילא וואָלט זיך מיט דעם אָנגעפאַנגען די לייזונג פון דער אידען־פראגע אין איהר גאַנצען היקף.

דער דאָזיגער געדאַנק, וואָס וועט אפשר אויסקוקען זעהר משונה־דיג, שטיצט זיך אויף דער הנחה, אז בדרך כלל זיינען מענשען, סיי אלס יחידים, סיי אין זייער לעבען אין גרופען און פעלקער — ניט שלעכט. שלעכט ווערען זיי, ווען דאָס לע-

בען ווערט שווער און ביטער, ווען דער קאמף פאר עקזיסטענץ ווערט אומדערטרעגליך, אדער ווען מענשען, יחידים און גרופען, ווערען געהעצט און געפיהרט און פארפיהרט פון רשעים, פאנאטיקער, דעמאגאגען, וואס האבען א אינטערעס צו פארפיהרען מענשען.

מענשליכע שלעכטקייט ציהט אויך איהר יניקה פון איינע געווארצעלטע פאראורטיילען, פון אומוויסענהייט און פון בלינדע גלויבענס וואס ווערען ניט רעווידירט און ממילא ניט פארווארפען.

די דאזיגע סבות און נאך אנדערע זיינען גענוג אונז צו דערקלערען, פאר וואס דער פראגרעס פון מענשען און פעלקער אין שייכות מיט עטיק און א יושר'דיגען צוזאמענלעבען איז אזוי הינטערשטעליג אין פארגלייך מיט'ן פראגרעס אויף דעם געביט פון וויסענשאפט און טעכניק. זיי זיינען גענוג צו דערקלערען פאר וואס אין געוויסע געשיכטליכע פעריאדען ווען די מענשליכע געזעלשאפט דערגרייכט א געוויסע מדרגה אין איהר סאציאל-פאליטישען פראגרעס, ווערט זי צוריק געשליידערט אויף הונדערטער יאהרען.

דער אַנטיסעמיטיזם אלס אן אידעע, א געפיהל און א בייזע ווירקליכקייט איז איינער פון די פילע און פארשידענארטיגע אויסדרוקען פון מענשליכער שלעכטקייט, וואס ווערט פאר-אורזאכט און גענעהרט פון די אויסגערעכענטע און ניט אויסגערעכענטע סבות.

ליאן פינסקער אין זיין „אויטאעמאניפאציאן“, און מיט איהם פילע פון די ציוניסטישע אידעאלאגען האלטען, אז דער אַנטיסעמיטיזם איז א מין „פסיכאז“, א מין מיסטעריעזע.

רחמנא ליצלך, גייסטיגע קראַנקהייט, וואָס האָט ניט צו טאָן מיט אנדערע מענשליכע גייסטיגע קראַנקהייטען. דער דאָזיגער ציוניסטישער געדאַנק פיהרט לאַגיש צום צווייטען געדאַנק פון „שנאת עולם לעם עולם“ — אז מיט אלע ענדערונגען צום גוטען, וואָס וועלען פאַרקומען אין דער מענשליכער געזעלשאַפט, וועט דאָך דער אַנטיסעמיטיזם בלייבען. פון דעם קומט דער שלום, אז פאר'ן אידישען פּאָלק איז דאָ אין עצה: אַנטלויפּען פון דער וועלט און זיך ראַטעווען אין ארץ ישראל. דאָס אלץ איז ניט אמת. ארץ ישראל איז נויטיג פאר'ן אידישען פּאָלק, אבער ניט אלס מקום מקלט פונ'ם אַנטיסעמיטיזם. סוף כל סוף וועט זיך אין ארץ ישראל קענען „ראטעווען“, ווי עס איז שוין דאָ באוויזען געוואָרען, בלויז א קליינער טייל פונ'ם אידישען פּאָלק. דערצו דארף מען אין זינען האַבען, אז ווען מיר „אַנטלויפּען“ פון דעם אייראָפּעאישען אַנטיסעמיטיזם — שטויסען מיר זיך אָן אין ארץ ישראל אויף אן אזיאטישען, אויף א „סעמיטישען“ אַנטיסעמיטיזם, וואָס ווערט געשפּייזט פון געוויסע אינטערעסען און וואָס איז כלל ניט שוואַכער און איידעלער פון דעם אייראָפּעאיש-„אַרישען“ אַנטיסעמיטיזם. ארץ ישראל, קורץ, איז ניט א רפואה צום אַנטיסעמיטיזם, נאר צו אנדערע קראַנקהייטען. און וואָס ס'איז שייך אַנטיסעמיטיזם איז ער ניט א מיסטעריעזע און אַפּגעזונדערטע קראַנקהייט, נאָר וואַקסט פון דעם זעלבען שורש, פון וועלכען עס וואַקסען ארויס אנדערע קללות וואָס פלאַגען דעם מענשען, און וואָס איז דער עיקר — ער, דער אַנטיסעמיטיזם, איז צוזאַמענגעפלאַכטען מיט די אנדערע מענשליכע איבלען. די פראגע איז: ווי אזוי און מיט וואָס זאָל דער אַנטיסע-

מיטיזם באַקעמפט ווערען? איין מעטאָדע איז אונז גאַנץ גוט באוואוסט. דאָס איז — אויפקלערונג. זי איז די געוויינליכסטע מעטאָדע. עס באנוצען זיך מיט איהר אלע „איזמען“ לטובת זייערע אידעען און געגען די אידעען, אינסטיטוציעס א. ז. וו. וואָס זיי באַקעמפען. זאָל דאָ אָבער אַמשאַרפסטען ארויסגע-בראַכט ווערען דער פאַקט, אז אין קאַמף מיט'ן אַנטיסעמיטיזם: האָט זיך די דאָזיגע מעטאָדע ארויסגעוויזען פאַר פולשטענדיג באַנקראַט. שוין קרוב צו א הונדערט און פופציג יאָהר, זינט מיר האָבען אַנגעהויבען ווערען „וועלטליך“, אז מיר האַלטען אין איין אויפקלערען די גוים, אז דער אַנטיסעמיטיזם איז מיאוס, ניט לאַגיש, ניט יושר'דיג, א. ז. וו. וויסען מיר דאָך וואסערע רעזולטאטען די דאָזיגע אויפקלערונג האָט געבראַכט. אויב אין געוויסע לענדער איז דער אַנטיסעמיטיזם ניט מער בנמצא, אדער איז זעהר שוואך, אדער אומבאַמערקבאר — איז דאָס ניט צוליב דער אידישער אויפקלערונג, נאָר צוליב די עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און פּסיכאָלאָגישע ענדערונגן גען וואָס זיינען פאַרגעקומען אין די דאָזיגע לענדער. און פאַר-קערט. אויב דער אַנטיסעמיטיזם איז באַנייט געוואָרען אין דייטשלאַנד און האָט אַנגענומען די היטלער-שטרייכער פאַר-מע, און אויב אין פּוילען איז דער אַנטיסעמיטיזם געוואָרען כמעט א צווייטע קאַפּיע פון דעם אַנטיסעמיטיזם אין צאַרען-רוסלאַנד — איז דאָס ווידער אַ ראַיה, אז ער איז פאַרבונדען מיט דעם עקאָנאָמיש-פּאָליטישען סדר און מיט דער גייסטי-גער אַטמאָספּערע פון די דאָזיגע לענדער.

מיט איין וואָרט, אידישע אויפקלערונג אין באצוג צו אַנטיסעמיטיזם איז לחלוטין קיין מעטאָדע ניט.

עס איז דא א צווייטע מעטאָדע. א שפּאַגעל-נייע ביי איי-דען. דאָס איז — גוואלדען און פּראָטעסטען, דעמאָנסטראַציעס און באַיקאָט. שיינט מיר, אז יעדער איינער וואָס האָט א שטיי-קעל חוש פאר דער ווירקליכקייט, וועט מסכים זיין, אז אויך די מעטאָדע קאָן ניט נאר ניט אויסראַטען, נאָר אפילו ניט אָפּשוואַכען דעם אַנטיסעמיטיזם. די דאָזיגע מיטלען, אויב זיי זיינען פון עפעס א נוצליכקייט, איז דאָס ניט מעהר ווי געבען אז אויסדרוק צו אונזער „צער און צאָרן“, צו „שטילען אונזער בלוט“. זיי זיינען אבער לחלוטין ניט קיין רפואה פאר דער מכה.

דער אידישער זוכענדער געדאנק דארף זיך דאריבער דערשלאָגען צו א מעטאָדע, וואָס אויפ'ן ערשטען קוק וועט זי אויסזעהן משונה'דיג, זעהר משונה'דיג, ווען אבער זי וועט גוט-גוט דורכגעטראכט ווערען, וועט זי זיך ארויסווייזען פאר דער ווירקזאמסטער. איהר ווירקזאמקייט וועט בא'אמת'ט ווער-רען דורך דער אַלמענשליכער און אידישער געשיכטע.

די מעטאָדע, ריכטיגער — דער וועג וואָס קאָן פיהרען צו דער אָפּשאַפונג פון אַנטיסעמיטיזם און מאַכען א סוף צו דער אידען-פראגע אין איהר טאָטאַליטעט איז: צו באווייזען דער וועלט א קאָנקרעטען לעבעדיגען ביישפּיל פון אן איי-דיווידועלען און סאָציאלען לעבען וואָס אַנטהאַלט אין זיך דעם מעגליכען מאַקסימום פון שיינקייט, נחת און גליק. אזא ביישפּיל איז דאָס לעבען פון דעם אידישען פּאָלק, וואָס איז באַזירט אויף דער תורה-רעליגיע אידישקייט.

אז קאָנקרעטע לעבעדיגע ביישפּילען זיינען די כחות וואָס פאַראורזאָכען גרינטליכע ענדערונגען אין דעם לעבען פון

דער מענשהייט צו גוטען און צו שלעכטען — גיט אונז די מענשליכע געשיכטע גענוג ראיות אויף דעם.

איך וועל זיך דא אפשטעלען אויף א פאָר פון זיי.

די ערשטע מדינות וואָס האָבען אינ'ם משך פון די לעצטע תקופות פון דער מאָדערנער געשיכטע איינגעפיהרט דעמאָ-קראַטישע רעגירונגס-פאָרמען זיינען געווען — פריהער ענג-לאַנד און דערנאָך אמעריקא. (דרך אגב איז דאָ גוט צו גע-דיינקען, אז אונזער תנ"ך האָט זעהר פיל בייגעשטייערט צו דעם). דורך דעם האָבען די דאָזיגע מדינות געדינט אלס א הויפט פאָקטאָר אין דעם אויסברוך פון דער ערשטער פראַנץ-צויזישער רעוואָלוציע. די פראַנצויזישע רעוואָלוציע ווידער, אַלס א געשעהענער פאָקט, האָט געווירקט, דירעקט און אומ-דירעקט, אז אויך אין אנדערע מערב-איראָפּעאישע לענדער זאָלען איינגעפיהרט ווערען קאָנסטיטוציאָנעלע רעגירונגען. נאָך מעהר. זי האָט גורם געווען אז אויך אין רוסלאַנד זאָלען פאָרזייעט ווערען די ערשטע זאָמען פון קאָמף פאר פאָליטי-שער פרייהייט. דאָס איז דער קאָמף פון די דעקאַבעריסטען וואָס האָט געדינט אלס דער אָנפאַנג פון רוסלאַנד'ס קאָמף פאר פרייהייט. די פראַנצויזישע רעוואָלוציע האָט אויך געדינט אלס דער פארבאָרגענער שורש פון וועלכען עס איז אויסגעוואַקסען די סאָציאליסטישע באוועגונג אין אלע לענדער.

דער קאָמוניזם אין רוסלאַנד — וואָלט ער שוין געווען א ממשות'דיגער דערפאָלג, אדער וואָלט ער לכל הפחות גע-טראָגען אין זיך פּאָטענציעלע מעגליכקייטען פאר דער פאר-ווירקליכונג פון די אידעאלען פון יושר און אמת און גליק, פאר וועלכע דורות-דורות האָבען געבלוטעט — אזוי וואָלט

ער זיך ווי א וואָלד פייער פארשפרייט איבער גאָר דער וועלט. און געוויס, עס וואָלט קיין שום מעגליכקייט ניט געווען פאר דער אנטשטייאונג פון פאָשזום און היטלעריזם, פאר דעם שפאָנישען בירגער-קריג, פאר דעם חורבן פון כינא און פאר דער מורא'דיגער סכנה פון א צווייטער וועלט-מלחמה וואָס שוועבט אויף אונזערע אַלעמענס קעפּ.

דאָס איז דער כח פון לעבעדיגע ביישפילען און פאָקטען.

און וואָס לערענט אונז די אידישע געשיכטע?

אין די לעצטע צענדליגער יאָהרען פון דער בית שני תקופה, ווען דער פאָליטישער מצב פונ'ם אידישען פאָלק איז געווען בשפל המדרגה, האָט די גריכיש-רוימישע וועלט אָנגעהויבען אנערקענען די גייסטיגע הויכקייט און שיינקייט פון יודענטום, און דאָס האָט איהר מכשיר געווען צו פאָרוואַרפען געצענדינסט און אָננעמען קריסטענטום, א פראָדוקט פונ'ם יודענטום. דער וואָס האָט געשטודירט יענע תקופה ווייסט, אז ניט יעזוס און ניט זיינע תלמידים האָבען גורם געווען, אז די גריכיש-רוימישע וועלט זאָל פאָרוואַרפען געצענדינסט — נאָר דאָס אידישע פאָלק.

שוין אין יענער צייט איז דאָס אידישע פאָלק געווען א גלות-פאָלק, א צווייט און צושפרייט פאָלק. ער איז דאָריבער געקומען אין נאָהענטער באַריהרונג מיט די אנדערע פעלקער. די דאָזיגע נאָהענטקייט האָט געבראכט דערצו, אז די אידישע אידעען זאָלען באַאיינפלוסען די ניט אידישע דענקענדע מוחות און דער אידישער לעבענסשטייגער זאָל מאַכען א טיפען איינדרוק אויף די ניט אידישע ערליכע און געפילפולע נשמות פונ'ם פראָסטען פאָלק. נאָך דעמאלט פלעגען יחידים, משפחות

און גרופען זיך מגייר זיין, און עס איז קיין ספק ניט, אן ווען
 ניט די ספעציעלע סבות וואָס זיינען פארבונדען מיט דער איי-
 דישער געשיכטע נאָכ'ן חורבן בית שני — וואָלט ניט קריסט-
 טענטום, נאָר יודענטום געוואָרען מיט דער צייט די רעליגיע
 פון דער גריכיש-רוימישער וועלט.

עס איז דאָ ניט דער פלאַץ זיך אפצושטעלען אויף יענע
 סבות. אויסגעצייכענט אין דער פאָרשונג פון זיי, האָט זיך,
 נאָך מיין מיינונג, דר. יחזקאל קויפּמאַן אין זיין ספר „גולה
 ונכר“, וואו ער באהאנדעלט יענע תקופה. פאר אונז איז וויכ-
 טיג בלויז צו באַטאָנען, אן קריסטענטום האָט אפעלירט צו
 דער ניט-אידישער וועלט מיט און דורך דעם אידישען עלע-
 מענט — מיט איהר נעגאַציע פון פאָגאַניזם און מיט דעם
 מענשליך-עטישען אינהאַלט וואָס קריסטענטום האָט איבער-
 גענומען פון יודענטום. קורץ, די צייט איז געווען מוכשר פאר
 דעם באַנקראַט פון געצענדינסט, און צו דעם האָט געהאַלפּען
 דאָס לעבעדיגע אידישע פאָלק, שוואַך און דערשלאַגען פאָלי-
 טיש, אבער פריש און מעכטיג אין זיין גייסט און לעבנסשטיי-
 גער.

אבער ניט נאָר אין יענער תקופה האָט אידישקייט גע-
 וועקט דעם געדאַנק און אפעלירט צו דער נשמה פון ניט איי-
 דען, אויך אין די שפעטערדיגע תקופות, אין שפּאַניע און
 גאַליע, צווישען די וועסטגאַטישע שבטים, איידער דער קאָ-
 טאַליציזם האָט זיך צווישען זיי באפעסטיגט, האָבען אידען
 געהאַט א גרויסען איינפלוס אויף זייערע שכנים. קריסטען
 האָבען זיך ניט מגייר געווען, אָבער עס איז ניט געווען קיין
 סימן פון אַנטיסעמיטיזם. נאָך מער, און דאָס איז דער עיקר,

קריסטען האָבען געקוקט אויף אידען מיט גרויס דרך ארץ, האָבען זיי באַטראַכט אלס א „עם חכם ונבון“. עס איז געגאנגען אזוי ווייט, אז קריסטען פלעגען קומען אין די אידישע שול לען צו הערען די רבנישע דרשות, איינלאדען די רבנים צו בענשען זייערע פעלדער און וויינגערטנער, און פרעגען ביי זיי עצות וועגען פערזענליכע ענינים.

און שטודירענדיג ווייטער די אידישע גלות-געשיכטע וועט איהר אויסגעפינען, אז עס האָט גענומען הונדערטער-הונדערטער יאָהרען ביי דער מיטעלאַטערליכער אַנטיסעמי-טיזם איז געוואָרען א תושב אין דער קריסטליכער וועלט. ערשט ווען דער קאַטאָליציזם האָט זיך טיף איינגעוואָרצעלט, און באַזונדערס ווען ער האָט געזעהן אין אידישקייט א סכנה פאר זיין אייגענער עקזיסטענץ, ערשט דעמאָלט האָט ער אָנגעהויבען רייצען די פעלקער געגען דעם אידישען פּאָלק און מאַכען פון זיין לעבען א גיהנום. און אויב מיר ווילען זיין פינקטליכער אין דעם ענין, דאַרפֿען מיר זאָגען, אז דער אמת'ער „מיטעלאַטער“ פאר אידען הויבט זיך אָן מיט די ערשטע שפּראַצלינגען פון דער „מאָדערנער צייט“ פאר די פעלקער — מיט די קרייצצוגען.

די דאָזיגע באַמערקונגען ווערען דאָ געמאַכט, אום צו באַטאָנען דאָס וואָס איז דאָ דערמאָנט געוואָרען. ערשטענס, אז דאָס אידישע פּאָלק מיט זיין לעבענסשטייגער איז געווען ביכולת צו אפּעלירען צו דעם ערליכען מענשליכען געפיהל פון די גרויסע קריסטליכע מאַסען אין די גלות-לענדער, פונקט ווי ער איז דאָס געווען ביכולת בנוגע צו די געצענדינערישע מאַסען, ווען ער האָט נאָך געוואוינט אויף זיין אייגען לאַנד.

און צווייטענס, אז כל זמן די מאַסען זיינען ניט געהעצט גע-
וואַרען פון פירער-פאַרפירער צוליב זייערע אינטערעסען —
איז ניט געווען קיין באַדען פאר אַנטיסעמיטיזם.
דאָס איז בנוגע דער קריסטליכער וועלט. וואָס איז שייך
דער מוסולמאנישער וועלט, איז דאָך אונז באוואוסט, אז הונד-
דערטער-הונדערטער יאָהרען איהער דער מאַכמעדאָניזם איז
אַנטשטאַנען האָבען אידישע שבטים געלעבט אין פולטער
פריינדשאַפט מיט זייערע אראבישע שכנים; אז די אידען אין
אראביען האָבען גורם געווען דער אַנטשטייאונג פון מאַכמעד-
דאָניזם; אז די אראבישע עפאָכע אין שפאַניע ווערט פאַררע-
כענט פאר דער „גאַלדענער עפאָכע“, אין דער אידישער גלות-
געשיכטע; אז דער אידענטום אין בבל, סיי אונטער די פער-
סיער, סיי אונטער די אַראַבישע קאַליפען, האָט זעלטען-זעל-
טען געליטען פון אַנטיסעמיטיזם. פארקערט, עס איז איהם
געגעבען געוואָרען די מעגליכקייט צו לעבען אן אויטאָנאָמיש
לעבען אונטער א „ריש גלותא“ און זיך פיהלען כמעט „ווי
ביי זיך אין דער היים“.

די דאזיגע געשיכטליכע באַמערקונגען קענען אונז העל-
פען זיך אריענטירען אין אונזער מצב צווישען די פעלקער
אין דער געגענוואָרט און אין דער צוקונפט.
דורכדעם וואָס מיר וועלען דערגרייכען די העכסטע
מדרגה פון גייסטיגקייט און שיינקייט וועלען מיר ציהען די
טיפסטע אויפמערקזאמקייט פון די פעלקער וואָס זיינען מסוגל
אַפצושעצען גייסטיגקייט, און באזונדערס וועלען מיר קענען
דורכדעם פארשטאַרקען צו אונז די פריינדשאַפט און אכטונג
פון די פעלקער, וואָס מיר באַטראַכטען אלס אונזערע פריינד.

אזעלכע פעלקער זיינען נאך דא אפילו איצט, אין דער „משוגע-געוואָרענער“ וועלט. דאָס זיינען די קליינע דעמאָ-קראַטישע פעלקער ווי בעלגיע, האַלאַנד, טשעכאָסלאָוואַקיע, די סקאַנדינאַווישע פעלקער, און די דריי גרויסע דעמאָקראַטישע פעלקער — פראַנקרייך, ענגלאַנד און אמעריקא. זיי אלע זיינען מסוגל אונז פארשטיין און ווערען וואָס מער פריינדליכער צו אונז. זיי האָבען דאָס שוין באוויזען מיט דעם, וואָס ביי זיי איז ניטא קיין „אידען פראגע“.

נאר אויב מיר נויטיגען זיך אין דעם „גוטען ווילען“ פון דער גאַנצער דעמאָקראַטישער וועלט, איז פאר אונז ממש אַ לעבענס-נויט צו אָנהאַלטען און נאָך מער פאַרטיפערען די פריינדשאפט און דעם כבוד-געפיהל צו אונז מצד די צוויי מעכטיגסטע דעמאָקראַטישע מדינות אין דער וועלט: ענגלאַנד און אמעריקא.

די דאָזיגע נויטיגקייט איז פארשטענדליך. דאָך וועל איך זיך אויף איהר אָפשטעלען.

ע נ ג ל א נ ד .

מיר האָבען צו איהר בערג מיט טענות. עס מוז אבער טיף איינגעקריצט ווערען ביי אונז דער געדאַנק, אז מיט אלע עוולות וואָס זי באגייט און וועט נאָך אפשר באגיין געגען אונז, איז זי די מדינה מיט וועלכער מיר האָבען פארבונדען אַ שטיק פון אונזער גורל, פון אונזער געשיכטע, און אַנדערע זאַגען — אונזער גאַנצע געשיכטע. עס איז דאָך אָפגערעדט: ניט מיט'ן פאַשיזם, אין זיין היטלערישער, אדער איטאליעני-שער פאַרם, און אויך ניט מיט'ן קאָמוניזם קענען מיר גיין אויפ'ן וועג וואָס פיהרט צו אונזער גאולה אין ארץ ישראל.

געוויס קענען מיר ניט דערווארטען פון די דאָזיגע צוויי „איזמען“, אז זיי זאלען אונז העלפען לימען די אידישע פראגע אין די גלות־לענדער.

ענגלאנד אבער, ווען זי וועט פארבלייבען די מעכטיגסטע און איינפלוסרייכסטע מדינה אין אייראָפּע, וועט זי זיין די מדינה וואָס וועט באַשטימען אונזער גורל אין ארץ ישראל, און אויך אונז פיל העלפען צו נאַרמאַליזירען אונזער לעבען אין די אייראָפּעאישע לענדער.

איהר באַציהונג צו אונז פאר די לעצטע הונדערט און מעהר יאָהרען קאָן אונז איבערצייגען, אז מער ווי אירגענד אַנדער פּאָלק, האָט ענגלאנד א באַזונדער „שוואַכקייט“ צו אונז. זי האָט דאָס באַוויזען דורך איהרע שטאַטסמענער, דענ־קער און שריפטשטעלער. זי האָט בפּועל ממש, ניט נאר אין איהר קאָנסטיטוציע, אונז באַהאַנדעלט ווי איהרע אייגענע קינדער. זי איז געווען די ערשטע און איינציגע צו קומען צו דר. הרצל'ען מיט א פאַרשלאָג פון א אידישער מדינה — אונאַנדא. עס איז אויך קיין ספק ניט, אז ווען זי האָט אונז גע־געבען די באַלפּור־דעקלאַראַציע, האָט זי געהאַט די ריינסטע כוונות.

דאָס אַלץ צוזאַמענגענומען גיט אונז א גענוגענדען סמך צו אָננעמען, אז ענגלאנד איז אי אונזער פריינד, אי זי אַכטעט אונז.

איך וויל נאָך דאָ צוגעבען, אז איהרע האַנדלונגען געגען אונז פאר די לעצטע צוואנציג יאָהר, טאַרען ניט אויסגע־טייטשט ווערען פון אונז אלס אן ענדערונג אין איהרע געפיה־לען צו אונז, אן איהרע כוונות וועגען אונז זייען ניט קיין

ערליכע. עס וועט זיין לאגישער און אמת'ער, ווען מיר וועלען אויסטייטשען איהרע האַנדלונגען מיט דעם, וואָס די אידישע פּאָליטיק איז געוואָרען א טייל פון דער וועלט־פּאָליטיק, און ענגלאַנד מוז האַנדלען מיט אונז ווי איהר שטייגער איז בכלל: מיט אונזיכערקייט, זיך וואַרפען אהער און אהין, וואַרטען, אַפּלייגען, זיך אויסדרייען. מיר זיינען קרבנות דערפון, אָבער שולדיג אין דעם איז די וועלט־פּאָליטיק און ענגלאַנד'ס איי־גענוע אומרוהיגקייט.

ווי די מעשה זאָל ניט זיין, און די מעשה איז זעהר א טרויעריגע און א בלוטיגע, עס טאָר ביים אידישען פּאָלק ניט אָפּגעשוואַכט ווערען דער וואונש צו אָנהאַלטען, ניין, נאָך מער פאַרשטאַרקען די פריינדשאַפט פון ענגלאַנד צו אונז, און איי־נער פון די זיכערסטע מיטלען צו האַבען שטענדיג ענגלאַנד מיט אונז איז — צו פארבלייבען א אידיש פּאָלק, א טראַדיציע פּאָלק, דאָס „בייבעל־פּאָלק וואָס רעדט אזוי פיעל צום ענג־לישען הארצען . . .

א מ ע ר י ק א .

איהר פריינדשאַפט צו אונז איז געוויס פון דער גרעסטער חשיבות און נויטיגקייט. און נויטיג איז דאָס ניט נאָר ווייל זי איז געוואָרען דער בעסטער און אזוי ווייט דער זיכערסטער מקום מקלט פאר מיליאָנען אידישע מאַסען. מיר דארפען האַר־בען איהר פריינדשאַפט, ווייל אויך זי האָט געהאַט און האָט נאָך עד היום א באַזונדער „שוואַכקייט“ צו אונז. די זעלבע „בייבעל“ סענטימענטען וואָס האַבען באַוועגט ענגלאַנד זיך באַציהען צו אונז אויף איהר שטייגער האַבען אויך באַוועגט אַמעריקא. אויך איהרע שטאַטסמענער, דענקער און אַראַטאָרס

האָבען געשאפען די אַטמאָספּערע פון סימפּאַטיע און אַכטונג צו אידען און יודענטום, די געפיהלען, אין וועלכע מיר נוי־טיגען זיך אזוי אין דער איצטיגער וועלט. און עס איז ממש א לעבענס־נויט פאר אונז, זאָל דאָ נאָך אַמאָל באַמערקט ווע־רען, אז די דאָזיגע אַטמאָספּערע זאָל אָנגעהאַלטען ווערען. אין דער פריינדשאפט פון אמעריקא נויטיגען מיר זיך פונקט, און אפשר נאָך מער, ווי אין דער פריינדשאפט פון ענגלאַנד. אמעריקא שפילט און וועט שפילען א גוואַלדיגע ראָלע אין דער וועלט־פּאָליטיק, און אין דער דאָזיגער אמעריקא לעבט דער צאָלרייכסטער, דער קרעפטיגסטער און איינפלוסרייכסטער טייל פון דעם אלוועלטליכען אידענטום.

א תורה־רעליגיע אידיש פאָלק איז דער זיכערסטער מי־טעל צו אָנהאַלטען די פריינדשאפט און אַכטונג פון אמעריקא. און פארקערט. א וועלטליך אידיש פאָלק, א אידיש פאָלק אָהן רעליגיע איז פאר אונז די גרעסטע סכנה, כל זמן דאָס אמערי־קאַנער פאָלק אַלס פאָלק בלייבט רעליגיעז, קאַטויליש און פּראָטעסטאַנטיש . . .

און איך וויל דאָ ארויסזאָגען אן השערה, אז אויב ביי געוויסע שיכטען פונ'ם אמעריקאַנער פאָלק הויבט אן וואַק־סען א געגנערשאַפט, באנוצענדיג זיך מיט א מילדען וואָרט, צום אידישען פאָלק — איז איינער פון די ביהשטייערענדע פאָקטאָרען פאר דעם די וועלטליכע אידישקייט וואָס ווארפט זיך שוין צופיל אין די אויגען . . .

איך וואָלט געוואָלט ארומריידען די דאָזיגע השערה אבי־סעל גענויער, איך וועל זיך אָבער אָפהאַלטען דערפון. אנדערע וועלען זאָגען: מיר דארפען גיין מיט די פּראַ־

גרעסיווע עלעמענטען אין אמעריקא. סיי אויפ'ן עקנאָאָמישען, סיי אויפ'ן קולטורעלען געביט. אפשר איז דאָס ריכטיג. האָ- בען מיר שוין אָבער אין דעם ענין א ביטערע דערפאַרונג: איידער וואָס-ווען, איידער „פּראָגרעס“ באזיגט „אָפּגעשטאַ- גענקייט“ — ווערען מיר דאָס כּפּרה הינדעל, ווערען מיר דאָס „אויל וואָס שמירט די רעדער פּון רעוואָלוציע“. און מיר שיינט, אז דאָס אידישע פּאַלק וויל מער ניט זיך קיין „אויל“. וויל ניט, און טאָר ניט.

און דערצו איז נאָך א פּראַגע — וואָס הייסט „פּראָגרעס“ און וואָס הייסט „רעאַקציע“? דער קאָמוניזם אין רוסלאַנד גיט אונז זעהר פיל צו טראַכטען וועגען דעם. און אויך דער היט- לעריזם וואָס באַקעמפט רעליגיע פּונקט ווי דער קאָמוניזם איז אויך א ענין וואס דערוועקט אין אונז דעם חשק צו מאַכען א גרינטליכע רעוויזיע בנוגע דעם אינהאַלט פון א געוויסער צאָל אָנגענומענע ווערטען.

אבער דאס איז ווייטער א באזונדער ענין, וואָס פאַר- דינט א באזונדער באַטראַכטונג.

איך מאַך א סך הכל פון דעם וואָס איז דא געזאָגט געוואָרען.

וואָס מער דאס אידישע פּאַלק וועט לעבען און דענקען לויט זיין תּורה-רעליגיע אידישקייט, אַזוי מער פריינדשאפט און אכטונג וועט ער ארויסרופען ביי די פעלקער וואָס זיינען ניט פארפירט אדער פארקנעכטעט פון די צוויי הערשענדע „איזמען“—וואָס האָבען איין בשותפות-דיגע אייגענשאַפט— טיראניי און דיקטאטור, און באזונדערס וועט דאָס אידישע

פֿאַלק קריגען פריינדשאַפֿט און אכטונג ביי ענגלאַנד און אמעריקא.

און דאס מיינט דער אנהויב פון דעם סוף פון דעם אַנטי־סעמיטיזם, און דער וועג צו דער פולשטענדיגער לייזונג פון דער אידישער פראַגע.

מיט דעם אבער ענדיגט זיך ניט די ווירקונג פון דער אידישער באנייאונג דורך זיין תורה־רעליגיע. איהר ראַלע וועט זיך אַנטפלעקען אויך אויף אנאדער אופן.

3.

די רענעסאַנס פון דעם אידישען פֿאַלק אויפֿן רעליגיעזען געביט וועט איהם געבען דעם כח צו ווערען צוריק א „אור לגוים“. דאָס וואָס ער איז אמאל געווען. דאָס מיינט א פֿאַלק פון וועלכען „גוים“, וועלען זיך לערנען, ווי אַזוי איינשטעלען זייער סאָציאלען און אינדיווידועלען לעבען.

דאָס מיינט ניט אַז אידען וועלען ווערען מיסיאָנערען. אַז זיי וועלען נעמען אויף זיך דורכפירען די „תעודה“ (מיסיע) וועגען וועלכער עס פלעגט רעדען דאָס רעפארם־יודענטום. דאָס ניט. דער פסוק „ילך איש בשם אלהיו“ — זאָל יעדער מענש לעבען נאָך זיין רעליגיע, איז פון אייביג אַן געווען א עיקר־דיגער פרינציפֿ ביים אידישען פֿאַלק. נאָך מער, דער אידישער דין זאָגט, אַז ווען איינער וויל זיך מגייר זיין דארף מען זיך באמיהען איהם אַפריידען דערפון.

עס מיינט אבער, אַז ווען די ניט אידען וועלען זעהן דאָס אידישע לעבען, אינדיווידועל און סאָציאל, וועלען זיי אַנגעפילט ווערען מיטן וואונש איינפירען ביי זיך אַזא לעבענס־

שטייגען, שטרעבען וואָס מער צו גייסטיגקייט און קדושה . . . דאָס איז דער אייביגער נביאישער חלום פון דער וועלט-גאולה, פון „תקון עולם במלכות-שדי“.

און די צייט איז רייף פאַר דער פאַרווירקליכונג פון דעם דאָזיגען חלום.

די איידעלסטע קינדער פון דער מענשהייט האָבען שוין אנגעהויבען שפירען דעם מורא'דיגען גייסטיגען חורבן פונ'ם מענשען. עס זיינען צופאַלען געוואָרען די יסודות פון אינדי-ווידעלער און אינטערנאַציאָנאלער עטיק. עס האָט באַנק-ראַטירט דער אידעאל פונ'ם „וויסענשאַפטיכען“ סאָציאליזם. עס איז אויך קלאַר געוואָרען, אַז ניט וויסענשאַפט און ניט קונסט דערהויבען דעם מענשען, אז ניט זיי קענען באזיניגען זיין לעבען און געבען איהם דאָס וואָס מען רופט „גליק“. אין דער זעלבער צייט ווערט אַנערקענט, אַז דער פאַשיזם אין זיינע פאַרשידענע פאַרמען, וואס איז אנטשטאַנען אלס א רעאַקציע צו די אידעאַלען פונ'ם אכצענטען און ניינצענטען יאָרהונדערט, קאָן זיך לאנג ניט האַלטען.

עס וועט דאריבער אלץ וואקסען די נויט ביי די יחידים און פעלקער אין א לעבענס-אידעאל וואָס איז ביכולת אי צו דערהויבען דעם מענשענס נשמה אי צו באזאָרגען זיינע גופניות'דיגע באַדערפענישען. דאָס יודענטום האָט דורך זיין טויענטער יעריגער עקזיסטענץ באוויזען, אז ער קאן בילדען מיט זיך דעם דאָזיגען לעבענס-אידעאל.

דאָס אירדישע פאָלק האָט דורכגעפיהרט א גייסטיגע אי-בערקערעניש אין דער אמאָליגער וועלט. ער איז נאָך מער מוכשר דאָס דורכפיהרען אין דער מאַדערנער וועלט. דאס

אידישע פאלק איז ניט מער א „שטעטעל-פאלק, איזאלירט אין זיינע ד' אמות, נאר אַ וועלט-פאלק. ער געפינט זיך אין אן ענגען קאנטאקט מיט גרויסע און קליינע פעלקער, און דאָס גיט איהם די מעגליכקייט צו משפיע זיין אויף דער וועלט מיט זיין עצם עקזיסטענץ אַלס א תורה-רעליגיע פאלק. דאָס אידישע פאלק וועט משפיע זיין אויף אן אומדי-רעקטען אופן. עס וועט אבער ניט זיין געגען דעם אידישען גייסט און געגען די פרינציפען פון אמת און יושר בכלל, ווען אידען וועלען האַבען די אמביציע צו לערנען דער וועלט אידישקייט אויף א דירעקטען אופן. ניט מיט דער כוונה צו מגייר זיין, נאָר צו וועקען ביי ניט-אידען דעם חשק צו איינ-שטעלען זייער ממשות'דיג לעבען, לויט די פאָדערונגען און פרינציפען פון זייערע רעליגיעס וואָס ציהען זייער יניקה פון יודענטום, ווייל די צרה מיט די ניט אידישע רעליגיעס בא-שטייט ניט הויפטזעכליך אין דעם וואָס זיי זיינען ניט אידישע, נאָר אין דעם, וואָס די דאזיגע רעליגיעס זיינען שטענדיג פארבליבען בלויז אַבסטראַקציעס, און דעם וואָס זיי האַבען זיך ניט פארקערפערט אינ'ם לעבען פון דעם יחיד און גע-זעלשאפט.

אננעמענדיג די דאָזיגע אויסטייטשונג פון דער אידישער אויפגאַבע, וועט ניט זיין קיין סתירה צווישען דעם אויבענ-דערמאָנטען פסוק פון „ילך איש בשם אלהיו" און אזעלכע נבואות ווי „כי מציון תצא תורה" און „והלכו גוים לנוגה זרחך" — פעלקער וועלען גיין ביי דער שיין פון דער אידישער ליכט.

פאר קרוב צו הונדערט און פופציג יאָהר, האָט זיך אַ

טייל פונ'ם אידישען פֿאָלק געהאַלטען אין איין דערווייטערען פון אידען און אידישקייט; איז פֿאַרכאַפט געווען פונ'ם גייסט פון אַסימילאַציע, פון דעם וואונש פון „להיות ככל הגוים בית ישראל". איז געקומען די צייט, ווען דאָס אידישע פֿאָלק זאָל באלעבט ווערען פון דער תּשוקה פון — „להיות כבית ישראל כל הגוים".

די לעצטע צענדליגער יאָהרען איז אנשטאַט אַסימילאַציע אנטשטאַנען ביי אונז דער אידישער נאַציאָנאַליזם, די וועלט ליכע אידישקייט, וואָס איז אנאנדער פאַרם פון „ככל הגוים'די גקייט". פון היינט אן און ווייטער דאָרף דער לייכטענדער אידעאל פאַר'ן אידישען פאלק זיין — אידישע וועלטליכקייט. א וועלט וואָס זאָל זיין דורכגעדרונגען אין איהר לעבען און קולטור מיט אידישקייט.

פראקטישע אויפגאבען
פאר רעליגיעזע אידען

.1

מיר קומען צוריק צו די צוויי פראגען וואָס זיינען דאָ געשטעלט געוואָרען: איז מעגליך פאַר דער תורה-רעליגיע אידישקייט צו ווערען צוריק אונזער לעבענס-פּילאָזאָפּיע און לעבענס-שטייגער? איז דאָס מעגליך אפילו ווען מיר וועלען אנערקענען איהר חשיבות און נויטיגקייט?

און אויב מיר נעמען אן די דאָזיגע מעגליכקייט צווישען דעם אידישען פּאַלק — איז דאָס ניט די ווילדסטע אוטאפּיע צו דענקען, אז דורך דעם וועט געלייזט ווערען די אידען-פּראגע?

אויף ביידע פּראגען זאָל געזאָגט ווערען דאָס פּאָלגענדע: דער מחבר פון דער דאָזיגער אָפּהאַנדלונג איז טיף איבער-צייגט, אז יעדער איינער, וואָס האָט זיך דערשלאָגען צום תוך פון דער רעליגיע-אידישקייט און באַגריפען איהר ווערט ביי דער ליכט פון דער מענשליכער געשיכטע און מענש-ליכערליכער דערפאַרונג — וועט אנערקענען, אז זי איז ביכולת צו באַגרייטערען פאַר איהר יחידים, גרופּען און פּאַלקס-מאַסען, אז זי איז ביכולת זיי באוועגען איהר אוועק-צושטעלען אַלס דעם יסוד פון זייער לעבען און קעמפען און ליידען פאַר איהר. דאס איז איינס.

דער מחבר איז ווייטער איבערצייגט, אז אפילו אין דער איצטיגער צייט, נאָך דעם גרויסען חורבן וואָס דער „צייט

גייסט" און איהר קינד — די וועלטליכע אידישקייט. האָבען אָנגעמאַכט אין דעם אידישען רעליגיעזען דענקען און לעבען — פאַרמאָגט דאָס אידישע פּאָלק טויזענטע טיף־פיהלענדע און ערנסט־דענקענדע יחידים און הונדערטער טויזענדער פון די גרויסע אידישע פּאָלקס־מאַסען, וואָס זיינען דורכגעדרונגען מיט ליבע און כבוד און געטריישאפט צו דער תורה־רעליגיע אידישקייט.

אויפ'ן סמך פון די דאָזיגע איבערצייגונגען קומט דער מחבר צום לאַגישען שלום, אז עס איז געקומען די צייט, ווען די טויזענטע פיהלענדע און דענקענדע יחידים זאָלען זיך פאַראייניגען און אויסבילדען מיט זיך א קרעפטיגע, באַגייס־טערטע קערפערשאפט וואָס זאָל פאַר זיך שטעלען די שווערע, אומגעהויער שווערע אויפגאבע. מאַכען די תורה־רעליגיע אַ די־שקייט פאַר דעם דאָמינירענדען פּאָקטאָר אינ'ם מענטשענס לעבען. פריהער אין זייער אייגען לעבען און אין דעם לעבען פון די אידישע מאַסען וואָס זיינען נאָך ניט „פאַרוועלטליכט" געוואָרען. און דערנאָך — אינ'ם לעבען פון דער גאַנצער מענשהייט.

עס איז געקומען די צייט דערפאַר.

ווייל דאָס אידישע פּאָלק דאַרשט נאָך א דערפרישונג, מוֹ־טיגענדיג און דערפרייענדיג וואָרט; ווייל דאָס אידישע פּאָלק מוז אָנהויבען קריגען שכר פאַר זיין גרויסען צער. ווייל דאָס אידישע פּאָלק זינקט אלץ מער אין א תהום־דיגען יאוש, און מוז פון דעם דאָזיגען תהום ארויסגעצויגען ווערען. פון אלע חלומות, מיט וועלכע מיר האָבען זיך ארומגע־טראָגען איז געוואָרען ווינט און רויך. מיר האָבען צוריק מיט

צוואנציג יאָהר, נאָך דער וועלט מלחמה, געגלויבט, אז עס וועלען באשאפען ווערען „א נייער הימעל און א נייע ערד“, אז „די וועלט וועט אָנגעפילט ווערען מיט „דעה“ — וויסען און עטיק, ווי די ימים זיינען אָנגעפילט מיט וואסערען;“ אז דער נביאישער חלום פון אינטערנאציאָנאלען אייביגען שלום וועט פארווירקליכט ווערען; אז די איבלען פון קאָפיטאליזם וועלען אָפגעשאַפט ווערען; אז צוזאַמען מיט די דאָזיגע וועלט־ענדערונגען וועט זיך אָנהויבען די אידישע גאולה; ארץ ישראל וועט ווערען ארץ ישראל און פון דעם אָנטיסעמיטיזם וועט קיין שריד ופליט ניט בלייבען.

דאָס זיינען געווען אונזערע חלומות. נאָך צוואנציג יאָהר זעהען מיר וואָס פון זיי איז געוואָרען.

קליינע פאריאָכטע פעלקער זיינען טאַקע פאָליטיש אויפ־געריכט געוואָרען. צוזאַמען אבער מיט דעם איז אויפגעשטיגען דער שאָוועניסטישער נאַציאָנאליזם און מיט איהם דער אנ־טיסעמיטיזם וואָס זיין גלייכען איז שווער צו געפינען אין דער מאדערנער וועלט געשיכטע. עס איז געשאַפען געוואָרען א „ליג אף ניישאַנס“, וואָס האָט געזאַלט פאַרמיידען און שליכ־טען מחלוקת'ען און סכסוכים צווישען פעלקער. די וועלט איז אָבער קיינמאַל ניט געווען געפלאַגט פון דער מורא פאר א וועלט־מלחמה ווי אין דער צייט וואָס די „ליג“ עקזיסטירט. און אין דער זעלבער צייט האָלט זיך דער סם פון פאשיזם אין פאַרשפרייטען וואָס מער; אין דער זעלבער צייט איז עטיאָפיע פאַרניכטעט געוואָרען, שפּאַניע גייט אָפ מיט בלוט דורך איהר בירגער קריג, כינע ווערט צושמעטערט און איהר געשריי נאָך הילף איז א קול קורא במדבר.

דער סאָוועטישער קאָמוניזם האָט געזאָלט זיין אן
 אתחלתא דגאולה פאר דער גאַנצער וועלט. ער האָט געזאָלט
 אי אָפּשאַפּען קאָפיטאַליזם, אי עטאַבעלירען אינטערנאַציאָנאַל־
 לען שלום. אנשטאט דעם האָט ער געדינט אלס איינער פון די
 הויפט פאקטאָרען פאר'ן געבורט פון פאַשיזם און היטלעריזם.
 און מיט זיינע אומאויפהערליכע מעשים תעתועים, מיט זיין
 ברוטאליטעט און בלוטצאָפּעניש פארניכטעט ער די האָפּנונג
 פאר אן אמת־סאָציאַליסטישער, פאר אן עטישער וועלט מי
 יודע אויף וויפיל דורות.

פאר'ן אידישען פּאָלק, נאָכדעם ווי ער איז אָפּגעגאַנגען
 מיט בלוט אין די מלחמה יאָהרען און נאָך זיי — אין די פּאָ-
 גראַמען יאָהרען, האָט א בליץ געטאָן די האָפּנונג פון א „נאָ-
 ציאָנאַלער היים“ אין ארץ ישראל און „מינאַריטעטען רעכט“
 אין די גלות־לענדער.

אנשטאט דעם קומט פאר דער נאַציאָנאַלער אונטערגאַנג
 פון דריי מיליאָן אידען אין סאָוועט־רוסלאַנד; קומט פאַר די
 פּאָגראַמירונג און עקאָנאָמישע אנטארטונג פון דעם דריי־
 מיליאָניגען פוילישען אידענטום; האָט זיך אויסגעגאַסען א
 שטיק תוכחה אויפ'ן דייטשען אידענטום, און אין אונזער „נאָ-
 ציאָנאַלער היים“ קומען פאַר פעריאַדישע „מאורעות“ („גע-
 שעהענישען“ — אין א מילדערער שפראַך), וואָס בריינגען
 מיט זיך קרבנות און עקאָנאָמישע חורבנות; גייט אָן אַן איי-
 ביגער דינגען זיך מיט ענגלאַנד, און א מורא־דיגער פּראַגע-
 צייכען בנוגע דער צוקונפט פון ארץ ישראל האָלט אונז אין
 איין באאומרוהיגען.

דאָס איז אונזער צייט. און מיר דאַרפען פון איהר לער-

נען :

די אידישע גאולה קאן ניט קומען ניט דורך און אין ארץ ישראל און ניט אין חוץ לארץ, כל זמן די וועלט וועט בלייבען ווי זי איז. דער אנטיסעמיטיזם וועט ניט פארניכטעט ווערען ניט דורך דעמאנסטראציעס און פראטעסטען, און ניט דורך השתדלות ביי פריינדליכע רעגירונגען און א פשיטא שוין ניט דורך קלאגען זיך פאר דעם פעלקער-בונד. אויף דעם זעל-בען אופן קאן דאָס אידישע פּאָלק זיך ניט פארזיכערען און באַפעסטיגען אין ארץ ישראל, כל זמן די אַראַבער וועלען זיין פאר'סמ'ט פון דעם מאַדערנעם שאַוועניזם און וועלען אויס-גענוצט ווערען פון קאָמוניזם, פון פאשיזם און פון „עפענדי-“ איום פאר זייערע אינטערעסען.

די אידישע גאולה אין ארץ ישראל און איבער דער גאַנ-צער וועלט קאָן און וועט קומען אין א וועלט פון יושר און אמת. דאָס אידישע פּאָלק איז דאריבער באשטימט אדער גע-צוואונגען פון דער השגחה צו שאַפען אזא וועלט. און דער אַנ-פאַנג דערפון, און דער זיכערסטער וועג דערצו איז, צו שאַפען ביי זיך א לעבען וואָס זאָל זיין למופת, א קאָנקרעטער ביי-שפיל פאר דער גאַנצער וועלט.

דער ענטפער אויף דער פראַגע, דאריבער, צי עס איז מעגליך, אז די תורה-רעליגיע אידישקייט זאָל ווערען אַט דער „מופת“ איז קלאָר:

די צייט איז רייף דערפאר. דער רצון, א פאַסיווער, א דרימלענדער, א אומבאַוואַסטזיניגער, איז דא דערפאר. עס איז גויטיג, אז דער דאָזיגער רצון זאָל אַקטיוויזירט ווערען.

זאל באשטראלט ווערען פון א זוניג-העלען באוואוסטזיין און זיך פארקערפערען אין גרויסע, שווערע מעשים, מעשים וואס זאלען פיהרען צו א גרינטליכען זיך איבעראנדערשען און זיך אויסלייטערען.

באוואוסטזיין און מעשים — זיי זיינען ממילא דער ענט-פער אויף דער צווייטער פראגע. די פראגע, ווי אזוי וועט דאס אידישע פאלק ווירקען אויף דער וועלט אז עס זאל אין איהר מער קיין זכר ניט בלייבען פון דער אידישער פראג-לעם?

— 2 —

עס נויטיגט זיך צו רעדען גענויער וועגען דעם דאזיגען ענין.

דער באוואוסטזיין. דאס מיינט, אז די טויזענטער און דערנאך די צענדליגער טויזענדער אידען, וואס זיינען געטריי דער תורה-רעליגיע אידישקייט זאלען אנערקענען בכל לבבם ובכל נפשם, אז אויף זיי איז געפאלען דער גורל צו מאַכען דעם אָנהויב פון בריינגען די גאולה אויף דער וועלט און דערמיט בריינגען די גאולה פאר זיך זעלבסט, פאר'ן אידישען פאלק. אדער, און דער פראצעס איז דער זעלבער, זיך אליין דערהויבען און דערמיט דערהויבען די וועלט.

די דאזיגע אנערקענונג וועט ניט זיין קיין נייע התגלות. אויך ניט קיין אויסגע'פּלפּול'טע טעאָריע וואס איז א פראדוקט פון א וואונש געבוירען אין א געווייטאגטער פארביטערטער נשמה.

נאך ביים סאמע אָנפאַנג פון דער אידישער געשיכטע. ווען פון אנטיסעמיטיזם איז נאך קיין סימן ניט געווען, איז שוין פראַקלאַמירט געוואָרען, אז דאָס אידישע פּאָלק איז און דאַרף זיין א „ממלכת כהנים“, א „גוי קדוש“, א „עם סגולה“, א „עם חכם ונבון“. גרויס דארף דאָס אידישע פּאָלק זיין צוויי-שען די ניט-אידישע פעלקער ניט מיט זיין פּאָליטישער מאַכט, ניט מיט אימפעריאליסטישער גדולה, נאָר מיט זיין גייסט. „לא בחיל ולא בכח — כי אם ברוחי“. די דאָזיגע אנערקענונג איז געוואָרען דער צענטראַלער וואונש-געדאנק פון דער גאנצער אידישער נבואה, און זיך איינגעוועכט אין דעם עצם „אחרית הימים“ חלום.

פאר לאַנגע לאַנגע תקופות איז די דאָזיגע אנערקענונג פארטובקעלט געוואָרען אדער גאר אין גאַנצען פארשטעלט געוואָרען. דאָס אידישע פּאָלק האָט זיך אמת געהאַלטען פאר א „אתה בחרתנו“ פּאָלק. ער האָט אבער אין דעם ניט געזען קיין התחייבות אין באצוג צו די ניט אידישע פעלקער. ער האָט זיך איינגעשרומפּען, ריכטיגער געזאָגט — מ'האָט איהם איינגערומפּען אין זיינע ד' אמות, און ער האָט באטראַכט די גאַנצע וועלט, און מיט רעכט, פאר איין מעכטיגען שונא, פאר א וועלט מיט רשעים, און געפיהלט צו זיי דעם „שפוך חמתך“ געפיהל. אין אזא באציהונג צו דער וועלט, נאַטירליך, האָט ניט געקענט זיין קיין פּלאַץ פאר דעם וואונש צו זיך א „אור לגויים“.

א וויילע האָט צוריק א שייך געטאָן דער דאָזיגער געדאנק ביי דעם — רעפּאַרס אידענטום. אזוי ווי אבער ער, דער גע-דאנק, איז ביים רעפּאַרמיסטישען אידענטום אויסגעוואַקסען

פון ניט ריינע כוונות, האָט דער דאָזיגער אידענטום אין איהם מגלה פנים געווען שלא כהלכה — איהם פאָלש אויט־געטײטשט און איהם פאָלש פראַקטיצירט. דער רעפאָרם אי־דענטום האָט אַראָפּגעוואָרפּען פון זיך וואָס מער דעם עול פון אידישקייט, די טויענט און איינס פליכטען וואָס זיינען מכשיר — צו זיין א „עם סגולה“, און פון דעם דאָזיגער געדאַנק איז געוואָרען ניט מער ווי א פוסטע פאַרמולע, וואָס דינט בלויז פאַר טעמען פון מאַשינאַווע, אויסגעדראַשענע דרשות.

מיט דער אנטשטייאונג פון דעם אידישען וועלטליכען נאַציאָנאַליזם און מיט זיין שנאה און קאַמף געגען דעם אסי־מילאַטאַרישען רעפאָרם אידענטום איז דער „אור לגויים“ געדאַנק אין גאַנצען פאַרוואַרפּען געוואָרען, נאַכדעם ווי ער איז פאַרשפאַטעט און פאַרהאַסט געוואָרען. דאָס איז געווען נאַטירליך. דער געדאַנק צו זיין א „מלמד“ פאַר תלמידים (די ניט אידישע וועלט) וואָס זיינען דיר מבונה, וואָס רודפֿען דיך, וואָס פאַר דיין תורה צאָלען זיי דיר מיט פאַגראַמען און כל המינים נגישות — איז א סאָרט „לועג לרש“, און דאָס האָט דעם יונגען אידישען נאַציאָנאַליסטישען דור דערצאָרענט ביז דער טיפעניש פון זיין נשמה. און דער דאָזיגער צאָרען צו דעם „תעודה“ (מיסיע) געדאַנק פון רעפאָרם איז ביזן היינטיגען טאַג איינער פון די ביטערע געפיהלען ביים וועלטליך־אידי־שען נאַציאָנאַליסט אין זיין שייכות צום רעפאָרם־אידענטום. נאַכדעם אבער וואָס איז דאָ ארויסגעבראַכט געוואָרען ווע־גען תורה־רעליגיע אידישקייט איז קלאַר, אז דער געדאַנק פון „אור לגויים“ האָט לחלוטין ניט צו טאָן מיט דעם „תעודה“ געדאַנק פון דעם רעפאָרם אידענטום. געוויס קאָן דער „אור

לגויים" אידעאל, ווי ער ווערט פארשטאנען פון דער רעליגיע אידישקייט אויך ניט זיין צום הארצען פון דעם וועלטליך-אידישען נאציאנאליסט. דאָס איז אָבער ניט וויכטיג. וויכטיג איז דער אייביגער „אני מאמין" וואָס באלעבט דאָס אידישע פּאָלק, דער אני מאמין וואס ציהט זיך דורך דער גאנצער טויזענטער יעריגער געשיכטע, אז דאָס אידישע פּאָלק קאן און דארף ווערן רען א דאָמינירענדער גייסטיג-קולטורעלער פּאָקטאָר אין דעם לעבען פון דער מענשהייט דורך דער אידישקייט וואָס האָט איהם אליין געגייסטיגט און געלייטערט פאר טויזענטער יאָר-רען.

און עס איז קיין נפקא מינה ניט ווי איינער קומט צום דאָזיגען אני מאמין; צי דורך א מיסטיש-רעליגיעזען גלויבען, צי דורך דער אנערקענונג, אז געוויסע „תנאים" (אויב איהר ווילט — דערקלערט זיי אויף א „וויסענשאפטליכען" אופן) האָבען מכשיר געווען דעם אידישען פּאָלק צו באקומען זיין תורה און דורך איהר ווערען וואָס ער איז. דאָ איז דער עיקר דער פּאָקט, אדער דער רעזולטאַט. דאָס איז, די אידישע לעבעדיגע (ניט אבסטראַקטע) עטיק; די אידישע הומאַנע געזעצענגעבונג; דער אידישער דאָרשט נאָך גאָט, און ממילא נאָך א זיניגקייט און תכלית אין סדר און שיינקייט אין דער וועלט; דער אידישער האָס צו רוער מאכט און מיליטאריזם; די אידישע שנאה צו טריפה'נע מיטלען אפילו ווען זיי ווערען באנוצט פאר די כשר'סטע צילען; די אידישע ליבע צו תורה לשמה; די שיינקייט און הייליגקייט און גייסטיגקייט פון דעם אידישען שבת און יום טוב — דאָס זיינען די אייגענשאפטען

וואָס מאַכען אידען פאר א פאָלק וואָס איז בארעכטיגט צו זיין א „אור לגויים“.

— 3 —

ווערט דער דאָזיגער באוואוסטזיין געקריסטאליזירט און איינגעקריצט אין די נשמות פון די תורה-רעליגיע אידען — אזוי פאָלגען איהם נאָך די מעשים.

ראשית כל ווערט אוועקגעשטעלט דאָס פּריוואטע און משפחה לעבען אויפ'ן תורה-רעליגיע יסוד. ריכטיגער — דאָס דאָזיגע לעבען שטעלט מיט זיך פאָר ניט בלויז א זאך פון רגילות, פון „מצות אנשים מלומדה“, פון בלינדער, מעכאַניִיִ שער האנדלונג וואָס איז ניט שאַפּענד, וואָס קאָן ניט איבער געגעבען מדור לדור — נאָר דאָס דאָזיגע לעבען ווערט באַ־זעלט און באלויכטען פון א טיפּער־טיפּער כוונה. צוזאמען מיט דער באזעעלונג פון דעם פּריוואט און משפחה לעבען ווערט דורך די פאראייניגטע באַמיהונגען פון יחידים און גרו־פען איינגעשטעלט א באנייט, דערפרישט אידיש־קהל'יש לע־בען.

און זאָל דאָ באַטאָנט ווערען, אז דאָס דאָזיגע באנייטע פּריוואט־און־קהל'יש לעבען וועט זיין תורה־דיג ניט נאר אין דעם זינען פון בין אדם למקום, נאָר אויך, אדער בעיקר, אינ'ם זינען פון בין אדם לחברו.

א תורה־רעליגיע איד מוז זיין א „שם־נרדף“ (א סיגנאַנים) צו „א עטישער מענטש“, „פרום“ מיינט אויך און בעיקר „גוט“. א נאציאָנאַל־וועלטליכער איד מעג זיך „פאראגינען“ צו זיין א

מ'אוסער מענש. ער קאן יוצא זיין מיט זיין זארגען זיך און אר-
 בייטען פאר דער אידישער „נאציאָן“, אדער פאר דער אידי-
 שער „קולטור“. א סאָציאליסטישער, אדער קאמוניסטישער
 איד קאן זיך געוויס דאָס פארגינען. ער קאן יוצא זיין מיט
 „קאמף“ פאר דער סאָציאלער רעוואָלוציע און פארשטופען
 דעם ענין פון עטיק פאר דער צוקונפטיגער „געזעלשאפט“.
 א רעליגיעזער איד דארף ראשית כל אָנפאנגען מיט זיך אליין.
 דאָס איז זעהר א שווערער ענין. עס איז גרינגער צו תפלה
 טאָן און תורה לערנען און אפילו צדקה געבען און היטען שבת
 און יום טוב (אבער ניט אין אמעריקא), ווי צו האָבען א ריי-
 נעם לשון, אַכטען דעם צווייטען, וועלען פארשטיין דעם צוויי-
 טען, זיין ריין פון קנאה, שנאה, א. ז. וו. גראדע אבער די דא-
 זיגע שוועריגקייטען מאַכען אידישקייט חשוב און גרויס . . .
 און נאָר דער וואָס איז אויף זיך מקבל די דאָזיגע שוועריגקיי-
 טען באקומט דעם וואונדערבאַרען כח צו ווירקען אויף זיין
 ארום, בפרט נאָך ווען זיי, די דאָזיגע שווערע פליכטען, ווערען
 פראַקטיצירט, ווען זיי ווערען דער לעבענס-שטייגער פון א
 גאנצען קיבוץ, ווען דאָס ווערט אנערקענט אלס דאָס כאַראַק-
 טעריסטישע אין דעם קיבוץ.

לכל הפחות, דארף דאָס שטרעבען צו עטישער שיינקייט
 ווערען דער אלף און תיו פון דעם רעליגיעזען אידען. און עס
 איז באוואוסט, אז דאָס דערגרייכען צו א געוויסער מדרגה פון
 עטישער שיינקייט איז א גענוגענדע באליוונג, אדער א פו-
 לער נחת פאר דעם צער וואס איז מיט דעם פארבונדען.
 דאָס איז בנוגע צום לעבען פון דעם אידישען יחיד, וואס

איז שייך דעם קהל'שען אידישען לעבען — דא דארף פארקו-
מען א אמת גרינטליכע רעוואלוציע.

מיר איז ניט גענוג באקאנט דאָס קהל'שע רעליגיעזע לע-
בען ביי דער איצטיגער צייט אין אנדערע לענדער, וואו עס
וואוינען געדיכטע אידישע מאסען. איך האָב אבער א גע-
נוגענדע באקאנטשאפט מיט אונזער קהל'ש-רעליגיעזען לע-
בען אין אמעריקא.

איך באמיה זיך — ניט צו ריידען וועגען דעם דאָזיגען
לעבען ווי א קטיגור. איך וועל דערפאר ניט דערמאָנען קיינע
פרטים וואָס וואָלטען געדינט אלס קלאָרסטע אילוסטראַציעס
צו דעם וואָס איך וואָלט געזאָגט וועגען דעם דאָזיגען לעבען.
איך וועל בלויז דערמאָנען דאָס, וואָס איז באוואוסט, אז דאָס
קהל'שע רעליגיעזע לעבען אין געוויסע קרייזען אין אמעריקא
איז ניט גענוג עטיש, גאָרניט עסטעטיש, און אויך ניט —
פּראַקטיש-קלוג. עס איז הפקר'דיג-נאַריש-וואולגאַר. עס איז
גוט וואָס אונזער אייגענע יוגענד, די הייגעבוירענע און דער-
צויגענע איז ניט באקאנט מיט'ן דאָזיגען לעבען און אינטערע-
סירט זיך ווייניג מיט דעם... עס איז אבער א האַרץ-ווייטאג צו
זעהן, ווי די יוגענד וואָס דערצייהט זיך יאָ אין דער דאָזיגער
אַטמאָספּערע ווערט מיט דער צייט אליין מושפע פון איהר
און זעצט זי פאַר אויף זיך אמעריקאנישען שטייגער. עס איז
נאָך א גרעסערער האַרץ-ווייטאג צו זעהן, ווי פילע פון די
אינטעליגענטערע און פיינערע צווישען דער דאָזיגער יוגענד
קערען זיך אָפּ פון דער דאָזיגער אַטמאָספּערע מיט פאראכ-
טונג . . .

פון דעם אלץ וואָס איז ארויסגעזאָגט געוואָרען אין דער

דאזיגער אָפּהאַנדלונג איז קלאַר, אז דאָס עקזיסטירענדע קהלישע לעבען אין אמעריקא איז לחלוטין ניט מסוגל דערפֿי־ לען די אויפגאבען, אידישע און וועלטליכע, וואָס מיר ווילען שטעלען פאר דעם. עס דאַרף דאריבער פארקומען אין דעם פרט א גרינטליכע ענדערונג, וואָס איז ניט נויטיג אפילו מיט איין וואָרט באַשטימען איהר כאַראַקטער און אופן.

און זאָל דאָ צוגעגעבען ווערען, אז ניט רעפּאַרם און ניט קאָנסערוואַטיוזם זיינען ביכולת צו מאַכען דאָס קהלישע רעלי־ גיעזע לעבען א מוסטער פון רעליגיעזער שיינקייט, אמת און גאַנצקייט. עס קאָן אויך ניט פאַרקומען די געוואונשטע ענדע־ רונג דורך א מעכאַניש־אויסערליכע אַרגאַניזירונג און פאַר־ אייניגונג, ווי דאָס ווערט פעריאדיש געפרואווט מיט ריינע און אומריינע כוונות. א באַנייאונג פון דעם קהלישען לעבען קאָן קומען נאָר פון אינעווייניג. דאָס איז — דורך אויפריכטיגקייט, ערענסטקייט, אמת'ע רעליגיעזיטעט. די דאָזיגע אייגענשאַפֿ־ טען וועלען ממילא פיהרען צו אויסערליכע אַרגאַניזירטקייט און סיסטעמאטישקייט וואָס מיר געפינען אין געוויסע תקופות פון אונזער געשיכטע און אין געוויסע לענדער, ווי א שטייגער אין דער אַמסטערדאַמער און אין געוויסע איטאליעניש־אידישע קהלות.

דורך דער איינשטעלונג פון א שיינעם קהלישען לעבען ווערען אויטאָמאַטיש אויסגעשלאָסען פון איהם ניט קיין רי־ נע מענשען, אדער "פּאַליטישענס", אויב איהר ווילט זיי אזוי באַצייכענען. דורך א שיינעם קהלישען לעבען ווערט מקויים דער פסוק „והיה מחנך קדוש", ניט ווייל מיר טרייבען בידיים אוועק די ניט שיינע מענשען — נאָר ווייל, ענטוועדער זיי גייען

אליין אוועק, אדער. . זיי ווערען אַסימילירט — זיי ווערען פיינע מענשען-אידען.

די רייניגונג, דאָס געזונט מאכונג פון דעם אידיש-רעלי- גיעזען לעבען אין אמעריקא לויט א באשטימטען פלאן, וועל- כען איך האלט ניט פאר נויטיג אפילו מיט א וואָרט באריהרען — איז ניט דער איינציגער און אפילו ניט דער הויפט חידוש אין דער באנייאונג פון אונזער פאַלקס-לעבען. דער וויכטיגער חידוש דארף באשטיין אין דעם, וואָס די תורה-רעליגיע אי- דען וואָס וועלען דורכגעדרונגען ווערען מיט די אידעען וואס זיינען דאָ ארויסגעבראכט געוואָרען, וועלען זיך קאָנצענטריר- רען אין באזונדערע געגענדען אין די גרויסע אמעריקאנער שטעט, און בילדען מיט זיך אַט די „קראפט און ליכט סטאַנ- ציעס“ וואָס וועלען פארשפרייטען ליכט און ווארימקייט פאר דער גרויסער אידישער סביבה.

אין די דאָזיגע געגענדען וועלען געשאַפּען ווערען מוסטערס פון שולען, תלמוד תורה'ס, ישיבות, בילדונגס- אינסטיטוציעס פאר דערוואַקסענע, הילף און שטיצע גרופען, צדקה-אַנשטאַלטען און אנדערע אינסטיטוציעס וואָס די בא- פעלקערונג וועט געפינען פאר נויטיג צו גרינדען.

ביי דער איצטיגער צייט זיינען די אידישע מאסען קאָנ- צענטרירט אין זייערע געגענדען. עס איז אָבער ניטא קיין שייכות, קיין אינערליכע פארבינדונג צווישען די טויזענטער- טויזענטער יחידים וואָס בילדען די דאָזיגע מאַסען. די לעצטע יאָהרען זיינען שוין געשאַפּען געוואָרען ספעציעלע געגענדען פון וועלטליכע אידען. עס איז צייט, אז תורה-רעליגיע אידען, פאראייניגט דורך דעם גייסט און באוואוסטזיין וואָס זיינען דאָ

אָנגעצייכענט געוואָרען, זאָלען שאַפֿען זייערע געגענדען.
 דאָס צוזאַמענלעבען פֿון אידען וואָס זיינען פֿאראייניגט
 דורך איין גרויסען אידעאל און דורך איין מוסטערהאַפֿטען
 לעבנסשטייגער, וועט איין מאָל פֿאַר אלע מאָל לייזען די שווע-
 רע פֿראַבלעם פֿון אידישער דערציהונג.
 ווייל דורך דעם צוזאַמענלעבען פֿון גרויסע גע-
 דיכטע רעליגיעזע מאַסען וועט דאָס אידישע קינד
 קריגען זיין אידיש־מענשליכע דערציהונג ניט נאָר פֿון חדרים
 און תּלמוד תּורה'ס און ישיבות, נאָר פֿון דער גאַנצער אַטמאָ-
 ספֿערע וואָס וועט הערשען אין דעם געגענד. און ניט נאָר
 לערנען וועט דאָס אידישע קינד נאָר אויך לעבען אַ אידיש
 לעבען צוזאַמען מיט הונדערטער און טויזענטער פֿון זיינע
 חברים אין דעם געגענד. און זיינע לימודים וועלען ניט זיין
 בלויז עלעמענטארע — נאָר אויך מיטעלע און העכערע, אויב
 ער וועט האָבען דעם חשק און די פֿעהיגקייטען דערצו. ווייל
 אין אזעלכע געגענדען וועלען זיין ניט נאָר תּלמוד תּורה'ס און
 בתי־כּנסת, נאָר בתי־ועד און בתי־מדרש — העכערע אינס-
 טיטוציעס פֿאַר אידישע לימודים.

אין אזעלכע געגענדען וועלען אידען אויך קענען „אַפֿאַר-
 דען“ צו האָבען עמי־הארצים, פֿונקט ווי מיר האָבען געהאַט
 אין אלע דורות. און עס איז אַ סבֿרא, אַז אידישע עמי־הארצים
 וואָס לעבען אידיש, סיי בין אדם־למקום־דיג, סיי בין אדם־
 לחברו־דיג, וועלען זיין פֿיל חשובֿער, פֿון אַ מענשליכען און
 אידישען שטאַנדפֿונקט, פֿון פֿילע פֿון היינטיגע חכמת־ישראל
 אידען, תּרבות אידען און אפילו — תּורה־אידען . . . ווייל ווען
 עס זיינען דאָ אזעלכע „עמי הארצים“—איז דאָ אַן אַטמאָספֿערע

פון שיינקייט און גייסטיגקייט, פון כבוד התורה און אהבת התורה. נאך מער, עס איז אפילו דא פלאץ פאר „קולטור“. זיי-נען אבער אועלכע אידען ניטא — איז ניטא קיין באַדען, ניט פאר תורה, ניט פאר חכמת ישראל און ניט פאר קולטור . . . עס איז כדאי זיך אריינטראכטען אין דעם.

עס איז דא נאך איין גרויסע מעלה אין דער עקזיסטענץ פון די דאזיגע געגענדען: זיי ווערען אויטאמאטיש אַרגאַניזירטע קהלות. אַרגאַניזירט ניט דורך אויפרופען, קאַנווענשאַנס, און אנדערע פּראָפּאַגאַנדע מיטלען, נאָר אַרגאַניש צווישען זיך פאַרבונדען. דורך איין גייסט און לעבענס־שטייגער. צייטענ-ווייט אָבער, ווען עס וועט זיך פּיהלען די נויטיגקייט, וועלען אויך באנוצט ווערען מעכאַנישע מיטלען פון דער מאָדערנער צייט. פאַרשטייער, אויסדערוויילטע אדער ניט אויסדערוויילטע, פון ברוקלינער קהלות, למשל, וועלען זיך צוזאַמענקומען מיט מאַנהעטענער, בראַנסער א. ז. וו. קהלות, און אויך מיט פּילאדעלפיער, באַסטאָנער, שיקאַגער א. ז. וו. קהלות. זיי ווע-לען פאַרהאַנדלען פּראָבלעמען פון זייער אינערליכען לעבען, און אויך אידיש נאַציאָנאַלע און פּאָליטישע פּראָבלעמען פון אן אַלוועלטליכען כאַראַקטער.

אזא סאַרט אַרגאַניזירט תורה־רעליגיע אידיש פּאָלק אין אמעריקא (און דאָ רעדט זיך פון אמעריקאנער אידענטום) — וועט זאָגען זיין וואָרט און וועט האַנדלען געמיינשאַפטליך אין שייכות צו ציוניזם און להבדיל, צו היטלעריזם און אַנטיסע-מיטיזם און אפילו צום אידישען קאַמוניזם . . .

איך וועל דאָ ניט אריינגיין אין פרטים. זיי פאָדערען א באַזונדער אָפּהאַנדלונג. עס קאָן אבער ניט זיין קיין ספק, אז

אן אַרגאַניזירט, אינטעליגענט, תורה-רעליגיע באוואוסטזיניג אידיש פּאָלק וועט האָבען א באזונדער ווארט וועגען אידישער פּאָליטיק, א וואָרט וואָס וועט זיין דורכגעשטראַלט מיט דער חכמה וואָס איז פארבאָרגען אין דער תורה-רעליגיע אידיש-קייט און זיך שטיצען אויף דער דערפארונג פון א גרויס פּאָלק וואָס פאַרמאָגט א טויזענטער-יעריגער געשיכטע.

דאָס ארגאַניזירטע תורה אידענטום וועט אויך האָבען איהר „וועלטליכקייט“: איהר פרעסע, ליטעראַטור, קונסט און אפילו טעאטער אויב דאָס וועט געפונען ווערען פאר נויטיג אלס א חיזוק צו זיין תורה לעבען און שאַפען. ווייל, ווי עס איז שוין באמערקט געוואָרען, ניט קיין „שטעטעל“-אידענטום וועט דאָס זיין, נאר א אידענטום וואָס שרעקט זיך ניט פאר „השכלה“, ניט פאר קולטור אינ'ם מאַדערנעם זין, און שטעלט זיך ניט אפ פאר דאָס וואָס מיר רופען „צופאַסונג“ צו צייט און פּלאַץ.

„צופאַסונג“. יא. אבער ניט אינ'ם נאָמען פון וויסענשאפט און צייט-גייסט און באקוועמליכקייט. ווייל עס איז גאַנץ מעג-ליך, אז דאָס באנייטע תורה-רעליגיע אידענטום וועט ארויפ-לייגען מער פליכטען, מער „חומרות“, ווי דאָס געטאָ-אידענ-טום האָט געטאָן. ער וועט אָבער קיין מורא ניט האבען מאַכען „קולות“ (פארלייכטערונגען), אויב ער וועט געפינען פאר נויטיג. געפינען — אין זיך גופא. דאָס הייסט, ביי דער אי-נערליכער ליכט פון אידישקייט און ביי איהר אייגענעם מאַס-שטאַב.

די אידישע ליכטיגע גייסטער האָבען פון אייביג אָן גע-וואוסט דעם סוד פון צופאַסונג פאר'ן יודענטום לטובת זיין

אייגענעם חיזוק, זיין פארטיפונג, פארשפרייטונג און וויר-
קונג.

— 4 —

שאפט זיך איינער א פארשטעלונג פון א באנייטען און
געקערעפטטיגעטען אידענטום אין אמעריקא. לויט די ליניען וואס
זיינען דאָ אָנגעצייכענט געוואָרען — אזוי איז איהם ניט שווער
צו פארשטעלען זיך די ווירקונג וואָס אזא אידענטום קאָן האָ-
בען אויף דער ניט-אידישער אמעריקא, און מיט דער צייט —
אויף דער ניט-אידישער וועלט בכלל.

דאָס אמעריקאנער פּאָלק ווערענדיג באקאנט מיט'ן אי-
דענטום און באקומענדיג דרך ארץ פאר איהם — וועט זיך ביי
איהם, ביים אמעריקאנער פּאָלק, דערוועקען א חשק זיך אויך
באקאנען מיט'ן יודענטום. אדער אין אנאנדער נוסח: דאָס
לעבעדיגע אידישע פּאָלק וועט ארויסרופען דעם באגער צו
קענען זיין פארבאָרגענע נשמה-אידישקייט. דאָס וועט פיהרען
דערצו, אז אין די אמעריקאנער שולען, מיטעלע און העכערע,
וועלען געגרינדעט ווערען קורסטן אין אידישקייט, אדער אז
ניט-אידען וועלען אָנהויבען לערנען און פארשען אידישקייט
אין אונזערע אידישע שולען.

אידישקייט אלס א וועלט-אנשויואונג און לעבענסשטייגער
וועט אָנהויבען באַטראַכט ווערען אלס א נוצליכער געגענ-
שטאנד, ווי עס ווערען באטראכט חשבון, ביאלאגיע, פיזיקע,
א. ז. וו. פריהער וועט דאָס געלערענט ווערען דורך לעקציעס
אויף דער לאנדסשפראַך וועגען אידישקייט — תנ"ך, תלמוד,

מדרש, קבלה, חסידות, מוסר, ארץ ישראל. מיט דער צייט אָבער וועט וואַקסען דער חשק לערנען אידישקייט אין איהרע מקורות און אין איהר שפראך העברעאיש, און אפשר אויך אין — אידיש, אויב אידיש וועט עקזיסטירען צווישען די גרוי-סע אידישע מאסען אלס אידיש און ניט אלס אידישיזם...

דאָס לערנען אידישקייט וועט זיך פארשפרייטען צווי-שען אמעריקאנער פון זיך אליין. אויב אבער דאָס וועט ניט פאַרקומען, וועלען די ארגאַניזירטע אידישע קהלות נעמען אויף זיך די איניציאטיווע דערפאר, ווי נאר זיי וועלען דער-שפירען און פארשטיין אז דער באַדען איז רייף דערפאר, אז עס איז דאָ די געווינשטע הכשרת הלבבות . . .

און עס וועט זיך פאָדערען א ים פון שכל, פון ערליכען שכל (ניט „פאליטיק“) און טאַקט און פיינעם געשמאַק מצד די פיהרער פון דעם אַרגאַניזירטען אידענטום צו איינפיהרען די לימודים פון אידישקייט אין דער ניט-אידישער אמעריקא. עס דאַרף אָבער קיין מורא ניט זיין, אז זיי וועלען נכשל ווע-רען. ווייל טיף אין האַרצען וועלען זיי זיין באוועגט פון דעם ערליכען וואונש ניט פוגע בכבוד זיין די ניט-אידישע געפיה-לען ווייל עס וועט זיי קיינמאַל ניט פארלאָזען די גיך-גאַלדענע ריינע כוונה ניט אַנצופיהרען קיין מיסיאָנערישע ארבייט צווי-שען די ניט-אידען. בלויז איין תשוקה וועט זיי באזעלען: אז דאָס אמעריקאנער פאַלק זאָל וויסען און פארשטיין די אידישע גשמה.

„וויסען און פארשטיין“. כדי דאָס זאָל פיהרען צו פולער פריינדשאפט און אכטונג צום אידישען פאַלק; כדי אז אויך אין דער ניט-אידישער וועלט זאָל וואַקסען און שטייגען דער

וואונש-אידעאל צו שאַפען א לעבען, א אינדיווידועלען און סאַציאלען, אינ'ם גייסט פון תורה-נבואה-תלמוד א. נ. וו. דאָס אידישע פּאָלק דארף כלל ניט זיין פאראינטערע-סירט, אז די ניט-אידישע וועלט זאָל אָננעמען זיין בין-אדם-למקום-דיגע אידישקייט, נאָר אז זי זאָל אָננעמען זיין בין-אדם-לחברו-דיגע אידישקייט . . .

זי, די ניט אידישע וועלט, וועט דורך דעם געהאָלפּען ווערען און ממילא וועלען מיר דורכדעם געהאָלפּען ווערען. ווייל ווי עס געלונגט דעם געגייסטיגטען און געקרעפטטיג-טען אידענטום אין אמעריקא צו ווירקען מיט זיך גייסט און לעבען אויף אמעריקא — אזוי וועט די מעכטיגע אמעריקא ווירקען אויף דער גאַנצער וועלט . . .

ניט זי אליין. זי מיט ענגלאנד. זי מיט פראַנקרייך. זי מיט אלע דעמאָקראַטישע, פרייהייט און פרידען און יושר ליבענדע פעלקער.

זיי אלע וועלען מיט אן אמת, בלבב שלם, זיך נעמען ליי-זען די אידישע פראגע, הן דורך ארץ ישראל, הן אין דער גאַנצער וועלט.

א קודש-קדשים-דיגע אויפגאבע האָט די השגחה ארויפ-געלייגט אויף דעם אידישען פּאָלק פון היינטיגען דור, און בא-זונדערס אויף דעם מעכטיגסטען און איינפלוסרייכסטען טייל פון דעם אידישען פּאָלק — דאָס אמעריקאנער אידענטום. און געבענשט וועלען זיין די יחידים און גרופען פון דעם איצטי-גען אידישען דור, ווען זיי וועלען פארשטיין די אויפגאבע, זיך פאר איהר באגייסטערען, און מיט'ן כח פון דער אייביגער

אידישער עקשנות, חכמה און מסירת נפש, מאַכען דעם אָנהויב פאר איהר דורכפיהרונג.

געבענשט וועלען זיי זיין — ניט נאר פון די קומענדע דורות פון דעם אידישען פּאָלק, נאר אויך — פון די דורות פון דער ניט־אידישער וועלט, וואָס וועט ציהען איהר גייס־טיגע יניקה פון די אייביג־פרישע קוואַלען פון דער תורה־רע־ליגיע אידישקייט.

